

SIASI 'O SISŪ KALAISSI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NÍ • SIULAI 2016

Liahona

**Langa Hake 'o Saione
He 'Aho Ní, p. 4, 20**

Fe'iloaiki mo 'Eletā Renlund, p. 14

Ngaahi Kī 'e 8 ki hono Ako'i 'o e
To'u Tupú mo e Fānaú, p. 28, 30

Ngaahi Fuakavá mo e Moihū 'i he
Temipalé: Fakaloloto Ange Ho Vā
Fetu'utaki mo e 'Otuá, p. 32, 36

*"'Oku fakahā e he me'a
kotoa pē 'oku 'i ai ha
'Otua, 'io, na'a mo e
māmaní, pea mo e
ngaahi me'a kotoa 'oku
'i hono funga 'o iā, 'io,
mo 'ene 'alú, 'io, kae
'umaā foki mo e
ngaahi palanite kotoa
pē 'a ia 'oku nau 'alu 'i
honau anga 'onau tolú
'oku nau fakamo'oni
'oku 'i ai ha Tupu'anga
Fungani Mā'olunga."*

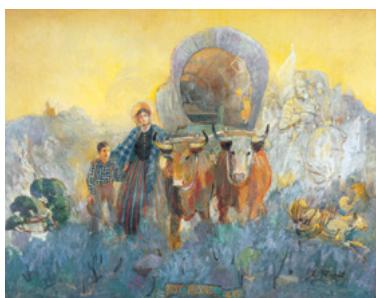
'Alamā 30:44

Tā'o e Kanivá, to'o
mei he Jackson Lake,
Uaiōmingi, USA.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí: Tu'u Ma'u 'i he Tui 'a 'Etau Ngaahi Tamaí**
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ko 'Etau Malava ke Fakahoko e Fatongia Fakaemātú'a**

'I HE TAKAFÍ

T mu'a: *Ikai ke Tuēnoa*, fai 'e Minerva Teichert.
Tafa'aki ki loto 'o e takafi mu'a: Faitaa'i 'e Royce Bair. T loto he takafi mui: Faitaa'i 'e Guy Cohen.

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 12 Ko e Lelei 'o e Fakataha Alēlea 'a e Kau Faiakó**
Fai 'e Sandra Cattell
Ko e founiga ne hoko ai e fakamatala 'e taha 'i ha fakataha alēlea 'a e kau faiakó 'o lelei ange 'ene founiga faiakó.
- 14 'Eletā Dale G. Renlund: Ko Ha Tamaio'eiki Talangofua**
Fai 'e Eletā Quentin L. Cook
'Oku 'ilo'i 'e 'Eletā Lenilani 'i he ngāue tokoni he mo'uí kotoa, pea 'i he'ene hoko ko ha 'Apostolo fo'oú, 'oku fakaféunga'i 'e he 'Eikí 'a kinautolu 'okú Ne uí.
- 20 Ko 'Eku Fononga ko ha Paionia mei 'Initiá**
Fai 'e Mangal Dan Dipty 'i hono fakamatala'i kia John Santosh Murala
'Oku faka'ofo'ofa ange 'a e me'a kuo fakahoko 'e he 'Eikí 'i he'eku mo'uí 'i he me'a ne u 'amanaki ki aí—mei he'eku hoko ko ha "tamasi'i tukiu'uta" 'i he feitu'u 'uta 'o 'Initiá ki hono papitaiso mo fakakaume'a mai ha 'Apostolo.

- 24 Hangē ko e Fefine Uitou 'o Salifati: Ko e Mana 'o e Foaki 'Aukaí**

Fai 'e Po Nien (Felipe) Chou
mo Petra Chou
Na'a ma fie tokoni'i e masivá mo e faingata'a'iá. Pea na'a ma fie ma'u ke ikuna'i 'e homau fāmili 'a e fakahehema ke siokitá. Ne mau ma'u 'a e talí 'i he foaki 'aukaí.

- 36 Fakalāngilangi'i 'a e 'Otuá 'aki Hono Tauhi 'Etau Ngaahi Fuakavá**

Fai 'e 'Eletā Joseph W. Sitati
I he'etau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava mo e ouau fai-fakamo'ui kotoa pē 'oku tau faka'apa'apa'i ai e Tamai Hēvaní pea fakaloloto ange ai 'etau fetu'utaki mo Iā.

NGAAHI TAFA'AKÍ

- 8 Lea 'a e Kau Palōfitá mo e Kau 'Aposetoló he 'Ahó ni: Poupu'i e Tau'atāina Fakalotú**
- 10 'Oku Mau Lea 'ia Kalaisi: 'Ofa ki he Ni'ihi 'oku Kehe Honau Tu'unga 'Ulungāngá 'Ikai fakahā e hingoá**
- 28 Faiako 'i he Founiga 'a e Fakamo'ui: Ma'u ha Mahino ki he To'u Tupu 'Okú Ke Ako'i**
- 30 Faiako 'i he Founiga 'a e Fakamo'ui: "Vakai ki Ho'omou Fānau Īkí"—Ko e Ako ke Ako'i e Fānau**
- 32 Talafungani 'o e Oongoongoleí: Moihū 'i he Temipalé—ko e Founiga Mahu'inga ki hono 'Ilo'i 'o e 'Otuá**
Fai 'e Eletā Marion D. Hanks
- 40 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'onioní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai: Fanga Kalokataile Fakalaumālié**
Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer

48

44 Fehangahangai mo e Foki Vave ki 'Apí

Fai 'e Jenny Rollins

Na'e fakamamahi 'a e foki vave mai ki 'api mei he'eku ngāue fakafai-fekaú. Ko e ngaahi me'a 'eni 'oku ou faka'amu ne u hanga mo e nī'ihi 'oku ou 'ofa aí, 'o 'ilo'i ke fai.

48 Puipuitu'a 'o e Kakai Lalahi kei Talavoú: Loto To'a 'i Falanisē

Fai 'e Mindy Anne Selu

'Oku fakafalala 'a Piae ki he lotú mo e ako 'o e folofolá ke ne hoko ai ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o 'ene tuí 'i he'ene kau atu ki he Kautau Malu'i Fonua 'a Falaniseé.

50 Ngaahi Tali mei he Kau Taki 'o e Siasí: Founga ke Ma'u ai 'a e Ngaahi Tāpuaki 'o e Temipalé
Fai 'e Eletā Ronald A. Rasband

51 'Ai Hangatonu

Ongo'i Femanako'aki? Ngaahi Mana he 'aho ni?

52 Mālohi Fakatoú mo Pisitoó

Fai 'e Kiara Blanco

Ne u toutou kole ki he'eku ongomātuá ke u 'alu ki he ngaahi fakafiefiá mo hoku kaungāmeá. I he faifai ange pē peā na tuku au ke u 'alú, na'á ku lotua ke na toe foki mai 'o 'ave au.

54 Ko e Saienisí mo 'Etau Fekumi ki he Mo'oni

Fai 'e Alicia K. Stanton

'Okú ke hoha'a nai pe 'oku fenā-pasi fefé ha me'a na'á ke ako 'i he kalasi saienisí mo e ongoongolelei?

58 Mateuteu—pea Fakahoko

Fai 'e Eletā Hugo E. Martinez

Ko e palani 'a e Eikí ke ke fakahoko 'a e hisiötolia fakafāmili, ngāue fakahoko mo e ngāue fakafafekaú.

60 Manatu ki he Fakamoúi

Fai 'e Eric B. Murdock

Ngaahi tāpuaki 'e nima 'oku ma'u mei hono tauhi 'etau palōmesi ke manatu ma'u ai pē kia Sisū Kalaisi.

64 Pousitā: 'Ikai Tuku Kakato Ai e Fakakaukaú?

65 Founga 'Oku ou 'Ilo'i Ai: Ako ke Hoko ko ha Maama ki Māmaní

Fai 'e Victor de Jesus Cruz Vargas

Mālo
e lelei!
ko 'Ivana
au.

70

66 Tatau Ai Pē pe Ko Hai Koe

Fai 'e Linda Davies

Na'e fakakaukau 'a 'Eniti, "Oiauē." "Ko e hā 'e hoko 'i he te'eki ke sila'i au ki hoku fāmili?"

68 Fe'auhi 'a Kalānesi mo e Haú

Fai 'e Lori Fuller

Na'e ha'u e tokotaha kotoa ke mamata he lova 'a Kalānesi mo siofi pe 'oku mo'oni koá e Lea 'o e Poíó.

70 Fānau 'Oku Tu'u 'Ali'aliakí: Kaungāmeá mo e Tuí

Fai 'e Melissa Hart

72 Ko e Ngaahi Tali mei ha 'Apostolo: 'Oku founga fefé hono uiu'i e kau faifekaú?

Fai 'e Eletā M. Russell Ballard

73 Tuliki 'o e Fehuí

I he taimi 'oku kē ai 'eku fine'eikí mo 'eku tangata'eikí, 'oku ou ongo'i hoha'a 'aupito mo lotomamahi. Ko e hā te u lava 'o fai?

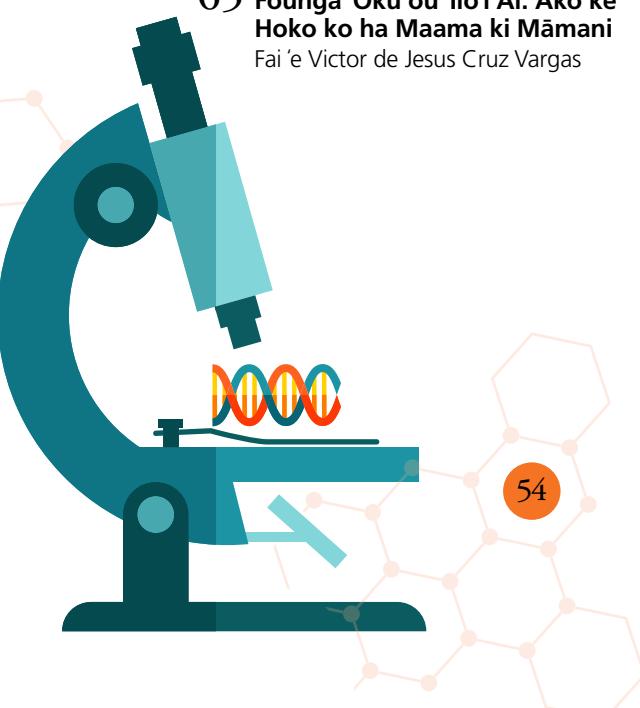
74 Ko Ha Kau Mo'unga'i Tangata 'i he Tohi 'a Molomoná: Na'e Loto-to'a 'a e 'Eikitau ko Molonáí

75 'Oku ou Lava 'o Lau 'a e Tohi 'a Molomoná

76 Ngaahi Talanoa mei he Tohi 'a Molomoná: Fuka 'a e 'Eikitau ko Molonáí

79 Mūsiká: Ko e Fānau Paioniá

Fai 'e Janice Kapp Perry

54

Ko e makasini fakavahaāpuleāngā eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoniōni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko Kau Palestineni 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kolomu 'o e Kau 'Apostetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

Étitá: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni 'Étitá: James B. Martino, Carol F. McConkie

Kau 'Etivaisá: Brian K. Ashton, Randall K. Bennett, Craig A. Cardon, Cheryl A. Esplin, Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talékita Pulé: Peter F. Evans

Talékita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipá:

Vincent A. Vaughn

Talékita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisini: Garff Cannon

Talékita Pulé: R. Val Johnson

Tokoni 'Étitá Pulé: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Megan VerHoef Seitz

Timi ki hōni Tohi mo hōno 'Étitá: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jill Hacking, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekirik, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Anne Suel, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talékita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talékita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Rachel Smith, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otneita Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahatahi 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahatahi 'o e Makasini:

Connie Bowthorpe Bridge, Linda Burdett, Katie Duncan, Bryan W. Gygi, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talékita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talékita ki hono Tufakí: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahoná 'i Tongá:

Étitá: Tulima L. Finau

Tokoni 'Étitá: Patrick Taufa

Kaungā 'Étitá:

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'u 'oku TOP \$3.60. Ko e tuā-sila eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi fakāekēkē: Senitā Tufakíangā Nāunaú, Siasi 'o Sisi Kalaisi 'o e Kau Māoniōni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nukūalofo, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngaahi totongi ki hōo makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he lunaiteti Siteiti mo Kānata, alu ki he store.lids.org pe fetūtuki ki he senitā tufakíangā nāunaú 'a e Siasi pe taki fakauotu pe fakakōlo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalá mo e ngaahi faka'ekēké he 'initaneti 'i he liahona.lids.org; 'i he meili ki he *Liahona*, 1M, 2420, 50 N. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e 'kāpasa' pe meā 'fakahinohino') 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavahaāpuleāngā 'i he lea faka'Alapēniā, 'Amēnia, Pisilama, Kemputopia, Pulukālia, Sepuanio, Siaina, Siaina (fakaafingofua), Koloesia, Seki, Tenimāake, Holāni, Tilitānia, Esitonā, Fisi, Finilani, Falaniseé, Siamané, Kalisi, Hungali, Aisileni, Initonésia, Ítalí, Siapani, Kilipati, Kóleá, Letiví, Lifuēniá, Malakasi, Māselisi, Mongokola, Noae, Polani, Potukali, Lumēniá, Lüsia, Haāmoá, Silovénia, Sipeini, Suisanil, Suēteni, Suahili, Takáloká, Tahiti, Talleñi, Tongá, Lukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietnemi. ('Oku kehekehe pē a e tuo lahi hono pulusi, o fakatatau mo e lea fakafonuá.)

© 2016 'e he Intellectual Reserve, Inc. Māu 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paiki 'i he lunaiteti Siteiti 'o Ameliká.

E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahoná* ki he ngaahi meā 'a e Siasi 'o kau fakamokāsialé pe faka'āngā pē i apí. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaāi atu ai hano fakataputupui, 'i he tafa'āki 'oku fakamatala ai e tokotahā 'oku aāna e fakatātā. 'Oku totonus ke fakatātā 'a e ngaahi fehu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; t-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

July 2016 Vol. 40 No. 7. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431) POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 5071.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'a e Efiafi Fakafāmili 'i 'Apí

'Oku 'i he makasini ko 'enī ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi 'ekitivitī 'e lava ke faka'aonga'i 'i he efiafi fakafāmili 'i apí. Ko ha sīpinga eni 'e ua.

"Hangē ko e Fefine Uitou 'o Salifatí:

Ko e Mana 'o e Foaki 'Aukaí: peesi 24:

Fakakaukau ke lau fakataha 'e he fāmili e fakamatala ko 'enī pea ako leva e talanoa ki he fefine uitou 'o Salifatí 'i he 1 Ngaahi Tu'i 17. Te ke lava leva 'o tali e ngaahi fehu'i ko 'enī: 'Oku founa fēfē hono fāitāpue-kina fakafo'iuitui mo fakafāmili kitautolu 'e he 'aukaí? Ko hai 'e lava ke fāitāpuekina 'e he'eatau foaki 'aukaí? Ko e hā ha ngaahi tāpuaki te tau vakai ki ai 'i hotau fāmili 'i he'eatau foaki 'o lahi ange 'etau foaki 'aukaí? Te mou lava 'o alea'i 'a ho'omou malava ke foaki ha foaki 'aukaí 'oku lahí pe ko ha ngaahi founa kehe te mou lava ai 'o tokoni fakafāmili ki he masivā mo e faingata'aia.

"Fuka 'a e 'Eikitau ko Molonaí," peesi 76:

Te mou lava 'o lau fakafāmili 'a e fakamatala ko 'enī fekau'aki mo e 'Eikitau ko Molonaí. Te ke lava leva 'o lau e 'Alamā 46:11-14 pea alea'i pe ko e hā na'a ne ue'i e 'Eikitau ko Molonaí ke malu'i hono kakaí—"hotau 'Otuá, mo 'etau lotú, mo e tau'atāiná, mo 'etau melinó, hotau ngaahi uaiif, mo 'etau fānaú." 'Oku kei mahu'inga pē 'a e ngaahi meā tatau ko iá pea 'oku kei 'ohofi pē 'i he 'ahó ni. Fakakaukau ke fa'u ha'amou "fuka 'o e tau'atāiná" pea alea'i e ngaahi founa ke malu'i 'aki e ngaahi meā 'oku mahu'inga taha kiate kimoutolú.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETÍ

'Oku ma'u 'a e *Liahoná* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lids.org. Vakai ki he facebook.com/liahona.magazine (ma'u 'i he lea faka-Pilitāniá, faka-Potukalí, mo e faka-Sipeini) ke ma'u ha ngaahi pōpoaki fakalaumālīe, ngaahi fakakaukau ki he efiafi fakafāmili 'i apí, mo e ngaahi nāunau te ke lava 'o vahevaha mo ho fāmili mo e kaungāmē'a.

NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafafonaga'i 'e he ngaahi mata'ifiká 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalá.

Ako folofolá, 44, 48, 75

Angama'a, 51

'Aukaí, 24

Faiako, 8, 12, 28, 30

Fakalelei, 10

Fakato'ú, 52

Fakaului, 20

Fāmili, 7, 10, 66, 73, 76

Fānaú, 7, 30

Feilaulaú, 4

Foaki 'aukaí, 24

Fono 'o e Angama'a, 51

Hisitōlia fakafāmili, 42,

43, 58

Kau paionia, 4, 20, 79

Ko hoto mahu'inga

fakatāutahá, 42

Laumālie Māoni'oni, 41

Lea 'o e Potó, 52, 68

Loto-to'a, 74, 75

Lotú, 24, 48, 68

Natula Faka-'Otuá, 7

Ngaahi Fuakavá, 32, 36

Ngaahi maná, 51

Ngaahi ouaú, 32, 36, 43

Ngaahi Uiu'i, 41

Ngāue fakafaifekaú, 40,

44, 58, 65, 70, 72

Ngāue fakatemipalé, 32,

43, 50, 58, 66, 70

'Ofá, 10, 44

Palani 'o e fakamo'uí, 66

Saieni'si, 54

Sākalamēniti, 36, 60, 64

Semineli, 58

Sīsū Kalaisi, 4, 32, 60

Talangofuá, 80

Tamai Hēvaní, 36

To'u Tupú, 28

Tui, 4, 44

Tu'unga fakaemātuá, 7,

28, 30

Fai 'e
Palesiteni
Thomas S.
Monson

TUU MAU'I HE TUI A · E TAU NGAahi TAMAÍ

Na'e ta'u 43 'a Sione Linifooti 'i he taimi na'a ne faka-kaukau ai mo hono uaifi ko Maliá mo 'ena fānau tangata 'e toko tolú, ke nau hiki mei honau 'api 'i Kuleivi, 'Ingilaní, ke fononga 'i ha ngaahi maile 'e lauiafe ke kau fakataha mo e Kāingalotu 'i he Tele'a Sōleki. Na'a na tuku hona foha fika faá, 'a ia na'e lolotonga ngāue faka-faifekaú, fakatau atu 'enau ngā'oto'otá, pea nau mavahe mei Livapulu 'i he vaka ko e *Thornton*.

Na'e 'ikai ha me'a 'e hoko 'i he'enau fononga vaka tahi ki Niu 'Toké, pea fononga lalo mei ai ki 'Aiouā. Ka na'e kamata e faingata'a 'i ha taimi si'i pē hili e mavahe 'a e fāmili Linifotí mo ha Kāingalotu kehe ne nau folau mai 'i he *Thornton* mei 'Aiouā Siti 'i he 'aho 15 'o Siulai 1856 ko e konga 'o e kaungā fononga saliote toho tangata 'a Sēmisi G. Uilí ne tofanga he faingata'a.

Na'e hoko e 'alotāmakí mo e faingata'a e fonongá ke faingata'a ia ai ha n'ihi tokolahi 'o e kaungā fonongá, 'o kau ai 'a Sione. Na'e faifai pē peá ne fu'u puke lahi mo vaivaia 'o pau ai ke teke ia 'i ha saliote toho tangata. 'I he taimi na'e a'u ai e kaungā fonongá ki Uaiōmingí, na'e faka'au ke toe fakalalahi ange 'ene puké. Ne toki a'u mai ha timi faka-haofi mo'ui mei Sōleki Siti 'i he 'aho 21 'o 'Okatopá, hili ha ngaahi houa e mālōlō 'a Sioné. Na'a ne mālōlō he pongi-pongi ko iá ofi ki he matāfanga 'o e Vaitafe Vaimelié.

Na'e faka'ise'isa nai 'a Sione 'i he'ene mavahe mei he fiemālié mo e nongá ki he palopalema'iá, fiekaíá, mo e

faingata'a ia 'i hono 'ave hono fāmilí ki Saioné?

Kimu'a pē peá ne mālōlō, na'a ne talaange ki hono uaifi, "Ikai, Malia." "Oku ou fiefia he'etau ha'ú. He 'ikai te u mo'ui 'o a'u ki Sōleki, ka te ke a'u koe mo hota ngaahi fohá, pea 'oku 'ikai ke u fakatomala 'i he ngaahi me'a kuo tau a'usiá 'o kapau 'e tupu hake 'eta fānaú 'o ohi hake honau fāmilí 'i Saione."¹

Na'e a'u e fononga 'a Maliá mo 'ene fānau tangatá. 'I he mālōlō 'a Malia hili ha meimeī ta'u 'e 30 mei aí, na'a ne tuku mai mo Sione ha tukufakaholo 'o e tuí, ngāue tokoní, mo'ui mateakí, mo e feilaulau.

Ko 'ete hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí ko 'ete hoko ia ko ha paioniá, he ko hono faka'uhinga'i 'o e paioniá ko ha "taha 'oku mu'omu'a ke teuteu pe tofa ha hala ke muimui atu ai ha n'ihi kehe."² Pea ke hoko ko ha paioniá ko e hoko ia 'o feangainga mo e mo'ui feilaulaú. Neongo 'oku 'ikai ke toe fie ma'u e kāingalotu 'o e Siasí ke hiki mei honau 'apí 'o fononga ki Saione, ka 'oku nau fa'a si'aki e ngaahi tō'onga motu'a, ngaahi taufatunga motu'a, mo e ngaahi kaungāme'a mamaé. 'Oku 'i ai e n'ihi 'oku nau fakahoko e fili fakamamahi ke mavahe mei ha kau mēmipa 'o e fāmilí 'oku fakafepaki ki he'enau kau ki he Siasí. Ka 'oku laka pē ki mu'a e Kāingalotu 'o e Siasí mo lotua 'e mahino mo tali ia 'e he n'ihi 'oku nau 'ofa aí.

'Oku 'ikai faingofua e hala fononga 'o ha paionia, ka 'oku tau molomolomuiva'e 'i he Paionia tu'ukimu'a—'a e

Fakamo'uí—‘a ia na‘e mu‘omu‘a ‘o tofa ‘a e hala ke tau muimui aí.

Na‘á Ne fakaafe mai, “Ha‘u, ‘o muimui ‘iate au.”³

Na‘á Ne folofola, “Ko au ko e hala, mo e mo‘oni, pea mo e mo‘ui.”⁴

Na‘á Ne ui mai, “Ha‘u kiate au.”⁵

‘E lava ke faingata‘a e halá. ‘Oku faingata‘a ia ha ní‘ihí ke matu‘uaki e manuki mo e ngaahi lea ta‘e-oli ‘a e kau vale ‘oku nau taukae‘i e angama‘á, faitotonú, mo e talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá. Kuo fakama‘a-ma‘a i‘e māmaní ‘a e talangofua ki he tefito‘i mo‘oní. Ko e taimi na‘e fekau ai kia Noa ke ne [fo‘u] ha ‘a‘aké, na‘e vakai ‘a e kakai valé ki he langí pea nau manuki mo taukae—kae ‘oua kuo tō mai e ‘uhá.

‘I he ngaahi senituli kuohilí ‘i he konitinēniti ‘Ameliká, na‘e ta‘etui, faka-fekiki, mo talangata‘a ‘a e kakaí kae ‘oua leva kuo kapu ‘e he affi ‘a Seilahe-mala, ‘u‘ufi ‘e he kelekelé ‘a e kolo ko Molonaihaá, pea ngalo hifo e kolo ko Molonaí ‘i he vaí. Na‘e ‘ikai ke toe ‘i ai

ha taukae, manuki, fakahua fakalielia, mo ha faiangahala. Kuo fetongi ‘aki ia ‘a e lōngonoá, mo e fakapo‘uli lōloó. Kuo ‘osi e kātaki ‘a e ‘Otuá, kuo fakafoko ‘Ene taimitēpilé.

Na‘e ‘ikai teitei mole ‘a e tui ‘a Malia Linifotí neongo ‘a e fakatanga ‘i ‘Ingilaní, mo e faingata‘a ‘ene fononga ki he ‘fonua lelei kuo teuteu ‘e he ‘Otuá,⁶ ka na‘á ne kātekina e ngaahi ‘ahi‘ahi na‘e hoko mai ki hono fāmilí mo e Siasí.

I ha polokalama fakamanatu ‘i he fa‘itoka ‘o Maliá ‘i he 1937, na‘e fehu‘i ai ‘e ‘Eletā Siaosi ‘Alipate Sāmita (1870–1951) ki he hako ‘o Maliá: “Te mou tauhi mo‘oni nai e tui ho‘omou ongo kui? . . . Fakatau-ange te mou feinga ke mou taau mo e ngaahi feilaulau kotoa kuó [na] fai ma‘amoutolú.”⁷

I he‘etau feinga ke langa hake ‘a Saione ‘i hotau lotó, ‘apí, tukui koló, pea ‘i hotau fonuá, ‘oku ou fakatau-ange te tau manatu‘i ‘a e loto-to‘a mo e tui ta‘eue‘ia ‘a kinautolu na‘a nau foaki ‘a e me‘a kotoa koe‘uhí ka tau fiefia ‘i he ngaahi tāpuaki ‘o e ongo-ongolelei kuo toe fakafoki maí, kae pehē ki he ‘amanaki lelei mo e talao‘fa ‘oku hoko mai ‘i he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí. ■

MA‘U’ANGA FAKAMATALÁ

- Vakai, Andrew D. Olsen, *The Price We Paid* (2006), 45–46, 136–37.
- The Compact Edition of the Oxford English Dictionary* (1971), “pioneer.”
- Luke 18:22.
- Sione 14:6.
- Sione 7:37; vakai foki, 3 Nīfai 9:22.
- “Ha‘u Kāinga ‘Oua Manavahé,” *Ngaahi Himi*, fika 18.
- Vakai, Olsen, *The Price We Paid*, 203–4.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO ‘ENÍ

Fakakaukau ke ke kole kiate kinautolu ‘okú ke ako‘í ke nau fakakaukau kiate kinautolu. Fehu‘i ange leva pe ko e fē ha taimi kuo nau hoko ai ko ha kau paonia ‘o tofa e halá ma‘á e ní‘ihí kehé. Fakaafe‘i kinautolu ke fakakau-kauloto ki ha taimi na‘e pau ai ke nau fai ha feilaulau pea mo e ‘uhinga na‘e mahu‘inga aí. Te ke lava leva ‘o fakatukupaa‘i kinautolu ke hiki ‘enau faka-mo‘oni ki he “Paionia Tu‘ukimu‘á,” ‘a ia ko e Fakamo'uí.

Tu'u Ma'u 'i He'enuau Tuí

Ko e talanoa 'a Palesiteni Monisoni ki ha fāmili paionia
Kpeá ne lea 'aki ha lea 'a Palesiteni Siaosi 'Alipate Sāmita:
"Te mou tauhi mo'oni nai e tui 'a ho'omou ongo kuí? . . .
Feinga ke mou taau mo e ngaahi feilaulau kotoa [kuó na]
fai ma'amoutolú." 'Oku tatau ai pē pe 'oku 'i ai ha'o ngaahi
kui paionia pe ko e fuofua to'u tangata koe 'oku kau ki he
Siasí, 'okú ke fakakaukau nai ki he ngaahi tā sīpinga 'o e tuí
ke ma'u ha tataki mo ha mālohi? Ko ha founiga lelei 'ení ke
ke kamata ai:

1. Lisi 'a e kakai 'okú ke lelei'aí aí. 'E lava pē ko ha mēmipa
ho fāmilí (kuohili pe lolotonga), kaungāme'a, kau taki 'i he
Siasí, pe kakai 'i he folofolá.

2. Hiki e ngaahi ulungaanga lelei 'oku nau ma'u 'okú ke
sai'ia aí. 'Oku fa'a kātaki mo'oni nai ho'o fa'eé? Mahalo pē 'oku
anga'ofa ho kaungāme'a ki he ni'ihi kehé. Mahalo 'okú ke
sai'ia 'i he loto-to'a 'a e 'Eikitau ko Molonaí.

3. Fili ha 'ulungaanga lelei 'e taha mei ho'o lisí pea fehu'i
loto pē kiate koe, "Te u lava fēfē ke ma'u e 'ulungaanga lelei
ko 'ení? Ko e hā 'oku fie ma'u ke u fai ke fakatupulaki 'ení 'i
he'eku mo'ui?"

4. Hiki ho'o palani ki hono fakatupulaki e 'ulungaanga
lelei ko 'ení pea tuku ia 'i ha feitu'u te ke sio ma'u pē ki aí, ke

fakamanatu kiate koe ho'o taumu'á. Lotua e tokoni 'a e Tamai
Hēvaní pea vakai'i ma'u pē ho'o fakalakalaká. 'I ho'o ongo'i pē
kuó ke fakatupulaki fe'unga e 'ulungaanga lelei ko 'ení, te ke
lava leva 'o fili ha 'ulungaanga lelei 'e taha ke ngāue'i.

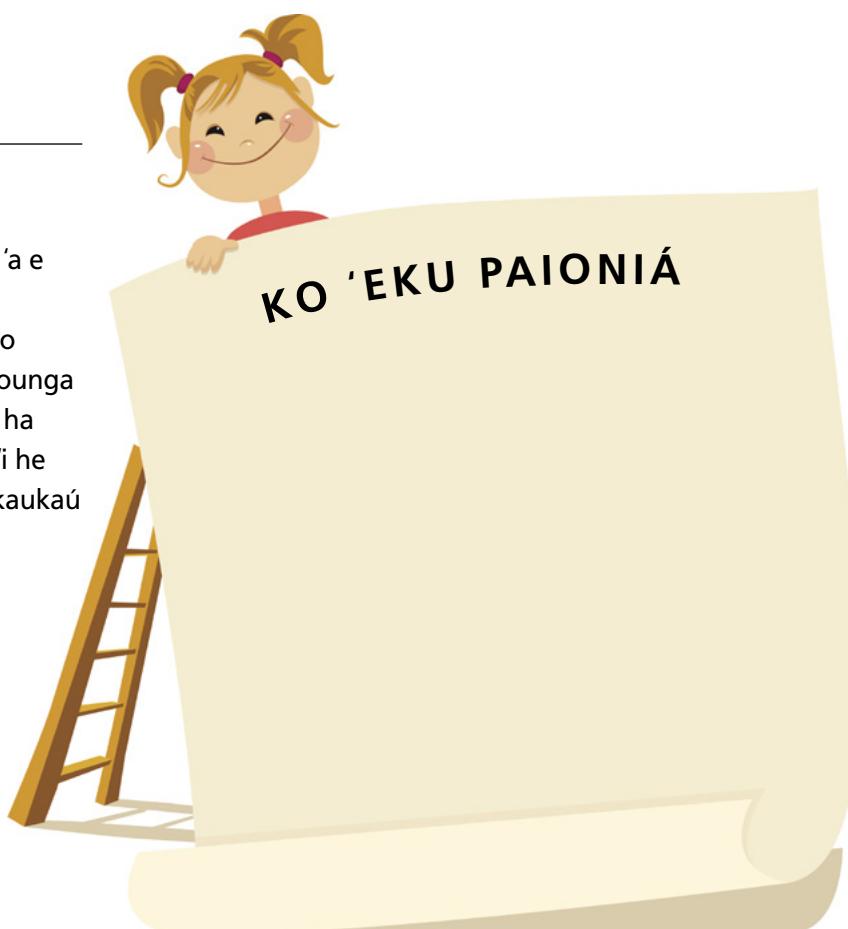
Manatu'i 'i he'etau fakatupulaki 'a e ngaahi 'ulungaanga
lelei 'i ate kitautolú, 'oku 'ikai ngata pē 'i he'etau faka'apa'apa'i
e tui 'a 'etau ngaahi kuí mo e ngaahi feilaulau na'a nau faí,
ka 'e lava foki ke tau hoko ko ha ivi takiekina ki he lelei ki he
ni'ihi 'oku tau feohí.

FĀNAÚ

Ko ha Paionia Foki mo Koe!

Ko e kau paioniá ko ha kakai 'oku nau teuteu 'a e
halá ke muimui mai ai e ni'ihi kehé.

Tā ha fakatātā pe kumi ha la'itā 'o ha taha ho'o
ngaahi kuí. Te ke lava 'o kumi ha talanoa ki he founiga
na'a nau teuteu'i ai e halá ke ke muimui ai? Hiki ha
founiga 'e ua te ke lava ai 'o hoko ko ha paionia 'i he
'ahó ni. Te ke lava 'o vahevahé ho'o ngaahi fakakaukaú
'i ho'omou efiafi fakafāmili 'i 'api hono hokó!

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'ení pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahé. 'E fakatupupu-laki fēfē 'e he mahino "Ko e Fāmili: Ko ha Fanonganongo ki Māmaní" 'a ho'o tui ki he 'Otuá mo fai'tapuekina 'a kinautolu 'oku'i ke tokanga'i 'i he faiako 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he relief.society.lds.org.

Ko 'Etau Malava ke Fakahoko e Fatongia Fakaemātu'á

Na'e ako'i 'e 'Eletā Tāleni H. Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē, "Na'e mahu'inga ke ma'u 'e he fānau fakalaumālie 'a e 'Otuá ha sino fakamatelie mo ha faingamālie ke fakalakalaka ki he mo'ui ta'engatá." "I he 'ilo ki he taumu'a taupotu taha 'o e palani lahi 'o e fiefiá, 'oku ou tui ko e makakoloa mahu'inga taha 'i he māmaní pea 'i he langí ko 'etau fānau mo hotau hakó."¹

Na'e pehē 'e 'Eletā Niila L. Enitaseni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:

"'Oku tau tui ki he 'i ai e fāmilí pea 'oku tau tui ki he 'i ai e fānau. . . .

". . . Pea folofola 'a e 'Otuá kiate kinaua [Ātama mo 'Ivi], Fanafanau, mo fakatokolahī, mo fakakakai 'a e māmaní" [Sēnesi 1:28]. . . .

"Kuo te'eki ke fakangalo'i pe [fakatafī atu] 'a e fekaú ki he tafa'akí 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni

'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."²

Neongo 'oku 'ikai ke tau hoko kotoa ko ha mātu'a 'i he mo'ui ko 'ení, ka te tau lava 'o lehilehi'i e fānau 'i he to'u kotoa pē. 'Oku tau fiefia 'i he ngaahi tāpuaki 'o 'etau kau ki he fāmili 'o e Tamai Hēvaní, pea 'oku tau a'usia 'a e fiefia mo e faingata'a 'o 'etau kau ki ha fāmili 'i he māmaní. 'Oku 'i ai ha tokolahī te nau toki a'usia 'a e fatongia fakaemātu'á 'i he ta'engatá.

Ngaahi Potufolofola Kehé

Ngaahi Saame 127:3; Mātiu 18:3–5; 1 Nifai 7:1; Mōsese 5:2–3

Fakakaukau ki he Me'a ni

Ko e hā ha ngaahi founiga 'oku fai-tatau ai hotau fāmili 'i he māmaní mo hotau fāmili fakalangí?

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, "The Great Plan of Happiness," *Ensign*, Nov. 1993, 72, 75.
2. Neil L. Andersen, "Fānau," *Liahona*, Nov. 2011, 28.
3. Neil L. Andersen, "Fānau," 28.

Tuí, Fāmili,
Fakafiemālié

Ngaahi Talanoa 'a e Kakai Mo'uí

Na'e pehē 'e 'Eletā Enitaseni, "Oku lahi ha ngaahi le'o 'i māmani he 'ahó ni 'oku nau fakasi'a 'a e mahu'inga 'o e ma'u ha fānau pe fakangatangata pē e tokolahī 'o e fānau 'i ha fāmili." "Na'e toki talamai kimui ni 'e hoku ngaahi 'ofefiné ke u sio 'i ha blog na'e tohi 'e ha fa'e Kalisitiane ('oku 'ikai ke tau tui fakalotu tatau) 'oku 'i ai ha'ane fānau 'e toko nima. Na'a ne pehē: "Oku faingata'a 'aupito 'a e [tupu] hake 'i he anga fakafonua ko 'ení, 'oku faingata'a ke ma'u ha fakakaukau fakatohitapu fekau'aki mo e tu'unga fakafa'eé. . . . 'Oku mu'omu'a 'a e akó ia he fānau. Mu'omu'a 'aupito pē mo e fefononga'akí ia he māmaní. [Mu'omu'a ange 'a e malava ke 'eve'eva he po'ulí 'i ho'o fa'itelihá.] Toe mu'omu'a ange mo e feinga ia ke ma'u ha sino faka'ofo'ofa 'i he 'alu 'o fakamālohisinó. Mu'omu'a ange mo e ma'u ia ha ngāué." Na'a ne toki pehē: "Oku 'ikai ko e tu'unga fakafa'eé ko ha me'a 'oku fakahoko ko ha'ate manako ki ai, ka ko ha uiu'i ia. 'Oku 'ikai te ke tānaki ha fānau koe'uhí 'okú ke faka'ofo'ofa'ia ange 'iate kinautolu kae 'ikai ko e ngaahi sitapa 'oku tānaki 'e he kakaí. 'Oku 'ikai ko ha me'a ke toki fai kapau te ke lava 'o ma'u ha kii taimi ke fakahoko ai. Ko e me'a ia ne 'oatu ai 'e he 'Otuá e taimí kiate koe ke ke fai 'akí"³

Poupou'i 'o e Tau'atāina Fakalotú

Kuo tu'o lahi hono lea 'aki 'e he kau taki 'o e Siasí 'a e totonu ke ngāue fakataha e kakai 'o e fonua kotoa pē ke poupou'i e tau'atāina fakalotú.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí, 'i he John A. Widtsoe Religious Symposium 'i he 'Univēsiti 'o Kalefōnia Sauté 'i Losi 'Eniselesi, Kalefōnia, USA, 'i 'Epeleli 2015, "Oku feinga e kāingalotu 'o e Siasí ke fakatupu ha felotolelei 'aki 'i he kakai 'o e ngaahi tui fakalotú, tu'unga fakapolitikalé, pea mo e matakali kotoa pē."

Na'e pehē 'e Palesiteni 'Ukitofa, "Ko e feinga ko ia ke li'aki e ngaahi tukufakaholo 'o e ta'efalalá mo e fe'itangaki he fanga ki'i me'a iki kae sio 'aki ha sio 'oku fo'oú—o 'ikai fesiofaki ko ha fanga 'elieni mei ha palanite

kehe (aliens) pe fili, ka ko e kau-ngāfononga, kāinga, ko e fānau 'a e 'Otuá—ko e taha ia 'o e ngaahi me'a faingata'a taha ka 'i he taimi tatau 'oku hoko ia ko e ngaahi a'usia fakakoloa mo fakalaumālie taha 'i he mo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá." Ko 'ene kolé ko e taha ia 'o e ngaahi kole ne toki fai 'e he kau palōfitá mo e kau 'aposeitoló ke faka'apa'apa'i pea feinga ke ma'u e mahinó.

Na'e pehē 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha Konifelenisi 'o e Fakamaau'anga/Kau Taki Lotu 'i he Fakataha'anga Panai 'Isileli 'i Sākalamenó, Kalefōnia, USA 'i 'Okatopa 2015, "Oku 'ikai totonu ke 'i ai ha ongo'i tāufehi'a 'i he vaha'a 'o e tui fakalotú mo e pule'angá." Na'a

ne pehē, "Oku tau 'ulungia kotoa 'i he taimi 'oku ikuna ai e ongo 'o e 'itá pe fakafetaú pe fakakikihi."

Na'a ne pehē, "E lava 'e he ngaahi pule'angá mo 'enau laó 'o malu'i e kakai tuí mo e ngaahi kautaha lotú mo 'enau 'ū 'ekitivitii," na'a ne fakamatala foki 'e lava 'e he ngaahi tefto'i mo'oni fakalotú, ngaahi akonakí mo e ngaahi kautaha lotú "o tokoni ke fa'u e ngaahi tükunga 'a ia 'e lava ke lavame'a ai e ngaahi laó mo e kautaha fakapule'angá mo honau kakaí," koe'uhí ke lava e taha kotoa 'o "nofo fakataha 'i he fiefia, uouangataha mo e nonga."

Na'e toe lea foki 'a 'Eletā 'Oakesi kau ki he tau'atāina fakalotú 'i ha fakataha'anga 'i 'Āsenitina (vakai, "Ongoongo 'o e Siasí," *Liahona*, Sānuiali 2016, 16).

Na'e lea 'a 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha Fakataha Faka-Falealea ki he Ngaahi Ngāue ki Mulí 'i he Fale 'o e Hou'eikí 'i Lonitoní, Ingilani, 'i Sune 2015. Na'a ne pehē, "Oku ma'u 'e he ngaahi tui fakalotú mo e kautaha lotú 'i he'enau feinga ki he me'a 'oku mahu'inga'ia ai e fakafo'ituituí, pea 'i he taimi tatau, fakatupulaki e ngaahi tō'onga fakakaukau 'o e fa'a fakamolemolé, fakalelé, mo e loto fiemālie ke toe feinga ki he lelei taha 'i he'enau mo'ui fakatāutahá pea 'i he sōsaietí."

Na'e fakamatala 'a 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ki ha kulupu 'o ha kau tui fakalotu kehekehe 'i he Falelotu faka-'Isilami 'i São Paulo, Palāsila, 'i 'Epeleli 2015, "Ko e tau'atāina

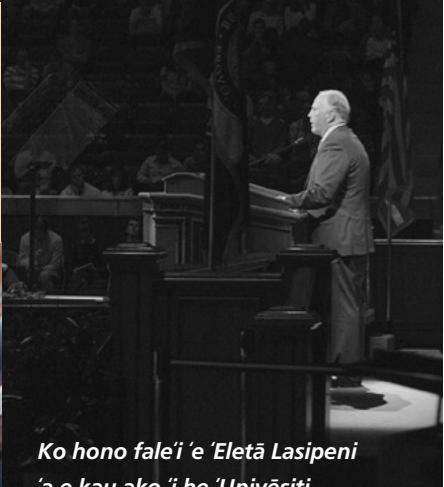
I ha fakataha mo ha kulupu fakafalealea 'i Lonitoní, Ingilani, 'oku pehē ai 'e 'Eletā Hōlani, 'oku ma'u 'e he kakai tui fakalotú 'a e mālohi ke fakatupulaki e sōsaietí.

Ko e kole 'e 'Eletā 'Oakesi i ha konifelenisi fakalotu i
▼ **Kalefōnia, USA, ke feveitoka'aiki e siasi mo e pule'angá.**

Ko e fepotalanoa'aiki 'a Palesiteni 'Ukitofa mo hono uaifi ko Halieta pe a mo e kau taki lotu i Kalefōnia, USA.

'I ha fakataha 'a e kakai tuí i Palāsila, 'oku pehē 'e 'Eletā Kulisitofasoni, "ko e tau'atāina fakalotú ko e makatuliki ia 'o e melinó."

Ko hono fale'i 'e 'Eletā Lasipeni 'a e kau ako i he 'Univēsiti Pilikihami 'longi ke nau mui-mui he akonaki 'a Kalaisi ke 'ofa 'o hangē ko 'Ene 'ofa. ↑

fakalotú 'a e makatuliki 'o e melinó 'i ha māmani 'oku lahi ai e fe'au'auhi 'a e ngaahi fakaukau fakapotó." I ha polokalama na'e fakamanatua ai hono poupu'i mālohi 'e he fonuá 'a e tau'atāina fakalotú, na'á ne lea faka-Potukali ai ki ha fakataha'anga ko ha kau Mosilemi, Katolika, 'Aho Fitu, Siu, 'Evangeliō, kāingalotu 'o e Siasi, ni'ihi 'oku 'ikai kau ki ha fa'ahinga siasi tukupau, pea mo ha ni'ihi kehe pē. Na'á ne pehē, "Fakatauange te tau tulifua ki he melinó, 'aki 'etau ngāue fakataha ke paotoloaki mo malu'i e tau'atāina 'a e kakai kotoa pē ke fakataha mo fakahaa'i ha tui fakalotu pe ha tui 'oku nau fili ki ai, 'o tatau ai pē ko e fakafo'iuituiti pe kau fakataha mo ha ni'ihi kehe, 'i 'api pe 'i tu'a-pule'anga, 'i he kakaí pe fakatāutaha, 'i he lotu, 'i hono tauhí, fakahokó mo hono ako'i."

'I he'ene fakahoko e Lea Faka-ta'u ki he Tau'atāina Fakalotú 'i he 'Univēsiti 'o Nouta Teimí 'i Senē, 'Aositelēlia, 'i Mē 2015, na'e pehē

ai 'e 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Kuo pau ke takimu'a e kakai tuí 'i hono malu'i 'o e tau'atāina fakalotú—ko ha tau'atāina 'e lahi fau e ngaahi tau'atāina mahu'inga 'e mapuna mei aí." Na'á ne pehē, "He 'ikai ngata pē 'i he'etau malu'i 'etau malava ko ia ke fakahaa'i 'etau tui fakalotú kae toe malu'i foki mo e totonu 'a e tui fakalotu takitaha ke pule'i 'ene ngaahi tokāteliné mo e laó."

Na'e ngāue 'a 'Eletā Lainolo A. Lasipeni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e Palesiteni Pule 'o e Kau Fitungofulú 'i he taimi na'á ne lea ai ki he kau ako 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'longi 'i Polovo, 'Tutā, USA, 'i Sepitema 2015.

Na'á ne pehē, "Oku fifili e ni'ihi 'i ho'omou to'ú pe ko e hā 'oku kau ai e ngaahi kulupu tui fakalotú 'i he ngaahi me'a fakapolitikalé, pea 'oku nau fa'a ta'etui ki he ngaahi taumu'a 'a e kakai tui fakalotú 'i he'enau fai

ia." I he ngaahi ta'u kimuí ni maí, kuo faka'au ke le'olahi ange e fakahāhā loto 'a e ngaahi kulupu 'oku nau pehē 'oku 'ikai totonu ke kau e tui fakalotú 'i hono ale'a'i e ngaahi me'a fakapolitikalé, 'o hiki hake ai e "fakatu'utāmaki 'o hano toe fa'u ha kulupu 'e taha 'o ha kakai kuo ngaohikovia: 'a e kakai tuí, 'o hangē ko koe mo aú."

Na'e talaange 'e 'Eletā Lasipeni ki he kau akó 'oku fie ma'u 'e he māmaní ke fakau mai 'a honau to'u tangatá ki he kaveinga ko 'ení. "Oku mau fie ma'u 'a e 'ilo fakanatula 'a homou to'u tangatá ki he manava'ofá, faka'apa'apá, mo e 'ikai filifilimānako. 'Oku mau fie ma'u ho'omou 'amanaki leleí mo e loto-fakapapaú ke ikuna'i 'aki e ngaahi palōpalema fakasōsiale faingata'a ko 'ení." Na'á ne pehē ko e talí, ke kamata 'aki e fekau 'a e Fakamo'uí ke "mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu, pea hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú" (Sione 13:34). ■

Vakai ki he news.lds.org ke ma'u ha ongoongo mo ha ngaahi me'a lahi ange 'oku hoko he Siasi.

'OFA KI HE NI'IHI 'OKU KEHE HONAU TU'UNGA 'ULUNGĀNGĀ

'Ikai fakahā e hingoá

Na'a ku feinga ke 'ohake 'eku fānaú ke nau ma'u ha ngaahi tu'unga 'ulungaanga ma'a 'oku mā'olungā. Ka i he taimi na'e fakahoko ai 'e ha taha ne hoko ko ha tā sīpinga kiate kinautolu ha fili ne halá, na'a ku fifili pe 'e veteki nai e me'a kotoa pē na'a ku feinga ke ako'í.

Na'e ohi hake hoku tokoua 'i he fono ko Seiní (kuo liliu e hingoá) 'i he ongoongoleleí pea na'a ne hoko ko ha mēmipa mateaki 'i he Siasí. Hili e movete mali tempale ne ngali fiefiá, na'e kamata ke lau'i ia 'e ha ni'ihi 'i hono ki'i koló mo nau fakamāu'i ia. Na'a ne fakamama'o mei he tokolahi hono ngaahi kaungāme'a pea faka'au pē 'o ne mama'o mei he Siasí.

Na'e kamata ke ne teiti mo ha tala-vou ko 'Enití, pea iku pē 'o na nonofo fakamali. Na'a ku hoha'a pe ko e hā te u talaange ki he'eku fānaú. Na'e 'ofa 'eku fānau fefine kei iiki 'e toko tolú 'i honau mehikitanga ko Seiní. Na'e 'ikai ngata pē 'i he vāofi homau fāmilí, ka na'a ne toe faiako tau'olunga foki kiate kinautolu, ko ia na'a nau toutou fe'iiloaki 'i he uike kotoa pē.

Na'e lau māhina 'enau pehē 'oku fu'u hokohoko e 'eva ange 'a 'Enití, ka na'e faifai pea pau ke u talaange 'oku nofo fakataha 'a Seini mo 'Enití. Ne u fakamatala ange ko e fili na'a na faí ko ha angahala mamafa ia. Na'e hangē ne mahino pē kiate kinautolú, pea na'a mau fealea'aki lelei ai kau ki he mahu'inga 'o e mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleleí.

Na'e hoko fakafokifā leva ha me'a. Na'e fakahaa'i fiefia 'e Sēini ki he fāmilí 'okú ne feitama. Ne u toe lotohoha'a pe 'e uesia fēfē 'e he ongoongo ko 'ení 'eku fānaú. Na'a nau 'ilo'i nai 'oku 'ikai ke finangalo 'etau Tamai Hēvaní ke 'omi 'Ene fānaú ki he māmaní 'i he founiga ko 'ení? Kapau na'a nau 'i he 'ātakai ko 'ení, te nau fakakaukau nai 'oku tali lelei ia pea ko e angamahení pe ia?

Ne u hoha'a 'i ha ngaahi uike 'o 'ikai ke u fie talaange ki he'eku fānaú 'a e ongoongo fo'ou ko 'ení. Hili ha māhina 'e taha mei ai na'e fakakaukau 'a Sēini mo 'Enití ke na mali. Ko e hā na'e 'ikai te na tatali ai ke na mali pea toki fanonganongo e feitamá?

Ne fakalalahi 'eku loto tāufehiá. Te u 'ofa fēfē 'ia Sēini kae 'ikai ko e me'a kuó ne fa? Te u ako'i fēfē 'eku fānaú ke nau kei 'ofa pē 'i honau

TUKUPĀ KI HE MO'ONÍ

"Oku 'ikai ke hoko 'etau kātakí mo faka'apa'apa'i e nīhi kehé mo 'enau tuí, ko ha me'a ia ke tau si'aki ai 'etau loto'aki e ngaahi mo'oni 'oku mahino kiate kitautolú pea mo e ngaahi fuakava kuo tau fakahokó. Kuo pau ke tau taukave'i 'a e mo'oni, neongo te tau kei kātakí mo faka'apa'apa'i pē ngaahi tui mo e ngaahi fakakaukau 'oku kehe mei ha'atautolú kae pehē ki he kakai 'oku tui ki he me'a ko iá. . . .

"Ko e me'a tatau pē, mo 'etau fānaú mo e nīhi kehe 'oku tau fatongia'aki hono ako'i, 'oku mā'olunga taha pē hotau fatongia ki he mo'oni. Ko e mo'oni, 'oku toki laku fua mai pē 'a e ako'i tu'unga 'i he tau'atāina ke fili 'a e nīhi kehé, pea ko ia, ko 'etau ako'i kuo pau ke fakahoko ma'u pē ia 'i he 'ofa, fa'a kātaki, pea mo e feifeingai."

'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko hono Fakapalanisi'i 'o e Mo'oni mo e Kātakí," Liahona, Fēpueli 2013, 32, 33.

Te u ako'i fefē 'eku fānaú ke nau kei 'ofa pē 'i honau mehikitangá kae 'ikai ko e ngaahi fili kuó ne fai?

mehikitangá kae 'ikai 'i he ngaahi fili kuó ne fai?

Na'e talanoa mai 'e hoku tokouá 'i ha 'aho 'e taha 'o kau ki ha finemui 'i hono uōtī ne feitama. Na'e ma'u lotu ma'u pē 'a e finemui ko 'ení pea hangē na'e fiefia mo vekeveke 'i he me'a 'oku 'amanaki ke hoko 'i he'ene mo'uí. Na'e puputu'u 'a e toenga 'o e kau finemuí 'i he'enu vakai hangē 'oku 'ikai hoha'a e ta'ahiné ia ki he me'a 'oku hokó.

Ka na'e 'ilo 'e hoku tokouá 'a ia ne faiako 'a'ahi ki he fa'ē 'a e finemuí ko 'ení, na'e lahi e ngaahi pō na'e ta'e-mamohe ai e finemuí pea tangi pē 'o a'u ki he'ene mohe 'i he'ene mamahi koe'uhí ko e ngaahi fili na'a ne iku ai ki he faingata'a ko 'ení. Hili ha ngaahi uike 'o e loto mamahí, na'e fakakau-kau e finemuí 'e kei hokohoko atu 'ene mamahi 'i he'ene ngaahi ngāue na'e fai, pe ko 'ene fakangalo'i pea fie-fia. 'E lava ke ne tali 'a e nunu'a 'o 'ene ngaahi fili pea koe'uhí ko e feilaulau

fakalelei 'a Sisū Kalaisí, te ne toe hoko 'o ma'a 'o fakafou 'i he fakatomalá.

Ne u fifili pe kuo a'usia nai 'e Sēini e me'a meimeい tatau mo ia. Kuó ne fakatomala nai 'i he'ene ngaahi fili, pea 'i he 'ikai lava 'o liliu 'a e ngaahi nunu'a, na'a ne tali ia pea fakakau-kau ke fakangalo'i?

Ne u ongo'i fakamā'ia 'i he'eku loto-fakamāú mo 'eku ta'emalava ke fakahaa'i 'a e 'ofá 'i he founiga 'oku finangalo ki ai 'a Sisū Kalaisí ke tau fai 'aki 'a e 'ofá. 'I he'eku fakakau-kau-loto ki he mo'ui 'a e Fakamo'uí, ne u manatu'i na'a Ne fekumi ma'u pē ki he kau angahalá, pea ako'i kinautolu 'aki 'Ene ngaahi folofolá mo e tā sipingá, pea 'ofa 'iate kinautolu. Ko e 'ofa 'eni na'a ne fakavaivai'i e lotó mo liliu e mo'ui 'a e kakaí.

Ne u 'ilo'i ko e taimi lahi na'a ku 'ofa pē 'i he kakaí 'o kapau na'a nau fai e me'a ne u pehē 'oku totonu ke nau fai, ka ko e tuai pē ha'anau fehalaaki, ne u fakahalaia'i kinautolu

'i hoku lotó. He mālualoi mo'oni ko au! Na'a ku fakatokanga'i na'e fie ma'u ke u fakatomala. Na'e fie ma'u ke u ako ke 'ofa 'i he tokotaha fai-angahalá kae 'oua pē te u poupou'i 'a e angahalá. Na'e faifai peá u lava 'o tukuange 'eku loto 'ita kia Sēiní peá u toe 'ofa mo'oni kiate ia.

Ne u toe fai ha fealea'aki lelei mo 'eku fānaú. Na'a ku fakamamafa'i 'a e mahu'inga ko ia ke tomu'a mali pea toki feitamá. Na'e lava ke mau fakatu'amelie ki hono fā'ele'i mai ha pēpē fo'ou ki he fāmilí. Na'a mau fie poupou kotoa pē kia Sēiní mo kau fakataha mo ia 'i he taimi makehe ko 'eni 'o 'ene mo'uí. Na'e 'ilo'i he'eku fānaú na'e fai 'e honau mehikitanga ko Sēiní ha fehalaaki, ka na'a nau kei 'ofa pē 'iate ia mo hono mali ko 'Enitií mo faka'amu 'e 'i ai ha 'aho 'e fakakau-kau ai hona fāmili faka-'ofa'ofá ke nau toe foki mai ki he to'ukupu 'ofa 'o e Fakamo'uí ko Sisū Kalaisí. ■

KO E LELEI 'OE Fakataha Alēlea 'A E KAU FAIAKÓ

*Na'e liliu 'o lelei ange 'eku founга fakafaiakó tu'unga
'i ha fakamatala 'i he fakataha alēlea 'e taha 'a e kau faiakó.*

'Oku tokoni e fakataha alēlea fakafaiakó kia Sandra Cattell ('i lotó) ke toe lelei ange ai 'ene founга fakafaiakó.

Fai 'e Sandra Cattell

• O ku ou fu'u motu'a, pea 'i he taimi na'e ui ai au keu faiako 'i he Kau Finemuí, na'á ku fakakaukau, "Tamani! Ko e hā nai 'oku nau ui ai aú?"

Na'á ku fakahoko ha ngāue lahi 'i hono teuteu'i e lēsoní ke fe'unga mo e ngaahi fie ma'u e kau finemuí, pea ne u 'amanaki te nau vekeveke ke vahevahe 'a e me'a kuo nau akó, mo e me'a ne nau fai ki ai lolotonga 'a e uiké. Ka ne nau fa'a fakalongoongo pē hono fai atu e fehu'i.

Na'e pehē 'e ha faiako 'e taha 'i he taha 'o e fuofua fakataha alēlea 'a e kau faiako 'i he uōtí, na'á ne faingata'a'ia foki mo ia he fakakau mai e to'u tupú ki he lēsoní.

Na'e pehē 'e ha faiako 'e taha 'i he fakatahá, "Tuku pē 'e koe ke nau fakalongoongo." Taimi 'e ni'ihí 'oku fie ma'u 'e he kakaí ha kii taimi ke nau fakakaukau ai ki ha fehu'i kimu'a pea nau fai mai ha talí.

Na'e liliu 'e he fakamatala ko ia 'i he fakataha alēlea 'a e kau faiakó 'o 'ikai ngata pē 'i he'eku founга fakafaiakó, kae 'uma'ā foki 'eku fānau akó. Na'á ku fakakaukau lahi ki he me'a ni. Na'á ku 'eke ki he kalasí, 'i he'eku lēsoni hoko mo e Kau Finemuí, pe ko e hā 'a e tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleleí, na'a nau fakahoko lolotonga e uiké. Ne nau fa'a fakalongoongo pē. 'Oku ou manatu'i ne 'ikai ha fakatovave ia ke fai ha tali ke to'o atu ai

KO E HĀ E TAUMU'A 'O E FAKATAHA ALĒLEA 'A E KAU FAIAKÓ?

'E lava 'e taha 'oku ako mo mo'ui'aki e ongoongoleleí ke ne hangē ko 'etau Tamai Hēvaní he ko e fānau kotoa kitautolu 'a e 'Otuá. 'Oku fakahoko 'e he kau faiakó ha tufakanga mahu'inga 'i he'etau ako mo mo'ui'aki 'a e ongoongoleleí.

Kuo fai ha fakaafe 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ki he ngaahi uootí moe ngaahi kolo kotoa 'o e Siasí ke nau kamata fai leva e fakataha alēlea 'a e kau faiakó ke tokoni'i ai e kau faiakó. 'Oku hoko 'a e ngaahi fakataha fakamāhina ko 'ení ke lava ai e kau faiakó mo e kau takí 'o ako fakataha 'i he'etau fe'inasi'aki 'enau ngaahi fakakaukau fakafaiakó.

'Oku fo'ou 'a e ngaahi fakataha ko 'ení, ka 'oku 'aonga 'aupito ia ki he kau faiakó mo e kau akó foki. 'Oku hā 'i lalo ha ngaahi fakamatala mei ha kau mēmipa kuo nau hounga'ia mo fiefia 'i he ngaahi fakataha alēlea 'a e kau faiakó:

- "'Oku fakamāloha au 'e he polokalama tokoni ko 'ení. Taimi 'e ni'ihi 'i he'ema hoko ko e kau faiakó, 'oku mau ongo'i hangē faiakó ia ha ngāue pē 'a ha toko tahá. Ka 'oku liliu ia he taimi 'oku fai ai ha fakataha alēlea mo ha fealēlea'aki ke felīngiaki ai e ngaahi faingata'a, fakakaukau mo e ongo'i pea ma'u mo ha feedback mei ha kakai 'oku mahino kiate kinautolu e fatongiá." —Preston Stratford
- "'Oku tokoni'i au 'e he fakataha alēlea 'a e kau faiakó ke u 'ilo'i e mahu'inga 'o 'eku faifeinga ke tokoni'i e kau akó ke nau akó." —Margaret Tueller

- "Kuó u fiefia 'i hono ma'u ha ngaahi fakakaukau ki he founa 'e lava ke ako ai e kau faiakó ke toe lelei ange 'enau 'ako'i e kakai' kae 'ikai ko hono 'ako'i e lēsoní." —Richard Pattee
- "Kuo 'aonga mo'oni kiate au hono aleai'e ngaahi founa ke tau fakahoko 'aki e ngaahi fehu'i mo pou-pou'i 'aki e kau maí. Kuo hanga 'e he fetalanoa'aki fekau'aki mo e ngaahi faingata'a'ia mo e ngaahi lava-meá 'o 'omi foki kiate au ha ngaahi fakakaukau." —Ken Sonnenberg
- "Kuo fai 'e he fakataha alēlea ni ha ngāue ma'ongo-'onga 'i hono ako'i e ngaahi taukei te mau toe hoko ai ko ha faiako lelei angé. Kapau 'oku lahi ange ho'o taukei fakafaiakó, 'e lava ke tokoni ia ki he tokotaha kotoa 'i ho'o kalasí. Neongo ko ha fakataha alēlea fakafaiako ia, ka 'oku ou ongo'i hangē 'oku ou tupulaki fakalaumālie foki aí." —Brent Nelson
- "Me'a fakafiefia mo'oni ke fakalahi ange 'eku fakakaukaú ke toe lelei ange ai 'eku faiakó." —Camille Fronk

Ke aki lahi ange fekau'aki mo e ngaahi fakataha alēlea fakafaiakó mo e Faiako 'i he Founa 'a e Fakamō'ui, vakai ki he faiako.lds.org.

e lōngonoá, ka ne u manatu'i ha fakalea ne pehē mai, "'Oku 'ikai ha fakavavevave."

I he momeniti ne u lea pehē aí, ne kamata leva e fetalanoa'akí. Na'e kamata leva ke vahevahé 'e he kau finemuí 'enau fakakaukaú mo e a'usiá. Na'á ku loto leva he taimi pē ko iá ke u fakamālō ki he faiako ko ia na'á ne fakahoko 'a e ki'i fakamatala faingofua fekau'aki mo e fakalongolongó, 'i he fakataha alēlea 'a e kau faiakó. Na'á ku ofo 'i he liliu lahi mo vave 'oku hoko 'i hono akoako fakahoko e fo'i tefto'i mo'oni ko iá.

Ne u toki fakatokanga'i kimui e liliu ne hoko aí mo ha ngaahi tefto'i mo'oni kehe pē ne u ako ki ai. Na'e

pehē mai 'e ha fa'ē 'a ha taha 'o e kau finemuí he tuku 'a e lotú, na'e talaange 'e he'ene ta'ahiné 'okú ne 'ilo na'e uiui'i au 'e he 'Otuá.

He 'ikai te u lava 'o talaatu 'a e ongo makehe ne u ma'u 'i he'eku fanongo ki he lea ko iá. Na'á ku fakakaukau, "Ko e hā ha me'a 'oku ou ma'u ke ako'i e kau finemuí ni?" Pau pē 'oku nau ako ha me'a meiate au. 'Oku 'i ai ha taumu'a na'e ui ai au, pea 'oku tokoni'i au 'e he ngaahi fakataha alēlea, ke u a'usia 'a e taumu'a ko iá. ■ 'Oku nof 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Sikotilani.

Ke aki 'o lahi ange fekau'aki mo e founa te ke lava 'o tokoni ke liliu ai ha mo'ui 'i hono liliu ho'o founa fakafaiakó, vakai ki he faiako.lds.org.

'Eletā Dale G. Renlund

KO HA TAMAIO'EIKI TALANGOFUA

Peesi hanga mai: 'Eletā Lenilani mo hono ta'oketé mo hono ongo tuofāfiné ('Anita, Linitā mo Kali) na'a nau tupu hake i'lutā, 'o nau lea faka-Suēteni. Na'e hiki 'enau ongomātu'a, 'Ake mo Maliana, mei Suēteni ki lутā i he 1950 ke sila'i kinaua i he temipalé koe'uhí na'e 'ikai ha temipale i Sikenitinevía pe ko 'lulope he taimi ko iá. To'omata'u: Ko 'Eletā mo Sisitā Lenilani mo 'ena tama fefine ko 'Esili'. Na'e nau nofo he ta'u 'e ono i Palatimoa, Melilani, USA, 'a ia na'e fakakakato ai 'e 'Eletā Lenilani 'ene ako fakafaito'pea mo ha ako makehe ki he mafú i he Johns Hopkins Hospital pea hū 'a Lute ki he 'Universiti 'o e Ako'anga Lao 'a Melilani.

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Na'e femo'uekina ma'u pē e mo'ui 'a Teili mo Lute Lenilani. Na'a na 'i hona ta'u uofulu tupú peá na nofo i Pātimoa, Melilani, USA. Na'e fakakakato 'e Teili 'ene ako 'i he ako'anga fakafaito'o 'i he 'Univēsiti 'o Iutaá. Na'a ne hiki mo Lute ki he tafa'aki 'e taha 'o e fonuá koe'uhí ke ne lava 'o fai ha ako faingata'a mo längilangi'ia lolotonga 'ene ngāue 'i he falemahaki Johns Hopkins School of Medicine. Na'e 'i ai hona 'ofefine faka'ofo'ofa kei si'i ko 'Esili. Na'e lolotonga fakahoko ki hono uaifi 'ofeina ko Luté ha ngaahi faito'o kanisā, pea na'e talangofua 'a Teili 'o ne tali ha uiui'i ke hoko ko ha pisopé.

'I he fa'a 'a'ahi 'a Teili ki he kāngalotu 'o e uōtī, na'a ne fa'a 'alu ai mo 'Esili. Na'a na 'a'ahi 'i ha 'aho 'e taha ki ha mēmipa māmā-lohi. Ko e manatu 'eni 'a 'Eletā Lenilani, "Ne u 'ilo he 'ikai ke lava 'e ha taha 'o fakasitu'a'i 'a e ki'i ta'ahine 'ofeina ko 'eni 'i hoku tafa'aki. Na'e tukituki 'a Pīsope Lenilani he mata-pā 'o ha tangata na'a ne faka'ita 'o tuli hono tokoní 'i ha taimi kimu'a ange.

'I he taimi na'e fakaava ai 'e he tangatá 'a e matapaá, na'a ne fu'u kaukaua 'o ne fe'unga tonu pē mo e mā'olunga 'o e kau-matapaá. Na'a ne sio fakama-ma'u kia Pīsope Lenilani. Ne fakafokifa e lea hake 'a e ki'i ta'u fā ko 'Esili, "Sai, 'e lava ke ma hū atu pe 'e hā?"

Na'e faka'ohovale 'a e lea mai 'a e tangatá, "Oku ou tui ki ai. Hū mai."

'I he taimi ne nau tangutu ai 'i lotó, na'e fakahā ange 'e he tangatá kia Pīsope Lenilani na'e 'ikai ke ne tui na'e mo'oni e Siasí, pe 'oku 'ikai ke ne tui kia Sisū Kalaisi. Na'e hokohoko atu 'ene talanoa faka'itá kae va'inga pē 'a 'Esili 'aki ha me'ava'inga. Faifai peá ne hifo mei hono seá 'o 'ai hono nimá ki he telinga 'o 'ene tamaí mo ne fafana le'olahi ange, "Tangata'eiki, tala ki ai 'a e mo'oni."

Pea na'a ne fai ia. Na'e fai 'e Pīsope Lenilani 'ene fakamo'oní ki he tangatá. 'Okú ne manatu 'o pehē, "Na'e fakamolū 'a e tō'onga fakakaukau 'a e tangatá pea na'e nofo'ia 'e he Laumālié hono 'apí."

'I he'ene hoko he taimí ni ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'okú ne ma'u 'e 'Eletā Lenilani 'a e faingamālie ke fakahā ki māmaní 'a e mo'oni (vakai, T&F107:23). 'Oku pehē 'e 'Eletā Lenilani, "Ko e fiefia lahi taha 'oku ma'u, ko e tokoni ki hono 'omi 'a e Fakalelei 'a Kalaisí ki he mo'ui 'a e kaka'i 'i he feitu'u kotoa pē. 'Oku ou tui 'oku 'omi

'e he uiui'i ko 'ení 'a e faingamālie ke fai ia 'o lahi ange, 'i he ngaahi feitu'u lahi ange, 'i he'eku hoko ko ha faka-mo'oni 'o Kalaisi ki he māmaní kotoa."

Tupu Hake i he Tukufakaholo 'o Sikenitinēviá

Na'e fā'ele'i 'a Teili Kunā Lenilani 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA, 'i he 'aho 13 Nōvema 1952. Na'a ne tupu hake mo hono ta'oketé mo hono ongo tuofafiné 'o lea faka-Suēteni. Ko 'enau fa'eé ko Maliana 'Enitasoni mei Suēteni, pea ko 'enau tamaí ko Matisi Ake Lenilani mei he kolo lea faka-Suēteni 'i he feitu'u fakahihifo 'o Finilaní. Na'a nau hiki mei Suēteni ki 'Iutā 'i he 1950.

Na'e fe'iloaki 'a e ongomātu'a 'a Teili 'i he lotú 'i Sitokahoma (Stockholm). Hili 'ena fakakaukau ke na malí, na'a na fakapapau'i te na fakahoko pē ia 'i ha temipale. Koe'uhí na'e 'ikai ke 'i ai ha temipale 'i 'Iulope he taimi ko iá (na'e fakatapui e Temipale Peeni Suisalaní 'i he 1955), na'e omi e ongome'a ni ki 'Iutā ke lava 'o sila'i kinaua 'i he Temipale Sōlekí.

'Oku pehē 'e he tuofefine 'o 'Eletā Lenilani ko Linitā C. Mōlaá, 'a ia 'okú ne si'i 'aki e ta'u 'e fitu 'ia 'Eletā Lenilani, 'i he faka'au ke matu'otu'a ange 'a e kotoa e fānau 'e toko faá, "oku nau fakatokanga'i 'a e fakaofo mo e faivelenga 'enau ongomātu'a ke nau hiki ki ha fonua kehe ta'e 'i ai ha taukei 'i he lea faka-Pilitāniá mo 'ikai ha tokoni fe'unga koe'uhí ke nau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelé mo mali 'i he tempipalé."

'I he taimi na'e ta'u 11 ai 'a Teili, na'e uiui'i 'ene tamaí 'a ia ko ha tangata taukei 'i he tufungá mo e langá, ke ne ngāue fakafaifekau ko ha tokotaha langa 'i Suēteni 'i he ta'u 'e tolu. Na'e 'i Helesingikí, Finilaní mo Kōtenipeeki, Suēteni 'a e fāmilí 'i ha ngaahi taimi. Na'a nau 'alu ki ha ki'i kolo si'i 'o e Siasí, pea na'e 'alu 'a e fānaú ki ha 'apiako lea faka-Suēteni. 'Oku manatu 'a e tuofefine 'o Teili ko 'Anita M. Lenilani, 'a ia 'okú ne si'i 'aki e ta'u 'e taha 'i hono tuonga'ané, ki he taha 'o e ngaahi faingata'a 'i he liliu ko 'ení: "Na'e faka'ohovale 'eni kiate kimautolu 'i he kamata'angá koe'uhí neongo na'a mau lea faka-Suēteni 'i 'api, ka na'e 'ikai ke mau 'ilo 'a e kalamá pe ko e sipela 'o e leá."

Na'e a'usia 'e Teili 'i he'ene kei si'i ha fakamāloha 'ene fakamo'oní hili 'ene lau e Tohi 'a Molomoná. Na'e fakaafe'i 'e he palesiteni fakamisiona 'i Suētení 'a e kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné ke lau 'a e Tohi 'a Molomoná, pea na'e tali 'a e fakaafe ko 'ení 'e he ta'okete 'o Teili ko Kali, 'a ia na'e ta'u 12 he taimi ko iá. Na'e tali foki 'e Teili ne ta'u hongofulu mā tahá 'a e polé. Hili hono lau e Tohi 'a Molomoná, na'a ne lotua 'o fehu'i pe na'e mo'oni. 'Oku manatu 'a 'Eletā Lenilani 'o pehē, "Na'a ku ma'u ha ongo

Na'e lea 'a 'Eletā Lenilani 'i he konifelenisi hisitōlia fakafāmili Roots Tech 'o e 2016 'i Sōleki Siti pea na'e 'i ai hono uaifi mo hona 'ofefiné ('i olungá). Peesi hanga mai: Mali 'i he Temipale Sōlekí 'i he 1977, kuo ngāue 'a 'Eletā mo Sisitā Lenilani ma'a e 'Eikí 'i he ngaahi feitu'u mo ha taimi pē kuo uiu'i kinaua ki aí.

makehe: 'Kuó u fakahā atu he taimi kotoa pē 'oku mo'oni ia.' Pea ko ha a'usia fakafo ia."

'Oku manatu 'a Teili mo hono ta'oketé mo hono ongo tuofāfiné—Kali, 'Anita, mo Linitā—ko e taimi na'e toe foki ai honau fāmilí ki he 'Iunaiteti Siteití, na'e hokohoko atu 'enau lea mo lotu 'i he lea faka-Suētení. 'Oku nau manatu'i foki hono fakamamafa'i fakafo 'enau ongomātu'a 'a e 'ilo fakafolofolá. Na'a nau pehē, "Ko hono faka'aonga'i e folofolá, ko e founiga lelei taha ia ke fakamatala'i ai ki he'ema mātu'a 'emau faka-kaukaú." 'Oku fakahua'aki 'e 'Anita, "Na'e hoko hono 'ilo 'o e folofolá 'i homau fāmilí ko ha taukei na'e fie ma'u; ka na'e 'ikai ko ha me'a ke fai ki ai ha fili."

Me'a fakaofó, na'e fakatou uiu'i 'a Kali mo Teili ke na ngāue 'i he Misiona Suētení 'i he taimi tatau pē. Na'e te'eki ai ke na hoa-ngāue, ka na'e lava ke na fakatou faka'aonga'i 'ena taukei he lea faka-Suētení ke ngāue ma'a e 'Eikí ko ha ongo faifekau 'o laka hake he ta'u 'e uá. 'Oku fakamatala'i 'e 'Eletā Lenilani 'ene ngāue fakafāfekaú ko ha ngāue lahi ka ko ha a'usia fakafo: "Ko ha taimi liliu-mo'ui 'i he tukupā mo fili ke fai 'a e lelei taha 'e lava 'e ha taha ke ne hoko ai ko ha ākonga 'a Kalaisí."

Ko e Tāpuaki Fakafo Tahá

Na'e hū 'a Teili ki he 'Univēsiti 'o 'Iutaá hili 'ene foki mai mei he'ene ngāue fakafāfekaú 'i he 1974. Ko ha tamasi'i ako lelei pea na'a ne ma'u ha mata'itohi 'i he lēsoni kemí. 'Oku manatu hono ta'oketé, ongo tuofāfiné mo e ngaahi kaungāme'a ofí ki hono ivi lavame'a, tokangá, ngāue mālohi, mo 'ene mateaki he ngaahi ngāue—ko ha ngaahi 'ulungaanga 'oku ne hokohoko atu hono faka'ali'ali. 'Oku pehē 'e Kali, "Ko e tokotaha ngāue mālohi taha ia kuó u sio aí."

Na'e fetaulaki 'a Teili mo ha finemui ko Lute 'i hono uōtī. Ko e 'ofefine ia 'o ha mēmipa 'o e kau palesitenisí fakasiteikí, ko Melini R. Lipeeti, 'a ia na'a ne ngāue kimui ange 'i he Kau Fitungofulú. Na'e manatu ki ai 'a Teili na'a ne ma'u ha loto-to'a fe'unga ke kole kia Lute ke na teiti, ka na'e talaange 'e Lute 'ikai. 'I he'ene toe feinga he ngaahi māhina si'i kimui ange aí, na'a ne talaange 'io. 'Oku ki'i kehe 'a e fakamatala 'a Luté. 'Okú ne manatu'i na'e ongo kiate ia e lea 'a Teili 'i he houalotu sākalamēnítí kau ki he'ene ngāue fakafāfekaú. Na'a na maheni lelei ange, pea na'e fiefia 'a Lute 'i he kole ange 'e Teili ke na teiti, ka na'e tokanga'i 'e Lute ha paati pea na'e fie ma'u ia ke ne fakasitu'a'i 'ene fakaafé. Na'e fiefia 'a Lute ke tali 'i he taimi na'e toe kole ange ai 'a Teilí.

Na'e mali 'a Teili mo Lute 'i he 1977 'i he Temipale Sōlekí lolotonga ia e ako 'a Teili 'i he ako'anga fakafaito'o 'i he 'Univēsiti 'o 'Iutaá pea faiako 'a Lute 'i he 'Apiako Mā'olunga 'o e Sauté 'i Sōleki Siti foki. 'Oku fakamatala fakapapau 'e 'Eletā Lenilani, "Makehe mei he fili ke mālohi 'i he Siasí, kuo hoko e mali mo Luté ko ha me'a fakafo taha ia 'i he'eku mo'uí." Na'e fa'ele'i hona 'ofefine ko 'Esilií, hili ha uike 'e taha mei he faka'osi ako 'a 'Eletā Lenilani mei he ako'anga fakafaito'o 'i he 1980.

Hili iá na'e fiefia 'a 'Eletā Lenilani 'i hono tali ia 'e he Johns Hopkins Hospital, ko 'ene fili 'uluakí ia ke hoko atu ki ai 'ene ako fakafaito'o. Na'e hiki 'a e fāmilí ki Palatimoa, Melilene, 'a ia na'a ne hoko ai ko e konga 'o e kau ngāue fakafaito'o 'o e falemahakí.

Tupulaki 'i he Ngaahi Faingata'á

I 'Okatopa 1981, na'e 'ilo'i ai 'oku kanisā 'a e taunga-fanau 'o Sisitā Lenilaní. Na'e fai hano tafa 'e ua pea na'e māhina 'e hiva e kimo (chemotherapy) iá. 'Oku manatu 'a 'Eletā Lenilani ki he'ene fāifeinga ke tokanga'i 'a Lute mo hona 'ofefiné, "Ne u mamahi, pea na'e hangē na'e 'ikai ke a'u hake 'eku ngaahi lotú ki hévaní."

I he taimi na'a ne 'omi ai 'a Lute mei he falemahakí, na'a ne ongo'i vaivaia, ka na'a nau fie ma'u ke nau lotu fakataha. Na'a ne kole kia Sisitā Lenilani pe te ne lava 'o lotu. "Ko 'ene fuofua leá 'eni, 'Ko 'emau Tamai 'oku 'i Hēvani, 'oku mau fakamālō ki Ho'o 'Afió koe'uhí ko e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'a ia 'e lava pē ke mau fakataha 'o ta'engata 'o tatau ai pē pe ko e hā e me'a 'e hokó."

I he momeniti ko iá, na'a ne ongo'i 'ene vāofi makehe mo hono uai'i pea mo e 'Otuá. 'Oku pehē 'e 'Eletā Lenilani, "Ko e me'a na'e mahino kiate au kimu'a kau ki he fāmili ta'engatá 'i hoku 'atamaí, 'oku mahino 'eni kiate au 'i hoku lotó." "Na'e liliu 'e he puke 'a Luté 'a e 'alunga 'o 'emau mo'uí."

Na'e fakakaukau 'a Sisitā Lenilani ke hū ki he ako'anga laó ke to'o mei hono 'atamaí 'ene puké. 'Oku pehē 'e Sisitā Lenilani, "Ne u toki fakakaukau, "E hoko pē 'eni ko ha a'usia kovi kae 'oua kuo tau fai ha me'a lelei mei ai." "Na'e 'ikai ke kau 'i he'ema palaní ke u ma'u 'a e kanisaá 'i he'eku kei finemuí pea ma'u mo ha tama pē 'e toko taha. Pea na'e veiveua 'eku mo'uí. Ka na'a ma ongo'i hangē ko e ako'anga laó ko e me'a totonú ia."

Na'a ne fai mālohi 'i he'ene akó lolotonga hono faito'o ia 'i he'ene puké pea hokohoko atu 'a e ako hono husepānít lolotonga 'ene ngāue 'i he falemahakí.

Pīsope 'o e Kolo-Lahi 'o Palatimoá

I he liliu ko ia 'a 'Eletā Lenilani mei he ta'u 'e tolu 'i he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e kau ngāue fakafaito'o 'o e falemahakí ki ha polokalama ako makehe ki ha palopalema 'o e mafú, na'a ne ongo'i 'initaviu ia ke ne hoko ko ha pīsope 'o e Uooti Palatimoá. 'Oku manatu 'i 'initaviu ko iá 'e Peleni Peti, na'e tokoni 'uluaki 'i he Siteiki Melileni Palatimoá. Na'a ne ongo'i

mo e palesiteni fakasiteikí, ko Sitiveni P. Sipilei, "a e ivi tākiekina mālohi 'o e Laumālie Mā'on'i'oní" 'i he'enau 'initaviu iá.

'Oku manatu 'a Misa Peti 'o pehē "na'a ne hoko ko ha pīsope lelei 'aupito," neongo 'a e ngaahi faingata'a fakapalofesinale mo fakafāmili na'a ne a'usiá. I he taimi na'e ma'u ai 'e 'Eletā Lenilani hono uiui'i ki he Kōlomu 'o e

Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá he ta'u kuo 'osí, na'e fakatokanga'i 'e Misa Peti 'a e fiefia 'a e kāingalotu 'o e Uooti Palatimoá pea pehē ki he kaungā-ngāue fakafaito'o 'o 'Eletā Lenilani, 'a ia ko e tokolahi tahá na'e 'ikai ko ha Kāingalotu 'o e Siasí. Na'a nau fakahaa'i 'enau 'ofa kiate iá mo 'enau saiiia he'ene ngāue mo hono 'ulungaanga lelei makehé.

Ngaahi Ngāue Ma'u'anga Mo'ui Kehekehe

I he 1986, hili e 'osi 'a Sisitā Lenilani mei he 'Univēsiti Ako'anga Lao 'o Melilaní pea fakakakato 'e 'Eletā Lenilani hono ta'u 'e tolu 'o e polokalama ako fakafaito'o 'i he falemahakí mo e ta'u 'e tolu 'o e ako ki he palopalema 'o e mafú, na'a nau toe foki ki 'Tutā. Na'e kamata ngāue fakalao (loea) 'a Sisitā Lenilani 'i he 'ōfisi 'o e fakafofonga seniale 'o 'Iutaá, pea hoko 'a 'Eletā Lenilani ko ha palōfesa fakafaito'o 'i he 'Univēsiti 'o 'Iutaá. Na'e ta'u 'e 18 'ene hoko ko e talēkita fakafaito'o 'o e Utah Transplantation Affiliated Hospitals Cardiac Transplant Program.

Ne tukuange 'e 'Eletā Lenilani 'ene ngāue mā'u'anga mo'ui fakafaito'o lelei ko ha toketā mafu, kae tali 'a e uiu'i ke ngāue ko ha Taki Mā'olungá, na'e 'uluaki vahe ia ki he Kau Palesiteniši Faka'ēlia 'o 'Afilika Tonga-hahaké. Peesi hanga mai: Na'e fili 'e 'Eletā Lenilani 'a e tā valivali 'o e Fakamo'u'a Heinrich Hofmann ke tautau i hono 'ōfisi hili ia 'a 'ene sio ai 'i he 'ōfisi 'o Palesiteni Monisoni.

'I he ta'u 2000 na'a ne hoko foki ko e talēkita 'o e Heart Failure Prevention mo e Treatment Program i he Intermountain Health Center i Sōleki Sití. Na'e kau 'i he polokalamá 'a hono fakahū ha ngaahi pamu ki he mafú pea pehē ki he mafu kakato na'e ngaohi [e he tangatā]. Ko Tōnolo B. Toti, M.D., ko ha tokotaha fai tafa mafu fakavaha'apule'anga 'iloa ia, ko e kaungāngāue mo e kaungāme'a 'o Toketā Lenilani 'i he Falemahaki 'a e Siasí. 'Oku pehē 'e Toketā Toti, "Na'e makehe 'a e fakaofo 'o 'ene akó, tokanga faka'aulilikí, malava ke ne pulé, mo e manava'ofá."

'Oku pehē 'e Toketā A. G. Kfoury, ko ha Katolika fai mateaki na'e ngāue vāofi mo Toketā Lenilani 'i ha ngaahi ta'u lahi, na'e taki 'a Toketā Lenilani 'i he tafa fakafetongi mafú 'i he vahefonuá, "na'e 'ikai hano tatau i hono 'ulungāangá, angatonú, loto fakatōkilaló, mo e manava'ofa." 'Okú ne pehē na'e "tokoni'i [e Toketā Lenilani] 'a e ni'ihi kehē ke nau hoko ko ha kakai lelei ange. Na'a ne fai fakalongolongo pē ia. Na'a ne fakafanongo lelei mo tokanga, pea na'a ne mātu'aki

tokanga ki he lavame'a 'a kinautolu na'a nau ngāue fakatahá." Na'e taki fakalongolongo pē 'a Toketā Lenilani 'aki 'ene tā sīpingá pea na'a ne tokanga ma'u pē ki he ngaahi fāmili 'o hono kaungāngāue.

Na'e mātu'aki fakatokanga'i 'e Toketā Kfoury 'a e manava'ofa 'a Toketā Lenilani ki he kau mahakí. Hangē ko 'ení, kapau na'e 'ikai ke 'i ai ha me'alele 'a ha mahakí, na'e 'alu me'alele 'a Toketā Lenilani 'i ha fononga mama'o ki he 'api 'o e mahakí, fua ia 'o fakahaka ki he'ene kaá, pea 'omi e mahakí ki he falemahakí. Na'e pehē 'e Toketā Kfoury na'e makehe atu pē 'a e me'á ni.

Ngāue 'i he Kau Fitungofulú

Hili e hoko 'a 'Eletā Lenilani ko e palesi-teni fakasiteiki 'i he ta'u 'e nima 'i he Siteiki 'e 'Univēsiti Sōleki 'Uluakí, na'e uiu'i ia 'i he ta'u 2000 ke ne ngāue ko ha Fitungofulu Faka'ēlia 'i he 'Elia 'Iutaá. Pea 'i 'Epeleli 2009 na'e uiu'i ia ke hoko ko ha Taki Fitungofulu Mā'olunga. Ko hono 'uluaki fatongiá ke ngāue 'i he Kau Palesiteniši Faka'ēlia 'o 'Afilika Tonga-hahaké ko ha feitu'u 'oku 'i ai e ngaahi 'iuniti 'o e

Siasí 'i he ngaahi fonua kehekehe 'e 25.

'Oku vahevahe 'e Sisitā Lenilani 'ena tali ki he uiu'i: "Ko e mo'oni, na'e faka'ohovale. Pea kuo pehē 'e he kakaí, 'Kuó ke mavahé mei he tu'unga mā'olunga taha 'o ho'o ngaahi ngāue ma'u'anga mo'ui." Pea mahalo 'oku mo'oni ia. Ka kapau 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí 'a e tu'unga mā'olunga taha 'o 'etau ngaahi ngāue ma'u'anga mo'ui pea ko 'eni 'a e taimi te tau lava 'o tokoni aí, pea tā ko e taimi totonu ia ke 'alu aí."

'I he'ene lea kau ki hono uaifi ko ha mo'unga'i fefine, 'okú ne pehē, "Na'a ne fai e feialaulau lahi ange." Na'e

Ui ke Hoko ko ha Fakamo'oni Makehe

I he 'aho 29 'o Sepitema 2015, na'a ne ma'u ha telefoni ta'e-'amanekina mei he 'Ofisi 'o e Kau Palesitenisī 'Uluakí. I he 'Ofisi Pule 'o e Siasí, "Na'e talitali māfana au 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni mo hono ongo tokoní. Hili 'emau tangutú,

na'e sio mai 'a Palesiteni Monisoni kiate au mo ne pehē mai, 'Misa Lenilani, 'oku mau fakahoko atu kiate koe 'a e uiui'i ke ke hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá."

Na'e 'ohovale 'a 'Eletā Lenilani. Na'a ne tali 'i he loto fakatōkilalo pea ko 'ene manatū 'eni, "Oku ou tui na'e ongo'i 'e Palesiteni Monisoni 'eku ongo'i lōmekiná, pea ko ia na'a ne sio mai kiate au, mo ne pehē mai, 'Na'e uiui'i koe 'e he 'Otuá; na'e fakahā mai ia 'e he 'Eikí kiate au."

Na'e foki 'a 'Eletā Lenilani ki hono 'ōfisí, tāpuni'i e matapaá, mo ne tū'ulutui 'i he lotu. Hili 'ene toe lava 'o mapule'i 'ene ngaahi ongó, na'a ne telefoni ki hono uaifi. 'Okú ne pehē, "Na'a ne ofo, ka na'e tukupā mo'oni e fefiné ni ki he 'Eikí, Hono Siasí, pea kiate au."

'Oku fakamo'oni'i 'e he'ena tama fefine ko 'Esilií, "Kuo tupulaki 'eku tangata'eikí koe'uhí ko e tāpuaki 'o hēvaní pea kuo teuteu'i ia 'aki ha ngāue 'i he kotoa 'o e mo'uí ki he uiui'i ko 'ení. Ko ha tangata manava'ofa; pea 'oku fonu 'i he 'ofá."

Tatau pē, mo e ta'okete 'o 'Eletā Lenilani ko Kalí, 'okú ne pehē "na'e teuteu'i [a 'Eletā Lenilani] ki he uiui'i kuo fai kiate iá talu mei fuoloa, 'aki e ngaahi faingata'a mo e ngāue tokoní fakatou'osi. Ko e konga 'eni 'o e palani lahi ange kuo fokotu'ú, pea 'oku faingofua ke u poupou'i ia."

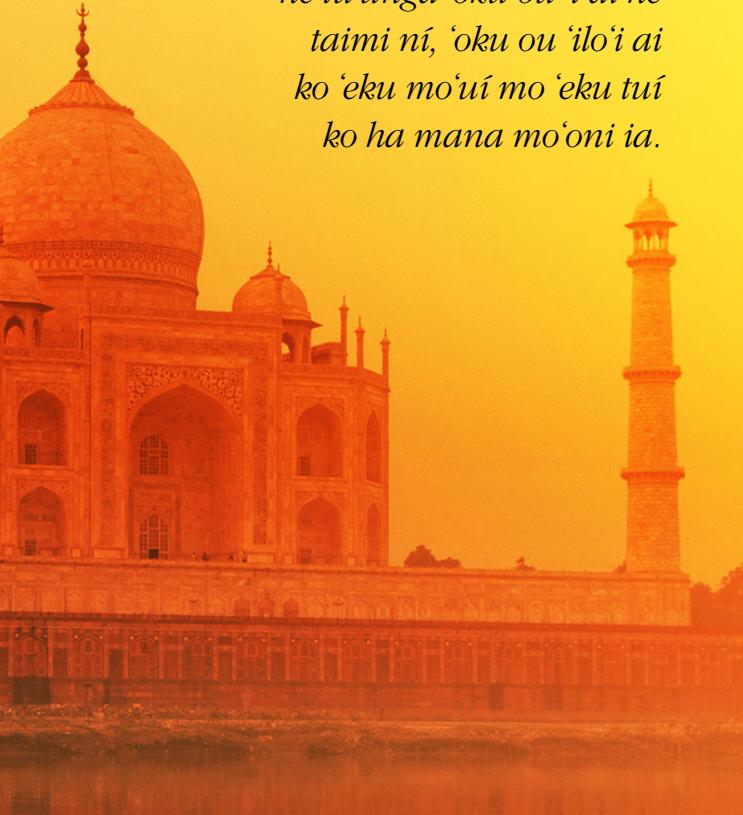
Lolotonga e fakakaukau ki he mahu'inga 'o e uiui'i, 'oku pehē 'e 'Eletā Lenilani, "Oku 'ikai ke u ongo'i fe'unga, tukukehe pē 'eku 'ilo ko Sisū Kalaisi 'a e Fakamo'ui 'o e māmaní. 'Oku ou lava 'o fakamo'oni ko e mo'oni 'okú Ne mo'ui, ko Ia hota Fakamo'ui. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni ia." ■

Ko 'Eku Fononga

KO HA PAIONIA MEI · INITIÁ

*I he'eku manatu ki he
anga 'eku tupu hake ko
ha "tamasi'i tuku'uta" 'i
he feitu'u 'uta 'o 'Initiá ki
he tu'unga 'oku ou 'i ai he
taimi ní, 'oku ou 'ilo'i ai
ko 'eku mo'uí mo 'eku tuí
ko ha mana mo'oni ia.*

TA FAKATATAU O E KI TAMASI'I E WENDY GIBBS KEELER LAITA O ETI MAHAL, TEUTEU MEI'MU | STAPAS © STOCKTHINKSTOCK, HEMERA/THINKSTOCK

Fai 'e Mangal Dan Dipty
fakataatau ki he faka-
matala na'e fai kia
John Santosh Murala

Na'e fā'ele'i au 'i ha ki'i kolo na'e takatakai'i 'e he 'otu mo'unga 'o Ka'ate Hahake 'i 'Initiá. I he'eku kei māhina 18 na'a mau hiki ki he kolo ko Tangikalapoli 'i he kauvai 'o e Vaitafe Kōlapé. Na'e fua au 'i ha kato kae luelue pē 'eku ongomātú'a. Na'e toko 20–25 e ngaahi fāmili 'i he koló pea na'e iiki e fanga ki'i fale na'a nau nofo aí mo 'ikai ha 'uhila. Na'e 'ikai ke 'i ai ha ako, falemahaki, pe ha tau'anga pasi. Ne mau keli ha ngaahi luo 'i he tafe'anga vaitafé ke ma'u ai ha vai inu. I he'eku kei si'i na'a ku va'inga 'i he vaotaá mo e ngoue'angá, na'a ku tui e ve'eloa loí 'o lue 'i he kelé, mo kaukau 'i he vaitafé.

Na'e hoko 'eku ngaahi kuí ko e kau taula'eiki 'i he temipale Hinitúú 'i he malumalu 'o e Mahalasa (Tu'i) 'o Pasitā 'o Sekitalupuá. Ka 'i he faka'au pē 'o fakatu'utāmaki 'a e moveuveu fakapolitikalé, na'e hola 'eku kui tangatá mo hono fāmili ki Kotipeta. Na'a nau kumi hūfanga 'i he 'api siasi Luteane Siamané, 'a ia na'a ne hoko ai ko ha tauhi 'api pea na'a ne fakahoko ai e Ayurveda (faito'o 'aki e lau'i-akaú). Na'e fili 'eku kui tangatá ke ne ului ki he lotu faka-Kalisitiané 'i he feitu'u ni.

Na'e hokohoko atu e tui faka-Kalisitianane 'eku kui tangatá 'aki 'ene fili ke ne hoko ko ha tokotaha 'evangelio mo ha guru (faiako). I hono fā'ele'i mai aú, na'e fakahingoa au ko Mangakali Teni Tipiti (ko hono 'uhingá ko e "lelei," "me'a-ofa" mo e "maama"), pea na'a ku ma'u e tukufakaholo 'o e tui faka-Kalisitiané.

Na'a ku ma'ulotu ma'u pē 'i he'eku kei si'i 'i he siasi Luteane Siamané. Ne mau ò ma'u pē ki he mo'ungá 'o lotu fakataha ai. I ha 'aho 'oha 'e taha, na'e pīponu ai e tokotaha kotoa pē 'i he kau lotú, na'e fakahoko leva 'e ha taha 'o e kau malangá ha lotu fakamātoato 'o kole ki he 'Eikí ke ta'ofi e 'uhá. Ne mau ofo 'i he tu'u 'a e 'uhá. Ko e kamata'anga ia 'o 'eku tui ki he 'Otuá mo e lotú.

'Oku faka-Kalisitianane nai e Tui Fakamāmongá?

Ne u nofo mei he akó 'i he hili pē 'eku foomu uá ke u ako 'i ha ako fakalotu 'i Kotipeta 'i ha ta'u 'e tolu, na'e fakanofo ai au ko ha 'evangelio 'o hangē pē ko 'eku tamaí. Ne u hiki ki he fakatokelau 'o 'Initiá hili ia ha ngaahi

ta'u 'o 'eku tataki e ngaahi fakataha 'i Kotipetá, 'a ia ne u kamata fakatau atu ai e ngaahi tohi mei he sōsaieti Kalisitiane Faka'evangelioó. Ne u ma'u ai ha tohi na'e ui ko e *Is Mormonism Christian? [Oku faka-Kalisitiane nai e Tui Fakamāmongá?]* Ne tohoaki'i 'e he tohí 'eku tokangá, peá u fakakaukau ke lau ia.

Na'e lahi e ngaahi fakaanga 'i he tohí ki he kau Māmongá mo 'enau tui. Kae pehē foki ki he ngaahi konga lahi na'a ne tohoaki'i 'eku tokangá, tautaufito ki he'enau tui ki he Tolu'i 'Otuá, 'a e ngaahi kongokonga 'o 'enau lotú, mo e hisitölia 'o e mali tokolahí. Kaekehe, ko e me'a ne u mahu'inga'ia taha aí ko hono fakahingoa honau siasí kia Sisū Kalaisí. Ne u fie 'ilo lahi ange.

Ne u ongo'i 'i ha 'aho 'e taha lolotonga 'eku lotú ke u fakatotolo ki he Siasi Māmongá. Ne u 'ilo ko e ngaahi 'ulu'i 'ōfisi 'o e Siasi 'oku 'i Sōleki Siti, 'Tutā. Ne u fakakaukau ke fai ha tohi 'o fakatu'asila ki he "Kau tangata 'oku nau tokanga'i e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."

Ako mei ha 'Apostolo

I he 1959, na'e tali mai 'e Misa Lamā Uiliami 'eku tohí mei he tafa'aki Ngāue Fakafaifekau 'a e Siasi, na'a ne 'omi ai e Fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siøsefa Sāmitá, Ngaahi Tefito 'o e Tuí, mo e Tohi 'a Molomoná. Na'a ku ako kotoa kinautolu pea ne u 'ilo'i hono mo'oní. Ka na'e ikai ha ongo faifekau pe ha kāngalotu 'i Initia ke nau ako'i au.

Na'e 'a'ahi mai 'a 'Eletā Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ki Teli 'i he Sānuali 'o e 1961. Na'a ku fononga mo ia 'i ha 'aho 'e tolu 'o 'eve'eva ki he palasi Tasi Mahala (Taj Mahal) 'i Akulaá pea ki Tamasala (Dharamsala). Ne u hangé ha oma (sponge) 'okú ne mimisi e vai 'a 'eku tānaki e ngaahi lēsoni 'o e ongoongoleleí na'a ne ako'i maí. Ne u mateuteu ki he papitaisó 'i he 'aho faka'osi 'o 'ene 'a'ahí. Na'e papitaiso au 'e 'Eletā Kimipolo 'i he Vaitafe 'Iamuná 'i he 'aho 7 'o Sānuali 1961; na'e fakamo'oni ki ai 'a Sisitā Kimipolo, neongo na'e 'i ai ha kau mamata ka ko ha fie'ilo pē. Na'e hilifikinima ai pē au 'i he efiafi ko iá.

Kuo hoko e ngaahi 'aho 'e tolu ko ia ne ako'i ta'etuku ai au 'e he 'Apostolo 'a e 'Eikí ko e ni'ihi ia 'o e ngaahi 'aho fakalata taha 'o 'eku mo'uí. Na'e fakamamahi 'ema māvaé he na'e hoko ia ko hoku kaungā-me'a lelei 'i he Māmongá.

Ko e Faka'ānaua ke Kau Fakataha mo e Kāngalotú

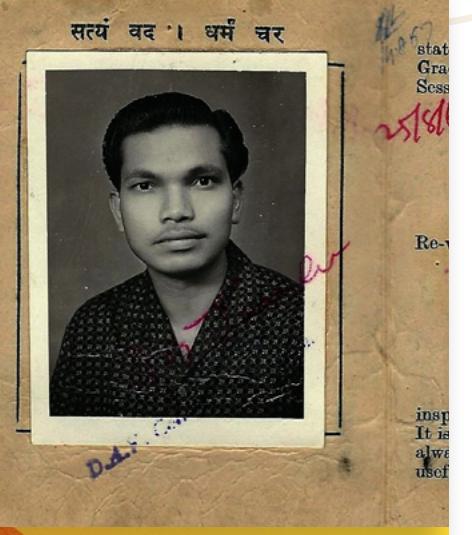
I he hili pē mavahe 'a 'Eletā Kimipoló, na'a ku vahevahé 'eku uluí mo hoku ngaahi kaungāme'a, pea na'a nau manuki'i au. Ka na'a ku 'ilo'i 'a e mo'oni 'o e ongoongoleleí pea na'e 'ikai te u lava 'o faka'ikai'i, ko ia ne u fakakaukau ke fakahoko ha ngāue 'e taha. Hangē ko ia ne fai he'eku tamaí, ne u fokotu'u ha'aku pisinisi tupenu. Ne māmālie pē 'eku fakatokanga'i he 'ikai te u lava 'o fakalakalaka kae 'oua kuo hoko atu 'eku akó. Na'e fakalotosi'i kiate au e fakakaukau ke toe foki ki he akó 'i hoku ta'u uofulu tupú, ka 'i he ta'u 'e hiva hono hokó na'a ku femou'ekina ai 'i he akó. Na'e fakahoko 'eku pisinisi 'i he pongipongí peá u ako 'i he efiafi. Na'a ku ngāue 'aki kotoa 'eku pa'anga hū maí ki he akó. Na'a ku fakapapau'i [te u lavame'a] peá u lotua ha tokoni fakalangi. Na'a ku ako ki ha mata'itohi 'i he saikolosiá, sōsiolosiá, mo e 'atí mei he 'Univēsiti 'Akulaá. Ne u faka'osi ki he 'Univēsiti Mēlutú ke ako ki ha mata'itaohi 'i he laó.

Lolotonga e ta'u 'e hiva ko iá, na'e 'i ai ha fāmili Siasi 'i Teli, ko e fāmili Sotileffí ne nau ngāue 'i he 'ōfisi 'o e 'Amipasitoa 'Ameliká Na'a ku fononga ki Teli ke mau houalotu sākalamēniti pē 'i honau 'apí. Na'e 'a'ahi mai 'a 'Eletā Lisiate L. 'Ēvani (1906–71) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá kiate kimautolu 'i he 1962, pea na'e ha'u 'a 'Eletā Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 1964. 'Oku ou manatu'i 'eku fakakahoa 'a 'Eletā Hingikeli'i mo 'oange 'eku puha vahehongofulu ne u tātānaki 'i ha ngaahi ta'u lahí.

Me'apangó, ko e ngaahi taimi ko 'eni 'o e feohí—neongo na'e tokoni lahi ia—na'e tātāhaha pē 'ene hokó, pea na'e mātu'aki hala pē ha taha Siasi ia ke ma feohi 'i Initia. Na'e hoha'a hoku lotó 'i he me'a ni. I he fakalau atu e ta'ú, na'e kamata ke uesia au 'e he ta'elatá pea ne u 'ilo'i 'oku 'ikai ha kaha'u lelei mo'oku 'i Initia. Na'a ku faka'amu ange ke u ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí mo nofo fakataha mo e kāngalotú.

Ko e Hoko ko ha Paioniá

'I he'eku ongo'i pē kuo taimi ke u feohi mo e kāngalotú, na'a ku ta'ofi 'eku ako laó peá u hiki ki Kānata. 'I he'eku a'u pē ki 'Etimonitoní 'i Alapetá, na'a ku 'alu ki he uooti ofi tahá. Na'a ku fetaulaki ai mo Pīsope Heili Sāmita pea na'a ku ongo'i he taimi pē ko iá kuó u kau mo feohi mo e uōtí. Neongo na'e te'eki ke u ma'u 'enitaumeni, ka ne u 'a'ahi ki he Temipale Katisitoni 'Alapetá.

*I 'olungá: Misa Tipití ko ha tokotaha
ako i 'Initia. I laló: Misa Tipití
(to'ohemá) mo Paula Tuaivátasi,
ko ha paionia e taha mei 'Initia,
i he Temipale Sikuea i Sôleki Siti.
To'ohemá: Na'e fahahoko e Palesiteni
Sipenisá W. Kimipolo ha konga
mahu'inga i he fonoga fakapaionia
a Misa Tipití.*

Ne u fie 'a'ahi ki Sôleki Siti 'o faka-'ohovale'i hoku ongo kaungáme'a lelei ko 'Eletá Kimipolo mo Misa Lamá Uili-amí. Na'e faifai peá u 'a'ahi ki Sôleki Siti 'i he fa'ahita'u matala 'o e 1969 'o fe'iloaki ai mo 'Eletá Kimipolo, hili ia ha ta'u 'e valu 'o hoku papitaisó. Na'a ne fiefia lahi 'i he'ema fetaulakí 'o ma fe'ao ai pē 'i he toenga 'o e 'ahó.

Na'a ku 'alu ki ha fale kosi 'ulu lolotonga 'eku i Sôleki Siti. Na'a ku vahevahe 'eku fakamo'oní mo e tokotaha kosi 'ulú, 'a ia ko ha papi ului mo ia. Na'e fanongo mai ha tangata na'a ne tatali ke kosi hono 'ulú ki he'e-ma talanoá peá ne talanoa mai 'ene fefolau'aki ki 'Initiá. Na'a ne totongi 'eku kosi 'ulú, fakaafe'i au ke ma ma'u me'atokoni efiafi, peá ne 'ave au ki he 'Univésiti Pilikihami 'Iongí. Na'a ku sai'ia 'i he 'apiakó. Na'a ku lave 'o kau ki he'eku faka'amu ke hoko atu 'eku akó 'i he feitu'u ni ka 'oku 'ikai ha'aku pa'anga fe'unga ke fai ia. Na'e 'ofa mai 'e he tangatá ni ha \$1,000 ke totongi 'aki 'eku akó. Na'a ku 'ohovale peá u ongo'i hounga'ia mo'oni.

Na'a ku kau 'i he polokalama ngáue mo e kakaí (social work) 'i BYU. Hili 'eku 'osi mei BYU 'i he 1972, na'a ku hiki ki Sôleki Siti ke hoko atu 'eku ako mata'itohi MA 'i he 'Univésiti 'o Tutaá. Na'e ma'u hoku mata'itohi PhD 'i he clinical psychology (ako ki he 'ata-má) hili 'eku hiki 'o nofo Kalefónia, USA, na'a ku faiako ai 'i he lësoni ki he founiga hono ta'ofi e fakamamahi 'i apí, peá na'a ku fa'u ai ha tohi. Kuó u ma'u vähenga málolo he taimí ni pea 'oku ou nofo mo hoku uaifi ko Uenitíi, 'i Nevata, USA.

Na'e 'i ai ha taimi na'a ku a'usia ai e fekíhiaki fakafo'ituituí, ngaahi faingata'a mo e ngaahi 'ahi'ahi lahi. Na'e tokoni 'eku tokanga táfataha ki he ongoongolelei mo e ngaahi tāpuki 'o e temipale ke u ikuna'i 'a e ngaahi faingata'a lahi 'i he mo'uí.

'Oku Fakaofo 'Ene Ngaahi Palaní

I he'eku fa'a manatu ki he anga 'eku tupu hake ko ha "tamasi'i tuku'uta" 'i he feitu'u 'uta 'o 'Initiá ki he tu'unga 'oku ou 'i ai he taimi ní, 'oku ou 'ilo'i ai ko 'eku mo'uí mo 'eku tuí ko ha mana mo'oni ia. 'Oku fakaofo ange 'a e me'a kuo fakahoko 'e he 'Eikí ki he'eku mo'uí 'i he me'a ne u 'amanaki ki aí. Na'e fakaofo hono ako'i au 'e Sipenisá W. Kimipolo ko e palōfita kuo pani 'e he 'Eikí peá ne fe'ao mo au 'i he ngaahi taimi mahu'inga 'o 'eku mo'uí.

Na'a ku fa'a manatu ki he'eku feohi mo Palesiteni Kimipoló. Na'a ne fakaafe'i au ki he'enau kemi fakafamilí, kai me'akáí, mo e ngaahi ma'u me'atokoni efiafi 'i he 'Aho Maloló 'o e Fakafeta'i (Thanksgiving) mo e Kilisimasí. Na'a ku 'ilo'i 'i he taimi ko ia ko ha 'Apostolo mo ha palōfita ia 'a e 'Eiki ko Sísú Kalaisí.

Na'a ku fe'iloaki faka'osi mo Palesiteni Kimipolo lolotonga 'ene puke lahí. Ka na'a ne kei malimali mai pē mo fā'ofua kiate au. Ko e fuofua tokotaha Siasi ia ne u fetu'utaki mo ia, pea na'a ku 'ilo'i he 'ikai ke teitei ngalo au 'iate ia.

'Oku ou fakamálō ki he 'Otuá koe'uhí ko 'etau kau palōfitá mo e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. Ko hotau Siasí ko e sīpinga fakalangi ia 'oku fie ma'u 'i he māmaní 'i he kuongá ni. Na'a ku lava 'o ako peá u tupulaki fakafo'ituituí koe'uhí ko e Siasí. 'Oku ou fakamálō ko e 'aho ne u 'ilo'i ai e mālohi 'o e lotú pea mo 'eku lotofiemálie ke fakafanongo ki he kihí'i le'o si'i 'o fekumi ki he Siasí. 'Oku ou fakamálō ko 'eku tuku ki he 'Eikí ke Ne fakatonutonu 'eku mo'uí. 'Oku ou 'ilo'i kapau te tau kumi ki Hono pule'angá, 'e fakalahi mai 'a e me'a kotoa pē kiate kitautolu (vakai, Mātiu 6:33). ■

*Ko e tokotaha na'a ne fa'u
mei Telangana i 'Initia.*

HANGĒ KO E FEFINE UITOU ‘O SALIFATÍ: Ko e Mana ‘o e Foaki ‘Aukaí

*Na‘á ma manatu‘i i he‘ema fakakaukau ke
fakalahi ‘ema foaki ‘aukaí, he ‘ikai ke foaki
‘e ha tangata ha paku‘i mā ki he ‘Eikí ta‘e te
Ne totongi mai ‘aki ha fo‘i mā kakato.*

Fai ‘e Pou Nieni (Felipe) Chou mo Petra Chou

Oku tokolahī e ngaahi fāmili ‘i he māmanī ‘oku nau faingata‘ia fakapa‘anga, tautefito ki he taimi ‘o e tōlalo faka‘ekonōmikā.¹ Na‘e ‘ilonga e ola ‘o e faingata‘ā ni ‘i homau uōtī ‘i he ngaahi ta‘u lahi kuohilī ‘i he‘emau vakai ki he ngaahi fāmili tokolahī ne nau fie mā‘u ha tokoni fakapa‘anga. I he kamata‘anga ‘o e ta‘u ko iá, na‘e fakaa‘u mai he‘emau pīsopé ha fakaafe mei he‘emau palesiteni fakasiteikí ke mau foaki lahi ange ‘emau foaki ‘aukaí ke tokoni‘i kinautolu ‘oku faingata‘ia.

Neongo na‘e kole mai ‘e he kau takí ke mau vakai ki he‘emau tu‘unga fakafo‘i-tituú ‘o fakakaukau pe te mau lava ‘o fai ha foaki ‘aukai ‘oku lahí, ka na‘e ‘ikai te nau fakamahino mai pe ko e hā e lahi ‘o e pa‘anga ‘oku totonu ke mau foakí. Kae-kehe, na‘e fakamanatu mai ‘e he Laumālié kiate kimaua ha akonaki na‘e fakahoko ‘e Palesiteni Melioni G. Lominī (1897–1988), Tokoni ‘Uluaki ki he Kau Palesitenisī ‘Uluakí. Na‘á ne pehē: “Oku ou tui fakapapau he ‘ikai malava ke ke foaki ki he Siasí pea mo hono langa hake ‘o e pule‘anga ‘o e ‘Otuá peá ke fakapa‘anga ange ai. . . . He ‘ikai ke foaki ‘e ha tangata ha paku‘i mā ki he ‘Eikí ta‘e te Ne totongi mai ‘aki ha fo‘i mā. Ko e me‘a ia kuó u a‘usiá. Kapau ‘e liunga ua e foaki ‘aukai ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí, ‘e liunga ua mo e tu‘unga fakalaumālie ‘i he Siasí. ‘Oku fie mā‘u ke tau manatu‘i ia pea tokoni ke lahi ange.”²

Na'á ma 'ilo'i ko e fakalahi ko ia 'emau foaki 'aukaí ko ha feilaulau ia ki homa fāmilí, ka na'á ma fakakaukau lelei pē ki he akonaki mo e tala'ofa 'a Palesiteni Lominií. Kuo mohu tāpuekina homa fāmilí pea na'a ma ongo'i ha holi mālohi ke fakalahi 'emau foaki 'aukaí.

Ikai ke ngata aí, ka na'á ma fie ma'u homa fāmilí ke mau ikuna'i 'a e fakahehema ki he loto-siokitá. Koe-'uhí 'oku tau mo'ui 'i ha sosaieti 'oku nofotaha ki he ngaahi me'a fakamāmaní mo e tulifua hotau lotó, na'á ma manavasi'i na'a tutupu hake 'ema fānaú 'o ma'u e loto-siokitá. Ka na'á ma ma'u ha 'amanaki lelei 'i he lea 'a Palesiteni Sipenisá W. Kimipoló (1895–1985): "I hono mo'ui 'aki e fono 'o e 'aukaí, 'oku ma'u ai 'e he tokotaha ko iá ha vai fakamo'ui 'o e mālohi fakafo'ituituí ke ikuna'i e hīkisiá mo e siokitá."³

Na'e kamata ke ma sio ki ha ngaahi tāpuaki lahi hili ha māhina 'e tolu 'o 'ema fakalahi 'emau foaki 'aukaí. Na'a mau malava 'o fakasi'i 'emau fakamole ki he kumi me'a-kaí, pea na'e hangē ne tolonga ange ai 'emau 'utú. Na'e si'si'i ange e ngaahi holi 'ema fānaú, pea na'e meimeei mole atu e siokitá mei homau fāmilí.

Hangē ko 'ení, ko e taimi na'a mau tokoni ai ki he feinga pa'anga homau feitu'u na'e poupou'i kimaua he'ema fānaú ke foaki ke lahi. 'I he taimi na'á ma fakamā'opo'opo ai 'emau fakamole fakata'u ki he me'akaí, na'á ma 'ilo ai ko e me'akai 'oku mau ma'u 'e fe'unga ia mo ha ta'u 'e ua. 'I he kuohilí, na'e māhina pē taha 'emau kai e tangai laise pauni 'e 50 (22.7 kg). Ka ko e taimi ní na'e tolonga e tangai laise tatau pē 'o māhina 'e ua. Na'e hangē na'e liuliunga homau feleokó.

Na'á ma manatu ai ki he talanoa ki he fefine uitou 'i Salifatí. Lotolonga e hongé, na'e kole 'e he palōfta ko 'Ilaisiaá ki ha fefine uitou 'a ia na'e 'ikai ke ma'u ha'ane me'akai fe'unga, ke 'oange kiate ia ha vai mo ha mā. Na'á ne tali ange, "'Oku mo'ui 'a [e 'Eikí] ko ho 'Otuá, ka 'oku 'ikai te u ma'u ha fo'i mā, ka ko e falukunga pē taha 'o e mahoa'a 'i ha puha, mo e kihí'i lolo si'i 'i ha ipu: pea vakai, 'oku ou okookó ni 'a e va'a 'akau 'e ua, koe'uhí ke u 'alu 'o teuteu ia ma'aku mo 'eku tamá, koe'uhí ke ma kai ia, pea ma toki mate" (1 Ngaahi Tu'i 17:12).

Na'e tala'ofa ange 'e he palōftá "e 'ikai faka'a'au 'o 'osi 'a e mahoa'a 'i he puhá, pea 'e 'ikai maha 'a e lolo 'i he ipú. . . .

"Pea na'e 'alu ia mo ne fai 'o tatau mo e lea 'a 'Ilaisiaá: pea ko ia, mo ia, pea mo hono kaungāfalé, na'a nau kai 'i he ngaahi 'aho lahi" (1 Ngaahi Tu'i 17:14–15). Ko 'ene

puha ko ia na'e fe'unga mo e houa kai faka'osi pē 'e taha mo hono fāmilí, na'e fakalahi ia ke nau kai mei ai mo hono fāmilí mo e ni'ihi kehe 'i ha ngaahi 'aho lahi. Ko e mana tatau pē ia—tu'unga he'emafoakí—na'e hoko ki homau fāmilí.

'Oku faingatá a ke fai ha foaki 'aukaí 'oku lahi mo tokoni ki he faingata'a'iá lolotonga e taimi tōlalo fakapa'angá, tautefito ki he taimi 'oku tau—hangē ai ko e fefine uitou 'i Salifatí—'i he lotolotonga 'o e kau faingata'a'iá. Ko hono fakahoko ha foaki 'aukaí 'oku lahi 'oku fie ma'u ai 'a e tui ki he 'Eikí mo 'Ene tala'ofa ke tauhi kitautolú, 'o tatau ai pē pe ko e hā hono lahi. Ka 'oku tauhi 'e he 'Eikí 'a 'Ene ngaahi tala'ofá, pea ne mau ako mei he'ema'u a'usiá ko e lahi ange 'emau vahevahé, ko e lahi ange ia homau tāpuakí.

Hangē ko ia na'e lea 'aki 'e Palesiteni Lominií: "Oua te ke foaki pē ma'á e masivá, ka ke foaki ma'á e lelei 'o'oú. Foaki fe'unga koe'uhí ka ke lava 'o hū ki he pule'anga 'o e 'Otuá 'aki ho'o fakatapui ho'o koloá mo ho taimí."⁴ Na'e tokoni 'a e foaki 'aukaí lahi ke fefia ai homau fāmilí 'i hono tauhi 'o e masivá mo fakamālohaia ai 'emau uelofea fakalaumālié.

Kuo hoko 'emau foaki loto-fiemālie ha paku'i maá ke lahi ai e ngaahi fo'i mā 'oku fakafoki maí. Na'e liuliunga homau feleokó 'i he'ema loto-fiemālie ke foaki lahi 'emau foaki 'aukaí. Ko e mo'oni, ko e mālohi 'o e 'Eikí ke fakalahi 'a e fo'i mā 'e nimá mo e mata'i ika 'e uá ke fafāngā 'aki e kau tangata 'e toko 5,000 makehe mei he kakai fefiné mo e fānaú, mo e toenga kai na'e fe'unga mo e kato 'e 12 (vakai, Mātiu 14:16–21), ko e mālohi tatau pē ia na'á ne fakafonu e puha 'a e fefine uitou 'i Salifatí mo fakalahi e feleoko homau fāmilí. Neongo ia, kuo 'ikai ke hoko homau tāpuaki mā'ongo'onga tahá 'i hono fakalahi 'emau me'akaí ka 'i hono fakasi'i 'emau loto-siokitá pea fakatupulaki e tu'unga fakalaumālie homau fāmilí.

'Okú ma fakamo'oni ko 'etau foaki 'o lahi ange ki he pa'anga 'aukaí 'a e Siasí, 'o tatau ai pē pe 'oku 'ikai ke fe'unga 'etau pa'angá, 'e fakalahi 'e he 'Eikí 'etau ngaahi ngāué pea tāpuekina kitautolu 'o mahulu hake ia 'i he me'a te tau lava 'o makupusí. ■

'Oku nof 'a e ongo fa'u tohí 'i Tutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Hangē ko 'ení, vakai, Henry B. Eyring, "'Ikai Ko 'ení 'a e 'Aukai Kuó u Filí?" *Liahona*, Mē 2015, 22–25.
2. Marion G. Romney, Welfare Agricultural Meeting, Apr. 3, 1971, 1.
3. Spencer W. Kimball, "Becoming the Pure in Heart," *Ensign*, May 1978, 80.
4. Marion G. Romney, "The Blessings of the Fast," *Ensign*, July 1982, 4.

'AUKAÍ: MATA'IKOLOA 'AKI HO FAINGAMĀLIE TOPUTAPÚ

"Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi mana faka-laumālie mo fakatu'asino 'oku ma'u e kinautolu 'oku nau mo'ui 'aki e fono 'o e 'aukai. 'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi mana kuo hoko kiate aú. 'Io, hangē ko e hiki 'e 'Isaiá, Naá ku tangi i he 'aukai, pea kuo tali mo'oni e he 'Otua, 'Ko au 'eni' ('Isaiá 58:9). Fakamahu'inga'i mu'a e faingamālie topu-tapu ko ía he māhina kotoa pē, pea foaki lahi i ho'omou 'aukai pea mo e ngaahi foaki 'ofa fakaetangata, fakaako, mo fakaefafikeu kotoa pē o fakatatau mo homou ngaahi tūkungá. 'Oku ou palōmesi atu e foaki 'ofa atu e 'Otua kiate koe pea e hanga e he nīhi 'oku nau ma'u ho'o tokoní o ui ho hingoá ko e monūia 'o ta'engata."

'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "'Ikai ko e Kau Kolekole Kotoa pē Kitautolu?" Liahona, Nōvema 2014, 41-42.

Māu ha Mahino KI HE TO'UTUPU 'OKÚ KE AKO'I

*'E lava ke tokoni ho'o feinga ke 'ilo'i e to'u tupu 'okú ke
ako'i ko ha me'a ia ke tokoni ai ki he'enau ului.*

E lava ke hoko e loto-māfana mo e longomo'ui 'a e to'u tupu tokolahī ke te fiefia ai hono ako'i mo fakahinohino'i kinautolū. Ka 'e 'i ai e n'ihi te nau a'usia e ngaahi faingata'a 'i he'enau tutupu 'o matu'otu'a angé—'a e feangai mo e ngaahi liliu 'i honau sinó, ko e mafasia faka'atamai 'i he akó, mo e ngaahi ivi mālohi fakato'u te ne takihala'i kinautolu mei he mo'ui 'aki e ongoongoleleí. 'Oku fie ma'u 'e he to'u tupú ha kau faiako 'oku mahino mo tokanga'i kinautolū. 'Oku nau fie ma'u e kau fai fakahinohino te nau lehilehi'i kinautolu 'i ha 'ātakai 'oku malu ki he akó mo e mo'ui 'aki e me'a 'oku nau akó.

Ko e ngaahi fakakaukau 'eni 'e ala tokoni kiate koe 'i ho'o palani, teuteu mo ako'i 'a e to'u tupú 'i he founiga a e Fakamo'uí:

1. *'Oku fie ma'u 'e he to'u tupú ke nau ako 'a e tokāteliné.* 'Oku vivili 'a e to'u tupú ki he mo'oni ta'engatá, 'i he māmani ko 'eni 'oku nga'unu māmālie mei he ngaahi tō'onga mo'ui 'o e ongoongoleleí. 'Oku nau fie ma'u ke ako'i kinautolu "ki he ngaahi me'a 'o hangē ko honau angamo'oní, pea ki he ngaahi me'a 'o hangē ko honau angamo'oní 'e 'i aí" (Sēkope 4:13). 'Oku ma'u 'a e ngaahi me'a ni 'i he tokāteline 'o e ongoongoleleí. Fakatefito ho'o faiakó 'i he tokāteline 'oku hā 'i he folofolá, ngaahi akonaki 'a e kau palōfita mo e kau 'aposetolo mo'ui, mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasí. Poupou'i e to'u tupú ke nau ako fakafo'ituitui e ngaahi ma'u'anga tokoni ko 'ení. 'Oku ma'u 'e he tokāteliné ha mālohi lahi (vakai, 'Alamā 31:5).

2. *'Oku feinga e to'u tupú ke 'ilo ko hai kinautolu.* 'Oku nau feinga ke 'ilo'i pe ko hai kinautolu mo ia 'oku nau fie hoko ki aí. 'I he'enau teuteu ki honau ngaahi tufakanga 'i he kaha'ú, te nau fifili pe ko e hā e palani 'a e 'Eikí ma'a-nautolū pe te nau lava nai 'o fai 'a ia kotoa 'oku fie ma'u ke nau faí. 'I ho'o hoko ko e mātu'a pe faiakó, te ke lava 'o fakatupulaki e loto-falala ki he kaha'ú mo fakahoko ha fakahinohino ki he founiga ke teuteu aí. Tokoni'i ke nau ofi

ange ki he 'Otuá pea fakatupulaki 'enau mo'ui 'i he ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongoleleí. Ako'i kinautolu ki he mahu'inga 'o e temipalé mo honau fatongi 'i hono langa hake e pule'anga 'o e 'Otuá.

3. *'Oku 'ilo 'e he to'u tupú 'a ho'o tokangā.* 'Oku fie ma'u 'e he to'u tupú ke nau 'ilo 'okú ke 'ofa mo tokanga kiate kinautolu fakafo'ituitui, kae lava ke nau ako fakamātoato e ongoongoleleí. Fakafanongo kiate kinautolu. Fekumi ki

he lelei 'iate kinautolú pea kamata mei ai. Fakahā 'okú ke falala kiate kinautolu pea 'ai ke nau ongo'i 'oku papau ho'o mahu'inga'ia mo fie ma'u kinautolú.

4. *'Oku lahi e ngaahi me'a 'oku manako ai 'a e to'u tupú.* 'Oku mahu'inga 'a e tokotaha kei talavou kotoa pē. Feinga ke ke 'ilo e ngaahi me'a 'oku nau manako aí, fie ma'u mo e faingata'a fakatāutaha. Mahalo 'e fie ma'u hení ke ke tokoni kiate kinautolu 'o makehe mei he ngaahi fakatahá, kalasí mo e 'ekitiviti anga mahaní. I ho'o feohi mo kinautolú, te ke ma'u ai ha ngaahi fakakaukau mo ha ue'i fakalaumālie ki he'enau ngaahi fie ma'u 'a ia 'e tākiekina ai koe ki he founiga ho'o ako'i kinautolú. E 'āsili hono tali 'e he to'u tupú ho'o faiakó mo ho'o fakamo'oní 'i he'enau ongo'i ho'o tokanga mo'oni ki he'enau mo'uí.

5. *Te ke lava 'o ma'u e tali ki he'enau ngaahi fehu'i.* 'Oku fiefia 'a e kau ako 'o e to'u kotoa pē ke nau 'ilo e ngaahi fakakaukau 'o e ongoongoleléi, ka 'oku tautaufitó 'ene mahu'ingá ki he kakai lalahí 'i he'enau fakatupulaki honau tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá mo e tuí. 'Oku tu'uloa e ola 'o e ngaahi lēsoni 'o e ongoongoleléi 'i he taimi 'oku ako

fakatāutaha aí—pea mo'ui 'akí. Te ke lava 'o faka'aonga'i e ngaahi founiga fakafaiako te ne fakaafe'i mo ue'i fakalaumālie e to'u tupú ke nau fekumi 'iate kinautolu pē ki he'enau tali pē 'anautolú, kae 'oua 'e 'oange mola pē e talí. E iku 'eni ke loloto ange 'a e uluí—ko e taumu'a fisifisimu'a taha 'o e fakahinohino kotoa 'i he ongoongoleléi.

6. *E lava 'a e to'u tupú ke nau feako'i'aki.* 'Oku manako e to'u tupú ke nau tānaki ki he lēsoní pea 'oku nau vekeveke ke vahevahe 'enau 'iló. Te ke lava 'o tokoni ke nau ako ke faiako 'i he founiga 'o e Fakamo'uí 'aki ho'o tā sīpingá mo e fakahinohinó. Mahalo te nau kamata 'aki ha'anau faiako'i ha konga 'o e lēsoní pe tataki ha fealea'aki nounou 'aki ho'o fakahinohinó. I he'enau fakatupulaki ha taukei mo ha loto-falalá, 'e lava ke nau ma'u ai ha ngaahi faingamālie ke nau ako'i e lēsoní kakato. I he feako'aki 'a e to'u tupú, 'oku nau fefakamāloha'aki ai 'honau mālohi ke matu'uaki e ngaahi 'ahi'ahi mei he ni'ihi 'oku 'ikai ke nau vahevahe honau tu'unga 'ulungaanga tataú.

7. *'Oku ako 'e he to'u tupú 'a e tu'unga fakatakimu'á.* 'Oku ma'u 'e he kau palesitenisí fakakalasí mo fakakōlomú 'a e fatongia toputapu ke tataki honau to'u. E tatau ai pē pe kuo nau ma'u e taukei fakatakimu'á, te nau kei fie ma'u pē ho'o fakahinohino ki he founiga hono tataki ha fakatahā'angá, tokoni'i e ni'ihi kehe ke akó, mo ngāue tokoni. E lava ke nau ma'u ha ngaahi faingamālie fakatakimu'a kehe 'i 'api 'i he taimi 'oku 'oange ai ha ngaahi fatongia 'oku mahu'ingamālie.

8. *'Oku ako e to'u tupú mei he mātu'á mo e kakai lalahi 'oku nau hoko ko e fa'ifa'itaki'angá.* Ko ha konga mahu'inga 'o ho fatongia ko e faiakó ke fakamālohaia e fetu'utaki 'i he to'u tupú, mo 'enau kau takí, pea mo 'enau mātu'á. Te ke lava 'o tokoni'i e to'u tupú ke tali 'enau ngaahi fehu'i, ka ko e ni'ihi 'o 'enau ngaahi fehu'i 'e lelei ange hano tali 'e he'enau mātu'á pe kau takí. Fakahinohino'i e kakai kei talavoú ki he'enau mātu'á pea poupou'i kinautolu ke nau fakamālohaia honau vā fetu'utaki fakafāmilí. Fetu'utaki ma'u pē mo e mātu'á kau ki he lēsoni 'oku ako'i he kalasí pea vahevahe ange e talēniti, tupulaki, mo e ngaahi tokoni lelei 'okú ke fakatokanga'i 'i he'enau fānaú. Fehu'i ange pe ko e hā ha me'a te ke ala tokoni ai ki hono ako'i 'enau fānaú.

'Oku fie ma'u e fengāue'aki fakataha 'a e mātu'á, kau takí, kau 'etivaisá, mo e kau faiakó, kau ai e kau faiako seminelí ki hono tokoni'i e to'u tupú ke uluí. I ho'omou ngāue fakatahá te mou lava ange ai 'o fakatupu ha taukei fakaako 'oku mālohi ma'a e to'u tupú 'i ha'amou fakahoko taautaha ia. ■

Vakai, "Teach the Youth" i he tohi lēsoni fo'ou Teaching in the Savior's Way (initaneti i he teaching.lds.org) ki ha toe ngaahi fakakaukau.

“Vakai ki Ho‘omou Fānau Īkí”

KO E AKO KE AKO'I E FĀNAÚ

“Na‘á ne fua hake [e Sīsū] ‘a ‘enau fānau īkí, taki taha, ‘o ne tāpuaki‘i ‘a kinautolu, mo hūfaki‘i ‘a kinautolu ki he Tamaí. . . . Pea folofola ia ki he kakaí ‘o pehē ange kiate kinautolu: Vakai ki ho‘omou fānau īkí” (3 Nīfai 17:21, 23).

Kapau ko ha mātu‘a koe pe kuo uiui‘i koe ke ke ako‘i e fānaú, kuó ke ma‘u ha me‘a‘ofa ma‘ongo‘ongā Kuo Ako‘i mai ‘e ‘Eletā M. Lāsolo Pālati ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘o pehē, “Ko [kimouolu] ‘a e ni‘ihi kuo fili ‘e he ‘Otuá ke takataka‘i ‘a e fānau ‘o e ‘aho ní ‘aki ‘a e ‘ofa mo e māfana ‘o e tuí pea mo ha ‘ilo‘i ko hai kinautolu.”¹

‘E ‘oatu kiate koe ‘e he fānaú ha fiefia pea ue‘i koe ke ke hoko ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga lelei. ‘I ho‘o ‘ilo‘i ‘a e faivelenga, ‘ofa, falala mo e ‘amanaki lelei ‘a e fānaú, te ke ofi ange ai ki he ‘Eikí pea mahino ange kiate koe ‘Ene fekaú “ke tatau mo e tamaiki īkí” (Mātiu 18:3).

Ko ha ngaahi me‘a ‘eni ‘e valu ke ke manatu‘i fekau‘aki mo e fānaú ‘i ho‘o feinga ke ‘ofa mo ako‘i kinautolu ‘i he founga ‘a e Fakamo‘uí.

1. ‘Oku tui ‘a e fānaú. ‘Oku nau tali ‘a e mo‘oní. Ako‘i kinautolu ‘i he tokāteline totonú ‘i he founga faingofua mo mahino, ‘i he lea mo e sīpinga ‘e mahino kiate kinautolú.

2. ‘Oku lava pē ke ‘ilo‘i ‘e he fānaú ‘a e ivi takiekina ‘o e Laumālié. Ako‘i kiate kinautolu ‘oku ha‘u mei he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘a e ongo ‘o e nongá, ‘ofá, mo e fiefia ‘oku nau ma‘u ‘i he taimi ‘oku nau talanoa pe hiva ai kau kia Sīsū Kalaisi mo ‘Ene ongoongoleleí. Tokoni ke mahino kiate kinautolu ko e ngaahi ongo ko ‘ení ko ha konga pē ia ‘o ha fakamo‘oni.

3. ‘Oku mahino ki he fānaú ‘a e ngaahi fakakaukau totonú. ‘E lava ke puputu‘u e fānaú ‘i he ngaahi faka-lea heliakí. ‘I he taimi te ke faiako aí, fakamatala ki ha ngaahi me‘a angamaheni ‘oku hoko mo ha ngaahi ‘ekitiviti: ‘i ‘apí, fāmilí, mo e ‘ātakai ‘oku nau ‘iaí.

4. ‘Oku vēkeveke ‘a e fānaú ke ako. ‘Oku nau fiefia ke ako ‘i he ngaahi a‘usia kehekehe mo e ongo (senses)

kehekehe. ‘Oku tautaufito ‘enau tokangá ‘i he taimi ‘oku faka‘aonga‘i ai e ngaahi me‘a ‘oku tokoni ki he sió mo faka-kau kinautolu ‘i he lēsoní. Tuku ke nau ‘alu holo, fekumi, pea feinga ke fakahoko ha ngaahi me‘a fo‘ou.

5. ‘Oku vēkeveke ‘a e fānaú ke vahevahe mo tokoni. ‘Oku nau lava ‘o feako‘aki ‘iate kinautolu pea mo koe foki. Fakaafe‘i ke nau vahevahe ‘a e me‘a ‘oku nau akó. ‘Oange ha ngaahi faingamālie ke nau lau ‘a e folofolá, pukepuke ‘a e ngaahi fakatātaá, tali e fehu‘í, pe tohi ‘i he palakipoé.

6. ‘Oku anga‘ofa ‘a e fānaú pea ‘oku nau fie ma‘u ke ‘ofa‘i kinautolu. Kumi ha ngaahi faingamālie ke fakamālohia ai e angalelei pea mo e anga‘ofa ‘oku fakanatula pē ‘ene hoko mai kiate kinautolú. Fakatupulaki ‘enau lotafalalá ‘aki ha‘o fakahaa‘i ange ho‘o ‘ofá, hounga‘ia mo e fakafanongo tokanga ki he me‘a ‘oku nau lea ‘akí.

7. ‘Oku muimui ‘a e fānaú ki ho‘o tā sīpingá. ‘Okú ke hoko ma‘u pē ko e faiako, ‘o a‘u pē ki he taimi ‘oku ‘ikai te ke fakatokanga‘i aí. ‘E fakatokanga‘i ‘e he fānaú ho‘o mo‘ui ‘aki e ngaahi tefio‘i mo‘oní ‘okú ke ako‘i. ‘E lava ho‘o tā sīpinga angatonú ‘o takiekina mālohi ‘enau fakamo‘oni ‘oku lolotonga fakatupulaki.

8. ‘Oku taimi nounou pē e tokanga ‘a e fānaú ikí ki ha me‘á. Mahalo ‘e ‘uhinga e ta‘etokanga ‘a e fānaú ‘oku nau ongosia pe fiekiaia, pe ‘oku ‘ikai te ke mahino kiate kinautolu ha me‘a na‘á ke le‘a ‘akí, pe ‘oku fie ma‘u ke nau ngaungaue, pe ‘oku nau ta‘eoli‘ia. ‘Oku nau fiefia ke ako ‘o fou ‘i hono toutou fakahokó, ako ki he ngaahi me‘a kehekehe, ngaahi talanoa ‘oku faingofua, ngaahi hivá, mo e ‘ū ‘ekitivitií. Poupou‘i ke nau kau atu ‘i he ngaahi lēsoní. ■

MA‘U ANGA TOKONI FAKALĒSONÍ

Fie ma‘u ha talanoa, fakatāta, pe vitiō ke fakalahi ha lēsoni Palaimeli pe lēsoni efiafi fakafāmili ‘apí? ‘Aahi ki he LDS.org!

Ki ha toe ngaahi fakakaukau, vakai, “Teach the Children” ‘i he tohi lēsoni foou *Teaching in the Savior’s Way* (initanetí ‘i he teaching.lds.org).

MA‘U ANGA FAKAMATALÁ

- M. Russell Ballard, “Great Shall Be the Peace of Thy Children,” *Ensign*, Apr. 1994, 60.

"Fakatauange 'e fakafiefia'i homou lotó 'e he kakata fiefia 'a e fānaú. Fakatauange 'e faka-fiemālie'i 'e he tui 'a e fānaú hotau laumā-lié. Fakatauange 'e langaki 'e he 'ofa 'a e fānaú 'etau ngāuē."

Palesiteni Thomas S. Monson, "Precious Children—A Gift from God," *Ensign*, Nōv. 1991, 70.

Fai 'e 'Eletā
Marion D. Hanks
(1921–2011)

Na'e hoko ko ha
mēmipa 'o e Kau
Fitungofulú mei he
1953 ki he 1992

Moihū 'i he Temipalé

KO E FOUNGA MAHU'INGA KI HONO 'ILO'I 'O E 'OTUÁ'

*Te tau lava 'o ako 'i he temipalé ke tau mo'ui 'o hangē ko e mo'ui 'a Kalaisi
'i he māmaní pea mateuteu ai ke mo'ui 'o hangē ko 'Ene mo'ui mo e Tamaí.*

• **O**ku ou manatu'i lelei pē e taha 'o 'eku ngaahi fepō-talanoa'aki loto vēkeveke mo fakamātoato mo ha tokotaha na'e hū 'i he temipale 'i he'eku fuofua hoko ko e palesiteni temipalé 'i he Temipale Sōlekí. Na'e lau 'e ha finemui mohu fakakaukau 'a e ngaahi potufolofola mahu'inga fekau'aki mo e ngaahi ngāue 'o e temipalé 'i he'ene hoko ko ha fale 'o e ako mo e fakahinohinó. Na'e mahino kiate ia ko hono 'ilo'i 'o e 'Otuá mo Kalaisi, "ko e 'Otuá mo'oni pē taha, mo Sisū Kalaisi, 'a ia na'a ke fekaú," ko e "mo'ui ta'engatá" ia (Sione 17:3). Na'a ne toe 'ilo'i foki 'oku tau aka ke 'ilo'i 'etau Tamaí pea foki kiate Ia 'o fakafou 'ia Kalaisi.

Na'a ku fakamo'oni kiate ia, 'oku ou pehē 'oku fakataumu'a 'a e me'a kotoa pē 'i he temipalé kia Kalaisi mo 'etau Tamaí. 'Oku 'i He'ene 'ofa fakaleleí mo e mafai kuo foaki maí 'a e mālohi 'o e ngaahi ouaú mo e fuakavá—"a e mafai 'o e "Lakanga Fakataula'eiki Toputapu 'i he Lakanga 'o e 'Alo 'o e 'Otuá" (T&F 107:3). Ka na'e te'eki ke ne fakafe-hokotaki 'i hono 'atamaí mo e lotó 'a e founga 'e lava ke hoko ai 'a e moihi 'i he temipalé ko ha me'a mahu'inga ki hono 'ilo'i 'o e 'Eikí. . . .

Kalaisí, Fofololá, Temipalé, Fāmilí

'E lava ke tataki kitautolu 'e he'etau aka kia Kalaisí ke tau ma'u ha 'ilo mo ha fakamo'oni fakatāutaha kiate Ia 'i he temipalé 'a ia ko e feitu'u mahu'inga taha ia ke tau fakahao-haoa'i mo fakamā'oni'i ai kitautolú ke ma'u e me'a'ofa mahu'inga taha 'o e mo'ui.

'E lava ke hoko 'a e ako mo e moihi 'i he temipalé ko e ako'anga ia 'o e mo'ui ta'engata 'o fakafou 'ia Sisū Kalaisí. Na'e fakahoko 'a e tautapa ko 'eni ki he 'Eikí 'i he lotu tāpuaki'i 'i Ketilaní: "E Tamai Mā'oni'oni, fakamolemole 'o ako'i 'a kinautolu kotoa 'e moihi 'i hení ki he ngaahi lea 'o e potó . . . ;

"Pea ke nau tupu hake 'i ho'o 'afiō, 'o ma'u 'a hono kakato 'o e Laumālie Mā'oni'oni" (T&F 109:14–15).

'Oku a'usia nai 'eni 'i he ngaahi kātoangá, mo e ngaahi me'a angamahen? 'Io, kapau 'oku mahino kiate kitautolu ha konga 'o e taumu'á, 'a hono fakataipé, 'o hangē ko hono fakamahino kia 'Atama mo 'Ivi 'i he kamata'anga 'o e mo'ui fakamatelié. Ka 'oku tau aka 'i he kakano 'o e pōpoakí, 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e fakalakalaka ta'engatá pea mo e mo'ui ta'engatá. 'Oku tau fakahoko 'a e ngaahi fuakava mo e 'Eikí 'o fakatefito 'i ha ngaahi tefito'i mo'oni mahino-nogfua 'e ni'ihī. Manatu'i 'a e lea 'a Paula ki he kakai Lomá 'oku fakalelei'i kitautolu ki he 'Otuá 'e he pekia 'a Kalaisí, pea fakamo'ui kitautolu "i he'ene mo'ui" (Loma 5:10). Kiate au, 'oku pehē mai hení 'oku tataki kitautolu 'e he ngaahi tefito'i mo'oni 'o 'Ene mo'ui mā'oni'oni ki he fakamo'ui kakato ko ia 'oku 'iloa ko e hakeaki'i—"a e 'ofá, akó, ngāue tokoní, tupulakí, mohu founga 'i he mo'ui 'o tu'unga faka-'Otuá fakataha mo kinautolu 'oku tau 'ofa aí mo e Tamaí mo e 'Aló. Te tau lava 'o ako 'i he temipalé ke tau mo'ui 'o hangē ko e mo'ui 'a Kalaisi 'i he māmaní pea hangē ko 'Ene mo'ui mo e Tamaí.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Mo'ui 'a Kalaisí

Ko e hā e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga ko ia 'i He'ene mo'uí 'oku ako'i 'i he temipalé pea toe fekau'aki mo e ngaahi fuakava 'oku tau fakahoko mo e 'Eikí? . . .

Na'a Ne 'ofa 'i ha founiga mahalo ko Ia pē mo e Tamaí 'oku mahino lelei ki aí. Ka 'oku tau 'i hení ke ako ia, ke ako ke tau 'ofa fe'unga ke foaki. Kuo fakatātaa'i 'i he mala'e taú mo e ngaahi falemahakí pea mo e ngaahi tūkunga loto-to'a 'o e 'ofa ta'esiokita ki ha mātu'a pe fānaú, 'oku 'i ai ha kakai kuo nau ako ke 'ofa mo'oni pea feilau-lau 'i He'ene founágá.

I he'etau fili pea muimui ki ha founiga 'o e foakí, 'ofá, tokangá, loto tō mo e anga'ofá, 'oku mahino ai kiate kitautolu 'oku 'ikai ko ha konga 'eni ke fili ki ai 'i he ongoongo-leleí; ka ko hono uhó ia. 'Oku 'amanekina meiate kitautolu ke tau mo'ui taau mo 'ulungaanga faka'apa'apa, ta'esiokita, 'ulungaanga lelei, mo fili fakalelei. Ka ko e me'a 'oku mahu'inga tahá ko e fa'ahinga kakai fēfē kitautolu, pea ko e hā 'oku tau loto-fiemálie ke foakí. . . . 'Oku tau fai 'a e fili ko 'ení 'i he 'aho mo e houa kotoa pē 'i he'etau ako mo tali 'a e fakahinohino 'a e 'Eikí.

Na'e 'i ai e me'a na'e hoko ki he kau ākonga ne toé 'i he taimi na'e tataki ai 'e Pita kinautolu hili e Tutukí, Toe-tu'ú, mo e Hā'ele Hake 'a e Fakamo'uí, 'a ia na'a ne li'aki ai Ia 'i he'ene loto kulukiá. Na'e hoko 'a e Penitekosí—'a e hifo mai 'o e Laumálié—pea na'e tu'u mālohi 'a kinautolu na'e veiveiu'a 'enau fakamo'oní pea mau fakmo'oní. 'Oku hā 'a e talanoá 'i he vahe 1 ki he 5 'o e tohi Ngāué. 'Oku 'i ai 'a e ola fakafo 'i he ngaahi veesi faka'osi 'o e vahe 5. Na'e tu'u vaha'a 'a Kamelieli mo 'ene kau kau-ngāngāué koe'uhí ke 'oange ha toe faingamálie ma'a e kau ākongá. Ko ia na'e toe fakatokanga kiate kinautolu ke ta'ofi 'enau ako'i mo e malanga 'aki 'a Kalaisí, ne toe tā 'a kinautolu pea toki tukuange. 'Oku pehē he lekötí na'a nau mavahé fiefia mei he feitu'u 'i hono 'ilo'i na'a nau taau ke mamahi ma'a Kalaisí. Hili iá, "na'e 'ikai tuku 'enau ako mo 'enau malanga 'aki 'a Sisú Kalaisí, 'i he 'aho kotoa pē 'i he falelotu lahí, pea mo e fale kotoa pē" (Ngāue 5:42).

Ko e me'a tatau pē 'oku totonu ke hoko kiate kitautolu 'i he'etau mavahé mei he temipalé 'i he laumálie 'o e 3 Nifai 17:3: "Ko ia, mou foki atu ki homou ngaahi 'apí, pea fakalaauloto ki he ngaahi me'a 'a ia kuó u lea'akí, pea kole ki he Tamaí, 'i hoku hingoá, koe'uhí ke mahino kiate kimoutolu, pea teuteu homou 'atamaí ki he 'apongi-pongí, pea te u toe ha'u kiate kimoutolu."

Ko e Mālohi Fakahaoahaoa 'o e Moihū 'i he Temipalé

'E lava ke fakatupu 'e ha laumálie fakahaoahaoa 'a ia kuó ne feangainga 'i ha founiga makehe mo e hala na'e foua mo fakamahino 'e he 'Eikí—pea 'ofa kiate Iá—ke hoko ko ha kakai fo'ou, ke tau mo'ui 'aki 'a e 'ofá mo e 'ofa fakatokouá, 'o poupou'i e finangalo 'o e 'Eikí, ngāue tokoni, fevahe-vahe'aki, fe'ofa'aki, mateaki'i e tu'unga mo'ui 'oku leleí, mo fuofua fekumi ki he pule'anga 'o e 'Otuá.

'Oku fie ma'u ke tau fakahaoahaoa'i 'etau mo'ui fakafamílí pea ngaohi hotau 'apí ke hoko ko ha feitu'u 'oku tau "ako'i mo malanga'i" faka'aho ai 'a Sisú Kalaisí pea muimui ma'u pē kiate Ia. 'Oku totonu ke fakatefito hotau 'apí, fámilí, mo 'etau mo'ui fakafo'ituitú 'i he akó mo e ngāue ta'esio-kitá. 'I he ngaahi lea 'a Lūfasi Sónasí, "Na'e 'ikai 'uhinga e Kāingalotú ia ke nau fotu ma'u pē 'o hangé ha 'āngeló pea ke langaki 'a e loto-'apasiá. 'Oku hoko kinautolu ko e uho 'o e māmá mo e mālohi. Ko e tokotaha mā'oní oni mo'oni ko ha fa'ē lelei, ko ha kaungá'api lelei, ko ha mālohi langaki mo'ui lelei 'i he sōsaietí, 'oku 'alaha pea ko ha tāpuaki. Ko e tokotaha mā'oní oni mo'oni ko ha Kalisitiane 'oku longomo'ui ke fakahaa'i 'i ha ngaahi feitu'u pau e tō'onga mo'ui 'oku fakahoko 'i he langí."¹

Fakakaukau ki he me'a 'oku ou pehē ko ha kī mahino mo mālohi ki he 'uhinga 'o e temipalé mo e moihū 'i he

TÁ O E TEMIPALÉ MANILA FILIPAINA: KO HA FERNE SAMÉLIA, FALE HARRY ANDERSON

temipalé. Na'e fakahā 'e he 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he 1836 'a e lotu fakatapui 'o e Temipale Ketilaní. Na'e hoko e lotú ko e vahe 109 ia 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. 'E lava 'e ha taha 'oku holi fakamātoato ke mahino kiate ia 'a e 'uhinga tefito 'o e temipalé 'o toutou lau fakalelei ia, kae tautaufitoto ki he 'uluaki veesi fakalau-mālie 'e uofulu mā faá. 'Oku 'uhingamālie 'a e fakamatatala 'i he veesi 5 pea 'oku taau ke fa'a fakakaukau ki ai: "He 'okú ke 'afio'i kuo mau fai 'a e ngāue ni 'i he fu'u faingata'a lahi; pea 'i he' emau masivá kuo mau foaki mei he' emau koloá ke langa ha pale ki ho huafá, *koe'uhí ke ma'u ha potu 'e he Foha 'o e Tangatá ke fakahā ai ia ki hono kakai*" (T&F 109:5; toki tānaki 'a e fakamamafá).

'Okú Ne fakahaa'i fēfē Ia ki Hono kakai 'i he temipalé?

'Oku ou tui, 'okú Ne fakahā 'i he faka'e'i'eiki mo e taki-ekina ke tui ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e temipalé, ngaahi ouaú, mo e ngaahi fuakavá, 'o fakafou 'i he moihi 'i he temipalé—'oku makatu'unga 'i he laumālie 'o e fakahā mo e ngaahi tāpuaki kehe 'o e Laumālié 'oku foaki ma'anautolu 'oku feongoongoi 'enau fakakaukaú mo honau lotó, pea 'oku fa'a kātaki mo loto vēkeveke ke ako mo mo'ui 'o hangē ko Kalaisí (vakai, 3 Nifai 27:21, 27).

'E lava ke fe'unga pē ha sipinga 'e taha ki hono fakatā-taa'i e mālohi fakalaumālie 'oku hoko mai kiate kinautolu 'oku vilitaki 'i hono fai e ngāue 'a e 'Eikí 'i he temipalé. Ne u hengihengia ki he temipalé 'i he laine 'o e 4.30 a.m., mo ha loto fakafeta'i koe'uhí kuó u lava'i e fononga faingata'a mai mei homau 'apí 'i he matolu 'a e sinoú. Ne u fakatokanga'i hoku kaungāme'a matu'otu'a ne u tangane'ia aí, na'á ne tangutu toko taha pē 'i ha loki 'o falala ki hono tokotokó mo fakakaukauloto. Na'á ne tui e teunga ngāue fakatemipale hinehiná, 'o hangē pē ko aú. Ne u talitali fiefia ia mo fehu'ia pe ko e hā 'oku ha'u pongipongia ai ki he temipalé.

Na'á ne pehē mai, "E Palesiteni Hengi, 'okú ke 'osi 'ilo'i pē 'uhinga 'oku ou 'i hení aí. 'Oku ou fai ouau hení ke fakakakato 'eku ngāue."

Ne u pehē ange, "'Oku ou 'ilo ia 'e au, ka 'oku ou fifili pe na'á ke a'u fēfē mai ki hení 'i he matangi sinoú. Na'á ku tokī fanongo pē 'i he letioó 'oku 'aa'i tāpuni 'a e fefononga-'aki 'i he Tele'a Pa'alé."

Na'á ne fakahua mai, "'Oku mālohi pē 'eku me'alelé 'e lava pē ia 'o kaka 'i he funga 'akaú."

Ne u pehē ange, "'Oku pehē pē mo au, ka ne 'ikai ia he 'ikai ke u a'u mai ki hení, ka 'oku 'ikai ke fu'u mama'o homau 'apí mei hení."

Ne u fehu'i ange leva pe na'e hū fēfē mai 'i he 'ā na'e tala he ongoongó na'e 'aa'i 'aki e tele'a. Na'e angamaheni 'ene talí mo ha tangata fa'a ka ko ha palesiteni siteiki, 'a ia na'á ma fuofua fetaulakí kimu'a 'i he ngaahi fakataha 'o e konifelenisi fakasiteikí 'i he'ene heka he'ene hōsí ko ha tangata mo'ui lelei mo sino kaukaua. Kuo holo 'aupita ia he taimí ni he kuó ne motu'a pea koe'uhí ko e langa huí 'e vave ai ha mole 'ene mo'ui. 'Okú ne faingata'a'ia 'i he taimi 'oku felue'aki holo aí. Na'á ne tali mai 'i he pongipongi ko ia, "E Palesiteni Hengi, ko e tokolahí 'o e kau polisi hala ko ená kuó u 'ilo'i kinautolu talu mei honau fā'ele'i. 'Oku nau 'osi 'ilo'i pē kuo pau ke u hū mai he ka 'ikai te u feinga au ke hala loto 'api! 'Oku nau toe 'ilo'i foki 'eku lolí mo 'eku taukeí, ko 'enau 'unuaki'i pē 'enau 'aá 'o ka fie ma'u."

Na'á ne 'i ai, 'i he faivelenga mo e mateaki, 'i he houa ko ia 'o e pongipongí ke fakahoko 'ene ngāue toputapú. Ko e ni'ihi fakafo'ituitui peheé 'a ia 'oku nau tui pehē mo mateaki 'oku tokoni 'a e temipalé ki he fakatupulakí. ■

Mei ha lea na'e fai 'i he 'Univesiti Pilikihami Tongí i Fēpueli 1993; 'oku paaki 'a e kakato 'o e fakamatatalá 'i he Temples of the Ancient World, ed. Donald W. Parry (1994).

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Rufus Jones Speaks to Our Time* (1961), 199.

Fai 'e 'Eletā Joseph W. Sitati
'O e Kau Fitungofulú

FAKALĀNGILANGI'I 'AE 'OTUÁ 'AKI HONO TAUHI 'ETAU NGAahi FUAKAVÁ

*'Oku ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'o 'etau tui ki he
'Otuá 'i hono fakalāngilangi'i Ia 'aki 'etau tauhi 'etau ngaahi fuakavá.*

Na'a ku fetaulaki mo Sisitā Sitati pea mo ha tangata ko Lousa Hauati 'i Nailopi, Keniā 'i he 1985. Na'a na ngāue mo hono uaifi ko 'Ailiné ko ha ongo mātu'a fai-fekau matu'otu'a. Na'a na fakaafe'i kimaua ke ma kau ange ki ha fakataha'anga lotu tokosi'i 'i hona 'apí. Ko e fuofua taimi ia ke ma kau atu ki ha fakataha'anga 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'a ma ongo'i 'a e Laumālié 'i he'ema fuofua ma'ulotu ko iá, pea talu mei ai mo 'ema ma'ulotu ma'u pē 'i he Sāpate kotoa.

Hili ha ngaahi māhina sii'mei ai, na'e papitaiso kimaua 'e Lousa fakataha mo homa foha ta'u hivá. Hili pē ha ki'i taimi sii'mei ai, na'e 'osi e ngāue fakafafiekau 'a Lousa mo 'Ailiné, peá na foki. Na'e hokohoko atu pē 'emau fetu'utakí 'i ha ngaahi ta'u lahi.

Na'e faifai pea mau toe fetaulaki mo Lousa 'i he 2010. Kuó ne mei a'usia hono ta'u 90. Na'a ne fakafalala lahi ki he'ene uoká (walker) he na'e toulekeleka pea mahamahaki. Ne 'ikai lava ke ma fakamatala'i 'a e fiefia ne mau ongo'i 'i he'ema fuofua femataakí hili 'eni ha ngaahi ta'u lahi. Ne mau fetāngihi 'i he'ema fuofua 'i he 'ofó. Ne mau feongo'i 'aki ha loto hounga'ia mo'oni 'i he me'a'ofa fakafo'o 'e ongoongoleleí. Na'a mau faaitaha 'i he tui pea ko ha kau tāngata'i fonua 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

'I he'eku fiefia 'i he momeniti ko iá, ne ha'u ha potufolofola ki he'eku fakakaukaú: "Manatu, 'oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālié 'i he 'ao 'o e 'Otuá; . . .

"Pea kapau te mo ngāue 'i homo ngaahi 'ahó kotoa pē 'i hono kalanga 'aki 'o e fakatomalá ki he kakaí ni, pea 'omi, 'a e fo'i laumālié 'e toko taha pē kiate au, hono 'ikai

ke lahi pehē fau 'a ho'omo fiefia fakataha mo ia 'i he pule'anga 'o 'eku Tamaí!" (T&F 18:10, 15.)

'Oku tala'ofa mai e ni'ihi 'o e ngaahi tāpuaki mā'ongo'onga taha 'a e 'Otuá kiate kinautolu oku nau 'omi 'a e ngaahi laumālié ki Hono pule'angá. Na'e folofola 'a e Fakamo'uí: "Na'e 'ikai te mou fili au, ka kuó u fili 'a kimoutolu, 'o tu'utu'uni 'a kimoutolu, ke mou 'alu atu, 'o ma'u 'a e fua, pea ke tolonga homou fuá: koe'uhí ko ia kotoa pē te mou kole ki he Tamaí 'i hoku huafá, ke ne foaki kiate kimoutolu" (Sione 15:16).

Na'e mālōlō 'a Lousa 'i he konga kimui 'o e ta'u ko iá. Na'a ku ma'u ha ongo makehe kuo fiemālie 'a e tangatá ni 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Kuó ne liliu lahi 'emau mo'úi 'i he'ene vahevahe 'a e ongoongoleleí. Kuo hoko 'ene ngāue fakatapui ma'a hono kāingá, fakataha mo e kau tau ma'ongo'i 'o e kau faifekau kei talavou mo matu'otu'a 'oku ngāue 'i he Siasi, ko ha tā sipinga ia 'o ha founiga ke tau fakalāngilangi'i ai e 'Otuá.

Ko Hotau Vā Fetu'utaki Fakafuakava mo e 'Otuá

'Oku tau takitaha ma'u ha vā fetu'utaki fakatāutaha 'okú ne ha'i kitautolu ki he Tamai Hēvaní 'i he ngaahi fuakavá he Siasi 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí, pea fakamālō ki he'etau mēmipasipí. 'Oku fakama'u 'a e fuakava kotoa pē 'aki ha ouau, 'a ia 'oku tau tali loto-fiemālie ia mo tukupā ke tauhi e fuakava ko iá. 'Oku fakaivia kitautolu 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ke tau fakahoko hotau ngaahi fatongia 'i he fuakava takitaha 'i he'etau tui kiate Iá.

'I he'etau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava mo e ouau faifakamo'uí kotoa pē, 'oku tau fakalāngilangi'i ai

e Tamai Hēvaní pea fakaloloto ai hotau vā fetu'utaki mo Iā. 'Okú ne tāpuaki'i 'a kinautolu 'oku tauhi 'enau ngaahi fuakavá 'aki Hono Laumālié ke tataki mo fakamālohaia kinautolu. Ko e ngaahi vā fetu'utaki fakafuakava mahu'inga taha 'eni te tau lava 'o fakahoko mo e Tamai Hēvaní.

Ko e Fuakava 'o e Papitaisó

'Oku fakahoko 'etau fuofua fetu'utaki fakafuakava mo e 'Otuá 'i he papitaisó. 'Oku tau fe'unga ke ma'u e ouaú 'i he taimi 'oku tau "fakavaivai'i [kitautolu] 'i he 'ao 'o e 'Otuá, . . . 'o tau ò mai mo e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomalá, pea fakamo'oni'i 'i he 'ao 'o e siasí kuo [tau] fakatomala mo'oni mei [he'etau] ngaahi angahalá kotoa pē, . . . pea fakahā mo'oni 'i [he'etau] ngaahi ngāué kuo [tau] ma'u 'a e Laumālie 'o Kalaisí ki he fakamolemole'i 'o ['etau] ngaahi angahalá" (T&F 20:37).

'Oku tau tauhi e fuakavá 'i he'etau fakahaa'i 'i he'etau ngaahi ngāué 'oku tau "to'o kiate [kitautolu] 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí, pea fakapapau [hotau] lotó ke tauhi kiate ia 'o a'u ki he ngata'angá" (T&F 20:37), pea ke "fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá, koe'uhí ke nau ma'ama'a; . . . tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangí; . . . pea fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālie, pea tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē te [tau] 'i aí, 'o a'u ki he maté" (Mōsaia 18:8–9).

Ko hono olá, 'oku fakalāngilangi'i kitautolu 'e he 'Otuá 'aki e me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní, ke tau ma'u 'a e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia 'okú ne tataki mo fakahinohino 'i he'etau ngaahi ngāue kotoa pē, pea tataki kitautolu ki he mo'ui ta'engatá (vakai, Mōsaia 18:9–10).

Na'á ku ongo'i ha fiefia lahi pea mo hono fakafonu'aki au e Laumālié hili hoku papitaisó, 'a ia kuo hoko-hoko atu ke u a'usia 'i he taimi kotoa pē 'oku ou ongo'i ofi ai ki he 'Otuá.

Ko e Fakapapau mo e Fuakava 'o e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku taau 'a e kakai tangata 'oku nau tauhi e fuakava 'o e papitaisó ke kau atu ki he fakapapau mo e fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku tau ma'u ia 'i he ouau 'o e hilifakinimá. Ko e fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí ko ha fuakava ia 'o e ngāue ma'a e fakamo'ui 'o e fānau 'a e 'Otuá. 'I he'etau fua faivelenga hotau ngaahi uiui'i (vakai, T&F 84:33) mo "tauhi kiate ia 'aki [hotau] lotó, iví, 'atamaí mo e mālohí kotoa" (T&F 4:2) 'i he "tuí, 'amanaki leleí, manava'ofá mo e 'ofá, mo e mata 'oku hanga

taha pē ki hono fakalāngilangi'i 'o e 'Otuá" (T&F 4:5) 'oku tau fakalāngilangi'i ai e 'Otuá.

'Oku kau 'i he ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí 'oku ma'u 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki faivelengá 'a hono fakamā'oni'oní'i "e he Laumālié ki hono fakafo'ou 'o honau sinó" (T&F 84:33). 'Oku nau hoko ko e kau 'ea-hoko ki he ngaahi tāpuaki [na'e foaki] kia Mōsese mo 'Ēpalahame (vakai, T&F 84:34). 'Oku hoko 'a e kau palōfita mo e kau 'apōsetolo 'o e 'aho ní ko e sīpinga lelei 'o e nī'ihí 'oku nau tauhi faivelenga honau lakanga fakataula'eikí. 'Oku hoko 'enau mo'uí ko ha fakamo'oni ia 'oku fakalāngilangi'i kinautolu 'e he 'Eikí.

Ngaahi Ouau mo e Ngaahi Fuakava 'o e Temipalé

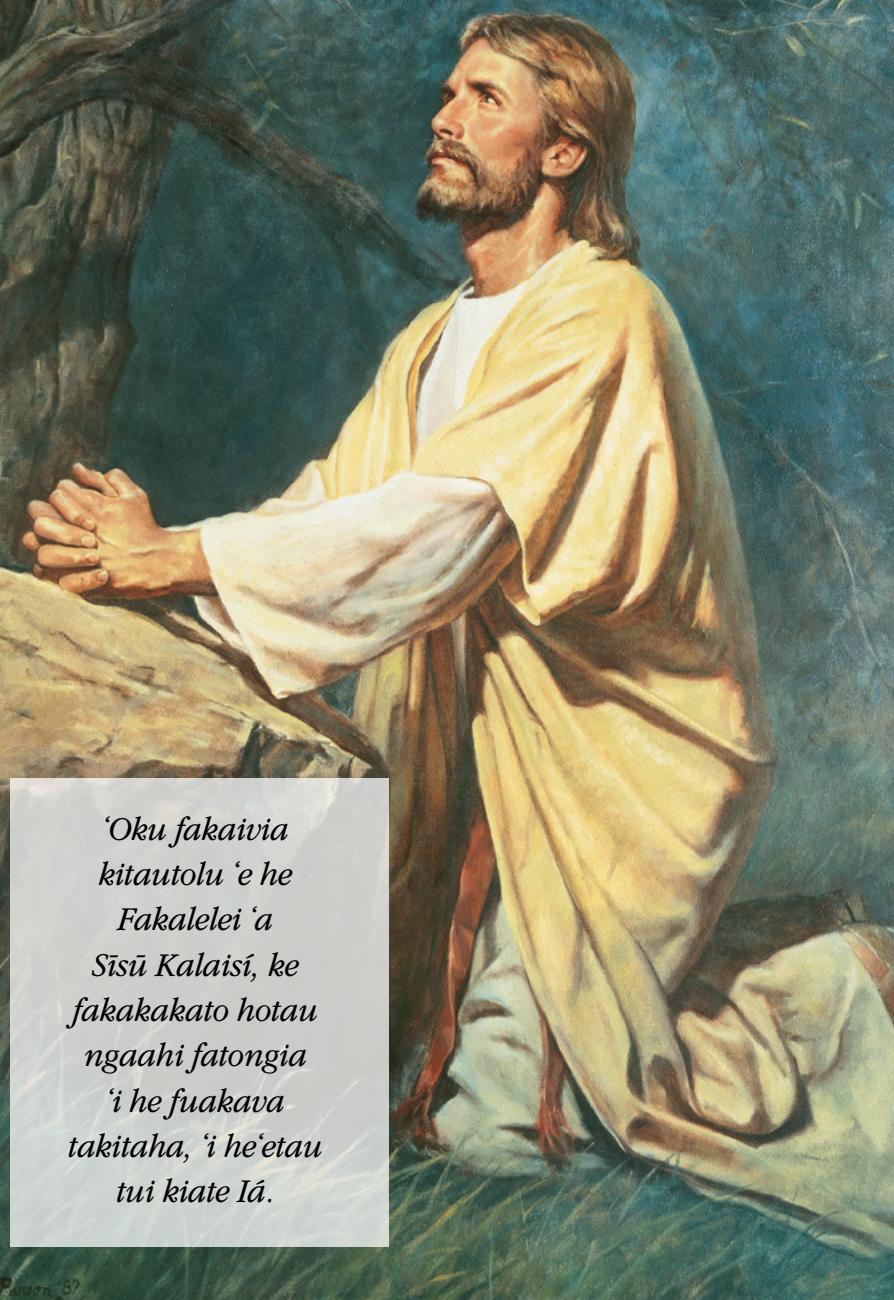
'E lava 'e he kakai tangata 'oku nau taau ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé mo e kakai fefine 'oku tāu 'o ma'u 'a e ngaahi ouau topupatú mo fakahoko 'a e ngaahi fuakava topupatú 'i he temipalé. 'Oku tau ako 'i he ngaahi ouau mo e fuakava 'o e temipalé ke mahino kiate kitautolu e taumu'a 'o e mo'uí ni pea mo mateuteu lelei ange ki he mo'ui ta'engatá. 'Oku tau ma'u e ouaú pea fakahoko e fuakava 'o e mali ta'engatá mo e sila ki hotau fāmilí. 'Oku tau tukupá ke fakatapui 'etau mo'uí ki he 'Otuá pea ke ngāue ke fakamo'ui 'a 'Ene fānau kotoa. 'I he'etau tauhi faivelenga e ngaahi fuakava ko 'ení 'oku tau ma'u ai e totonu ke ma'u ha tataki fakalaumālié pea mo e mālohi ke ikuna'i e ngaahi 'ahí'ahi 'o e mo'ui fakamatelié pea ma'u e hakeaki'i, 'a ia ko e tāpuaki mahu'inga taha ia 'e lava 'e he 'Otuá 'o foaki ki He'ene fānau (vakai, T&F 14:7). Ko e mo'ui hakeaki'i, pe mo'ui ta'engatá, ke fiefia fakataha ko e fāmilí 'i he ngaahi lelei ko ia 'oku mo'ui ai e Tamai Hēvaní.

Ko e Sākalamēnití

'Oku mahu'inga ki he kāingalotu 'o e Siasí ke nau ma'u 'i he mo'ui taau 'a e sākalamēnití 'i he 'aho Sāpate kotoa pē. 'Oku tau fakahaa'i 'i he ouau ko 'ení 'etau loto-fiemālie ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí pea ke fakafo'ou 'etau tukupá ke tauhi 'a e ngaahi fuakava kotoa pē kuo tau fakahokó. 'Oku tau kole 'a e mālohi 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ke tokoní'i kitautolu ke tau kātaki 'i he angatonu ki he ngata'angá. 'I he'etau fai iá, 'oku tau taau ai ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e ngaahi fuakava kotoa pē kuo tau fakahokó.

Ngaahi Holi Mā'oni'oní

'Oku fakatupu houhau ki he 'Otuá 'a hono maumau'i ha fuakava pea mole 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai 'o 'ikai hano ola (vakai, T&F 82:10).

*'Oku fakaivia
kitautolu 'e he
Fakalelei 'a
Sisū Kalaisí, ke
fakakakato hotau
ngaahi fatongia
'i he fuakava
takitaha, 'i he'etau
tui kiate Iá.*

Parson '89

'Oku tau ako 'i he 1 Samuela 2:12–17, 22–34, ki he angakovi ne fakahoko 'e he ongo foha 'o e taula'eiki ko 'Ilaí. Na'a na ngāue hala 'aki 'a e lakanga 'o 'ena tamaí ke maumau'i e fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí. Na'a na tokanga ke feau 'ena ngaahi holi koví 'i he'ena fakahoko 'a e tō'onga anga'uli mo e kau fefine lotú pea 'i he'ena to'o 'i he faihala ma'anaua 'a e kakano'i manu 'o e ngaahi feilau-lau 'a e kakai 'Isilelí. Na'e folofola 'aki 'e he 'Eikí ha tautea mamafa ma'á e ongo foha 'o 'Ilaí pea mo 'Ilaí 'i he 'ikai te ne lava 'o ta'ofi kinauá.

'E lava 'o ikuna'i e ngaahi holi fakakakano pehení 'aki 'etau fakapapau ke tauhi 'etau ngaahi fuakava mo e 'Otuá, 'o hangē ko ia na'e fai 'e Siosefa 'o 'Isipité 'i hono fakatau-ele'i ia 'e he fefine holikovi ta'etuí (vakai, Sēnesi 39:9, 12).

Na'e fakalāngilangi'i 'e he 'Otuá 'a Siosefa 'o Ne tokoni'i ia ke ne ikuna'i 'a e ngaahi fokotu'u kākā kotoa pē na'e fa'ufa'u kiate iá. Na'a ne 'alu hake 'o hoko ko e tangata ma'u mafai pule hono ua 'i 'Isipité pea hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ki hono fakatolonga 'o e fāmili 'o 'Isilelí (vakai, Sēnesi 45:7–8).

Kapau 'oku ikuna'i kitautolu 'e he 'ahi'ahí, 'e tataki 'e he holi ko ia ke toe fakafoki mo hotau vā fetu'utaki mo e Tamai Hēvaní ke tau fakatomala mo'oni. 'Oku tokoni'i leva kitautolu 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí ke tau hoko 'o taau.

Muimui ki he kau Palōfitá

'I he taimi na'e fokotu'u ai 'e Kalaisi Hono Siasí, na'a Ne fili 'a e kau 'apostolo, kau palōfita, kau 'evangeliō, kau faifekau, mo e kau faia 'ke langa hake 'a e sino 'o Kalaisí:

"Kae 'oua ke tau hoko kotoa pē ki he fakataha 'i he tuí, pea mo e 'ilo'i 'o e 'Alo 'o e 'Otuá, ki he tangata haohaoá, ki he fuofua 'o hono lahi 'o e fonu 'o Kalaisí" ('Efesō 4:12–13).

'Oku ako'i mai 'e he'etau kau palōfita mo e kau 'apostolo mo'uí ko e "fiefia ko ia 'i he mo'ui fakafāmilí 'oku meimeい ke toki a'usia pē ia 'i he taimi

kuo langa ai 'a e fāmilí 'i he ngaahi akonaki 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí." 'Oku fa'u mo pukepuke 'a e nofomalí mo e fāmilí 'oku fiefiá 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e tuí, lotú, fakatomalá, fa'a fakamolemolé, faka'apa'apá, 'ofá, manava-'ofá, ngāué, pea mo e ngaahi 'ekitivití 'oku fakatupulákí" ("Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani," *Liahona*, Nōv. 2010, 129).

'Oku hoko hotau 'apí mo hotau fāmilí ko e fakava'e ia ki hono fokotu'u 'o ha vā fetu'utaki mālohi mo e 'Otuá 'o makatu'unga 'i he ngaahi fuakavá. 'E tokoni 'etau muimui ki he ngaahi akonaki fakalaumālie hotau kau palōfita mo'uí ke tau ma'u ha fāmili 'oku mālohi, mālohi ke tauhi 'etau ngaahi fuakavá, pea ma'u 'a e ngaahi tāpuaki mā'ongo'onga taha 'o 'etau tuí. ■

FAKAMĀLŌ ATU 'I HONO FAKAFE'ILOAKI AU KI HE ONGOONGOLELEÍ

Ihe konga kimu'a 'o e ta'u 1980 tupú, na'e nofo hoku fāmilí 'i Siamane Hihifo, pea na'a mau mēmipa 'i he Siteiki Ngāue Fakakautau Kaisasi-lauteni Siamané. I he taimi ko iá, na'e fakamamafa'i 'e he kau takí 'a e ngāue fakafaifekaú. Na'e talamai kiate kimautolu kuo tuku 'e he 'Eikí ha nī'ihi 'o 'Ene fānau fakalaumālie kuo filí 'a ia na'a nau fekumi ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ke hoko ko hamau kaungāme'a.

Na'a ku tui mo hoku uaifi ko Sení 'oku mo'oni ia. Na'e poupou'i kimautolu 'e he kau takí ke mau takitaha feinga ke 'ilo'i e nī'ihi homau kaungāme'a na'e 'ikai ke kau ki he Siasi 'a ia na'a mau pehē 'e fie fanongo ki he ongoongolelei. Na'e pau ke mau lisi ha kakai 'e toko 10 pea lotua mo 'aukai leva 'emau lisi homau kaungāme'a pea fakakaukau'i pe ko hai te mau 'uluaki fakafe'i. Na'a ma fakakaukau ke fetu'utaki ki ha ongo tangata na'a mau ngāue fakataha 'i hoku 'ōfisi. Na'a ku tomu'a fakalea ki ha talavou taautaha kei talavou ko Kulisi, ka na'e 'ikai te ne

tokanga mai he taimi ko iá. Na'a ma fakakaukau leva te u fakalea kia Pulusi Hami, ko ha tangata lelei mo anga'ofa 'oku 'i ai hono fāmili ne kei iiki.

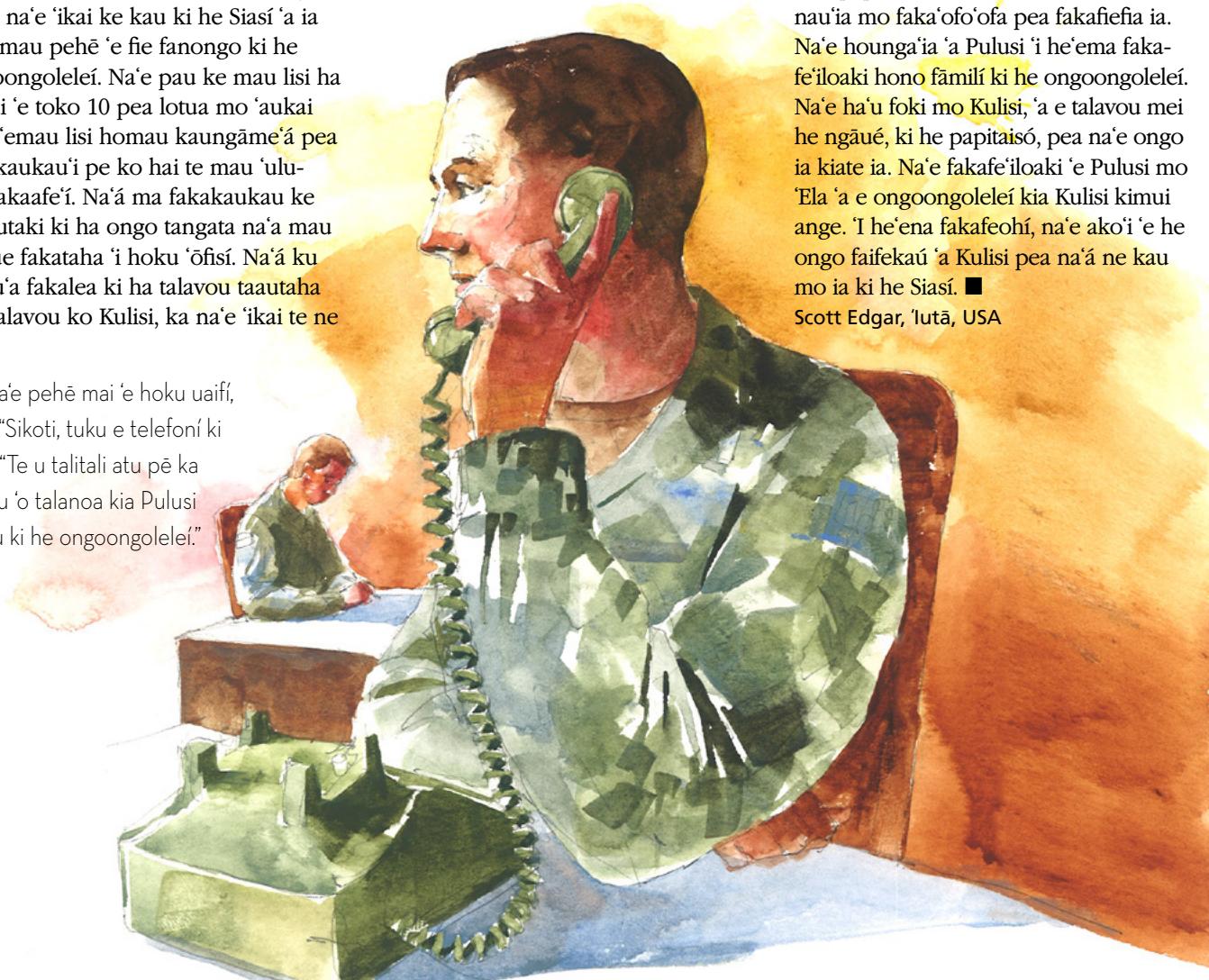
Ka na'e 'osi ha ngaahi 'aho mei ai na'a ku tailili ke fakalea ki ai 'o kau ki he ongoongoleleí. Na'e faifai pea telefoní mai 'a Seni ki he ngāue peá ne fehu'i mai, "Kuó ke fakalea kia Pulusi?" Ne u pehē ange, "Ikai, ka 'e vavé ni pē ha'aku fai ia." Na'a ne 'eke mai leva pe 'oku 'i 'ōfisi 'a Pulusi he 'aho ko iá, peá u talaange 'io. Na'a ne pehē mai leva 'i he taimi ko iá, "Sikoti, tuku e telefoní ki lalo. Te u talitali atu pē ka ke 'alu 'o talanoa ki ai!"

Ne u tuku e telefoní ki lalo peá u lue tailili atu 'o fehu'i ange, "Pulusi, na'a ke 'ilo koā 'oku ou kau ki he Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní?" Na'a ne talamai 'io; peá u pehē ange, "Te ke fie 'ilo lahi ange ki he Siasi?" Na'a ne tali mai, "Io, te u sa'iia ai."

I he ngaahi uike hono hokó, na'e ha'u 'a Pulusi, mo hono uaifi ko 'Elá mo 'ena tama fefine ko Tāniá ki homa 'apí ke mau ma'u'me'atokoni efaifi mo fe'iloaki mo e ongo faifekaú. Na'e ako'i e lēsoní kiate kinautolu, na'a nau ma'ulotu mo kimaua, tali e ongoongolelé, pea na'e papitaiso kinautolu. Ko ha 'aho nāu-nau'ia mo faka'ofa'ofa pea fakafiefia ia. Na'e hounga'ia 'a Pulusi 'i he'ema fakafe'i'loaki hono fāmili ki he ongoongolelei. Na'e ha'u foki mo Kulisi, 'a e talavou mei he ngāue, ki he papitaisó, pea na'e ongo ia kiate ia. Na'e fakafe'i'loaki 'e Pulusi mo 'Ela 'a e ongoongolelei kia Kulisi kimui ange. I he'ena fakafeohí, na'e ako'i 'e he ongo faifekaú 'a Kulisi pea na'a ne kau mo ia ki he Siasi. ■

Scott Edgar, 'Iutā, USA

Nae pehē mai 'e hoku uaifí, "Sikoti, tuku e telefoní ki lalo." "Te u talitali atu pē ka ke 'alu 'o talanoa kia Pulusi 'o kau ki he ongoongolelei."

NA'Á KU ONGO'I TA'EFE'UNGA

Na'á ku hoko ko ha fa'ē kei talavou mo femou'ekina 'i he taimi na'e ui ai au ke u palesiteni Fine'ofā. Na'á ku tupu hake pē 'i he Siasí pea ne u mo'ui 'o fakatatau mo hono ngaahi akonakí, ka na'á ku 'ilo'i na'e 'ikai ke u haohaoa pea ne u loto-hoha'a ki he'eku malava ko ia 'o tokoni'i e kau fafine faingata'a'ia 'i hoku uōtī.

Na'e 'i ai ha Sāpate 'e taha ne u ongo'i matu'aki lotos'i ai. Lolotonga e 'ahó kotoa ne fakafetaulaki mai ha kau fafine na'á nau fie ma'u au. Ko e n'ihi na'a nau fie ma'u ha tokoni fakaelofea, pea ko e n'ihi na'a nau fie ma'u pē ke u fakafanongo kiate kinautolu. Na'e ue'i au 'e he Laumālié ke 'oua te u 'alu ki he houalotu sākalamēniti 'i he'ene kamatá, na'e faka'ohovale kiate au 'eku fetaulaki mo ha fefine māmālohi 'i he holó 'a ia na'á ne fie ma'u ha fakafiemālie mo ha tokoni pea na'e 'ikai te ne lava 'o fa'a tatali ke tuku 'a e lotú.

Ne u fu'u ongosia 'i he tuku 'a e lotú! Ne u tangi pē 'i he loto kaá 'o a'u ki 'api. Na'e toutou ongo mai 'a e lea ko 'ení ki he'eku fakakaukaú: "Talanoa mo e pīsopé!" Ne u ongo'i 'e 'i ai ha fale'i fakapotopoto 'a e pīsopé ki he founiga ke fakama'ama'a ai 'eku

ongo'i mafasia 'i hoku uiui'i, ka na'e 'ikai te u fie fakahoha'asi ia 'i he faka'osinga 'o ha 'aho ngāue fuoloa 'i he lotú. Ne u fakakaukau ke fakatoloi 'eku telefoni ki aí, mo e tatangi e telefoní. Ko 'eku pīsopé. Na'á ne ongo'i ha ue'i fakalaumālie ke telefoni mai.

Ne u fakamatala ki he pīsopé 'eku ongosia 'i he lahi e ngaahi me'a na'e fie ma'u ke fakalelei'i 'i he taimi pē ko ia pe a mo 'eku ongo'i loto-mamahi 'i he 'ikai te u lava 'o tokoni'i ha kau fafine tokolahi ange. Na'á ne fakafanongo 'i he fa'a kātaki. Na'á ma alea'i foki mo e ngaahi fehu'i kau ki he uelofea 'a ia na'e 'ohake lolotonga e 'ahó pea ne u ongo'i fiemālie ange.

'I he 'osi 'ema talanoá ne u pehē ange, "Na'á ku pehē 'e au 'e 'i ai ha founiga fakapotopoto te ke talamai ke 'oua te u ongo'i fu'u mafasia aí." Na'á ne tali mai na'á ne faka'amu ne 'i ai ha me'a pehē ke ne lea talamai, ka ko e me'apangó na'e 'ikai.

Neongo na'e 'ikai ke tali 'eku fehu'i, ka ne u ongo'i fiefia 'i he taimi kuo tāpuni'i ai e telefoní. Ne u ongo'i na'e tali 'e he 'Eikí 'eku fie ma'u ha tataki mo ha poupoú.

Ne toe foki mai pē 'a e ongo'i ta'emanongá 'i he ngaahi uiike hono

Na'e faka'ohovale 'eku fetaulaki mo ha fefine māmālohi 'i he holó 'a ia na'á ne fie ma'u ha fakafiemālie mo ha tokoni.

hokó, pea ne u lotua ke ma'u e mahino ki he me'a na'e fie ma'u ke u faí ke u hoko ai ko ha palesiteni Fine'ofa lelei ange. 'I ha 'aho 'e taha na'á ku fanongo ai ki he konifelenisi lahí, na'e tohoaki'i 'e he ngaahi lea 'e n'ihi 'eku tokangá, pea ne u ongo'i mo'oni 'a e mālohi 'o e Laumālié. Na'e mahino kiate au 'a e 'uhinga ne u ongo'i ta'e-fé'unga aí, koe'uhí *na'á ku ta'efe'unga i he'eku ngāue pē 'iate aú*.

'I he tā sipinga 'eku pīsopé na'á ne fakahaa'i mai 'a e mahu'inga ko ia ke fakafanongo ki he Laumālié Ma'oni'oní. 'Oku mahu'inga 'a e Laumālié ki hotau uiui'i 'i he Siasí, kae 'ikai ko hotau ngaahi talēniti pe pōto'i ngāue. Ko ha fuofua taimi ia 'i ha taimi fuoloa ke u ongo'i ai ha nonga mo ha loto fakapapau.

'Oku ou kei femou'ekina pē 'i hoku fāmilí 'o hangē ko ia kimu'a pea 'oku te'eki pē ke u taukei fe'unga, ka 'oku 'ikai te u toe tui kuo pau ke u fakahoko haohaoa hoku uiui'i. 'E lava ke 'omi 'e he Tamai Hēvaní 'a e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke fakahoko 'aki Hono finangaló pea te Ne lava 'o fakativia kitautolu ka 'e makatu'unga 'i he'e-tau tauhi 'Ene ngaahi fekaú. ■

'Oku 'ikai fakahā 'a e hingoá, Sitokohouma, Suēteni

KO HONO KUMI 'O E KUI FEFINÉ

Ko e me'a 'e taha 'oku ou faka'ise'isa kai ko e 'ikai ke u teitei talanoa mo 'eku kuifefine he tafa'aki 'eku tamaí 'o kau ki he'ene mo'uí mo lekooti 'ene ngaahi manatú ma'a hono hakó. Hili 'ene maté, na'e fa'a talanoa mai he'eku tamaí mo hono ngaahi tokouá 'a 'ene fa'a ta'efiemālie 'iate ia peé pea na'a ne fa'a fehu'i 'i he taimi 'e taha, "Ko e hā ka fie 'ilo ai ha taha kiate au?"

Na'e pau ke hiki hoku fāmilí ki he fale motu'a 'o e kuifefiné koe'uhí ko ha faingata'a'ia fakapa'anga, na'e foki mai e ngaahi manatu melié fakataha mo e faka'ise'isá. I ha efiafi 'e taha, hili ha ngaahi 'aho si'i 'emau hiki atú, ne u sio 'i he tohi tā motuá 'a 'eku kui fefiné pea mo ha puha ne tauhi ai ha fanga k'i me'a tauhi 'ofa 'a ia ne kau ai ha ngaahi tohi motu'a ne fai 'e he tokoua 'eku tamaí, 'ū leko-meni temipale motu'a, pea a'u ki he 'asenita 'o e putu 'o 'eku kui tangatá. Hili 'eku sio 'i he ngaahi fakamanatu ko 'ení, na'a ku fffili pe na'e 'i ai ha toe me'a lahi ange.

Ne u ma'u ha ongo ke vakai ki he fata 'o e falé pea na'e vave hono taki au ki ha tangai ne 'i ai ha tohi motu'a (binde) lanu pulū na'e hangē 'oku teu ke lī ki he vevé. Ne 'u ma'u 'i loto he tohí 'a e kamata'anga 'o e talanoa e mo'uí ne tohi 'e he'eku kui fefiné 'i he ta'u 'e 30 kuohilí. Ne u ofo, 'i he'eku toki 'ilo kimui na'e 'ikai ke 'ilo 'e ha taha 'i he fāmilí 'oku 'i ai ha tohi pehē. Na'e mo'oni pē 'eku tamaí mo hono ngaahi tokouá—na'e 'ikai pē ke ongo'i fie mālie 'a e Kuifefiné 'iate ia 'o 'ikai ai ke ne tala ki ha taha kuó ne kamata tohi ha talanoa ki he'ene mo'uí.

Na'a ku lau faka'auliliki 'a e peesi 'e valu ko iá 'i he pō pē ko iá, pea 'i he'eku fai iá, na'a ku ako e me'a lahi fekau'aki mo 'eku kui fefiné—'a

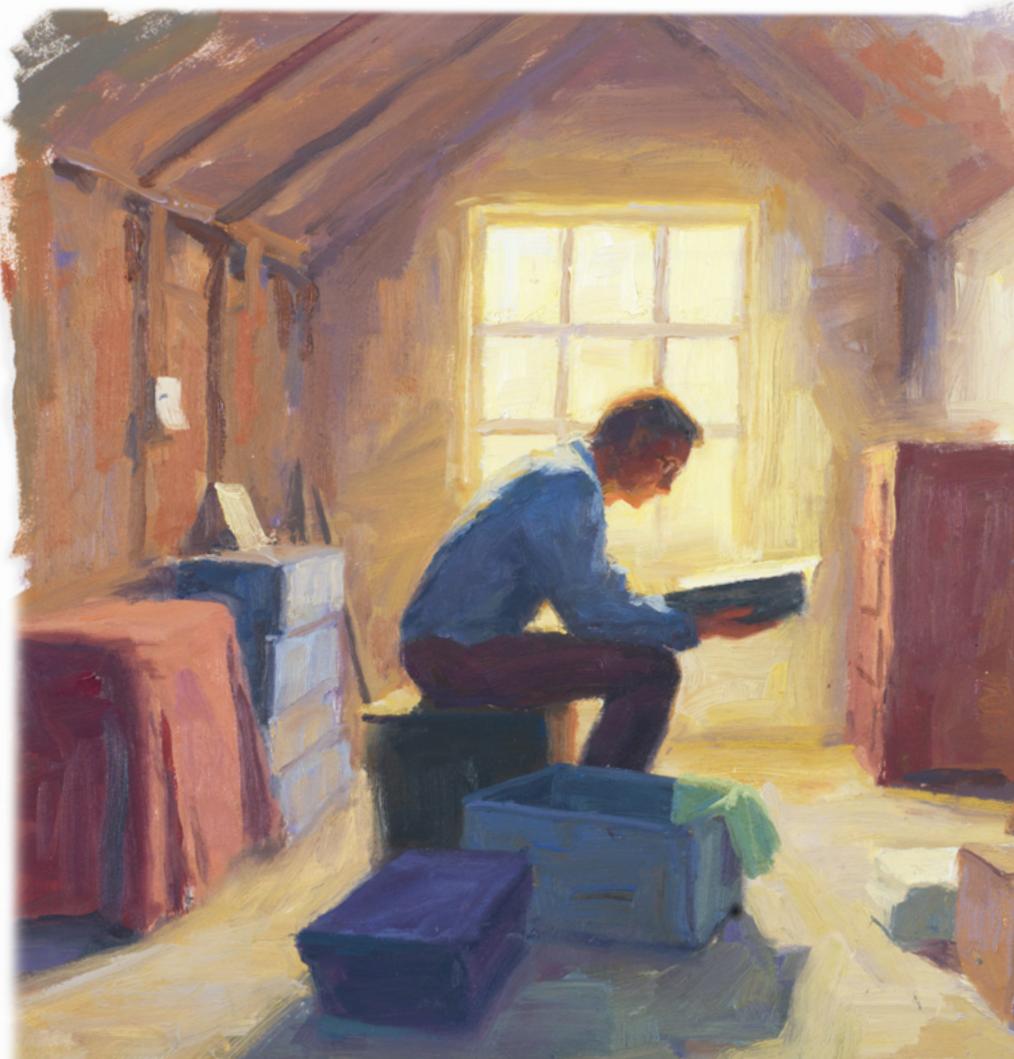
'ene mo'ui 'i he'ene kei 'i he ako mā'olungá, founiga na'e fetaulaki ai mo 'eku kui tangatá, pea mo 'ene faingata'a'ia 'i hono tāpuni e fale faiva na'a na fakalele mo 'eku kui tangatá.

'I he'eku lau 'a e ngaahi peesi ko iá, ne u ongo'i 'okú ne 'i ai pea hangē pē 'okú ne talamai kiate au ke 'oua te u toe tokanga ki he 'ikai fakakakato e fakamatala hisitōlia na'a ku fie ma'u. Na'e mahu'inga mo'oni 'eku laukonga fekau'aki mo e mo 'eku kuifefiné 'i he tohinima pē 'a'aná pea na'e fakasi'i-si'i ai 'a 'eku faka'ise'isa ne u fekuki loloa mo iá. Ko hano fakapapau'i mai ia 'o e 'alo'ofa ongongofua 'a e 'Eikí pea 'o ha fakamo'oni ko e hisitōlia

fakafāmilí 'oku 'ikai ko ha fekumi pē ki he ngaahi kui na'e 'ikai ke tau maheni 'i he mo'ui ní. Ka 'oku fekau'aki foki ia mo e fekumi ke lahi ange kiate kinautolu 'oku tau 'ofa mo'oni a'i 'a ia na'a tau feohi vāofi 'i he māmaní.

'I he'eku tokoni'i e kau mēmipa kehe 'o e fāmilí ke hiki honau hisitōlia pea nau 'eke mai pe ko e hā ka fie 'ilo ai ha taha kiate kinautolú, te u faka-mahino ange 'oku taau ke vahevahe honau hisitōlia pea 'e fakamālō'ia'i kinautolu 'e honau hakó, 'o hangē pē ko 'eku fakamālō ki he'eku kui fefiné 'i he'ene tuku mai 'a 'ene fakamatala mahu'inga faú. ■

Reuben Wadsworth, 'Iutā, USA

KO HA TEMIPALE 'I HE TAFA'AKI 'E TAHA 'O MĀMANÍ

Na'a ku kau ki he Siasi 'i hoku ta'u hongofulu tupu lahí, ka na'e 'ikai ke loto ki ai hoku fāmilí. Hili e mālōlō 'eku tangata'eikí 'i hoku ta'u 20 tupú, na'a ku kamata ngāue ki he 'eku hisitōlia fakafāmilí. Na'e 'ikai fuoloa mei ai, na'a ku hoko ko ha uaifi femo'uekina mo ha fa'e ki ha fānau iiki, pea tuku ai e ngāue ki he hisitōlia fakafāmilí.

Koe'uhí na'e 'ikai ke Siasi haku fāmilí, na'a ku ma'u ai ha loto-holi ke fekumi ki he'eku hisitōlia fakafāmilí. Na'a ku sa'iia 'i hono fai iá pea na'a ku faka'amu ma'u pē ke ma'u ha taimi lahi ange ke ngāue ki ai.

'I hoku ta'u 33, na'e hoko ha me'a ta'e'amanekina 'i he faka'au ke kovi

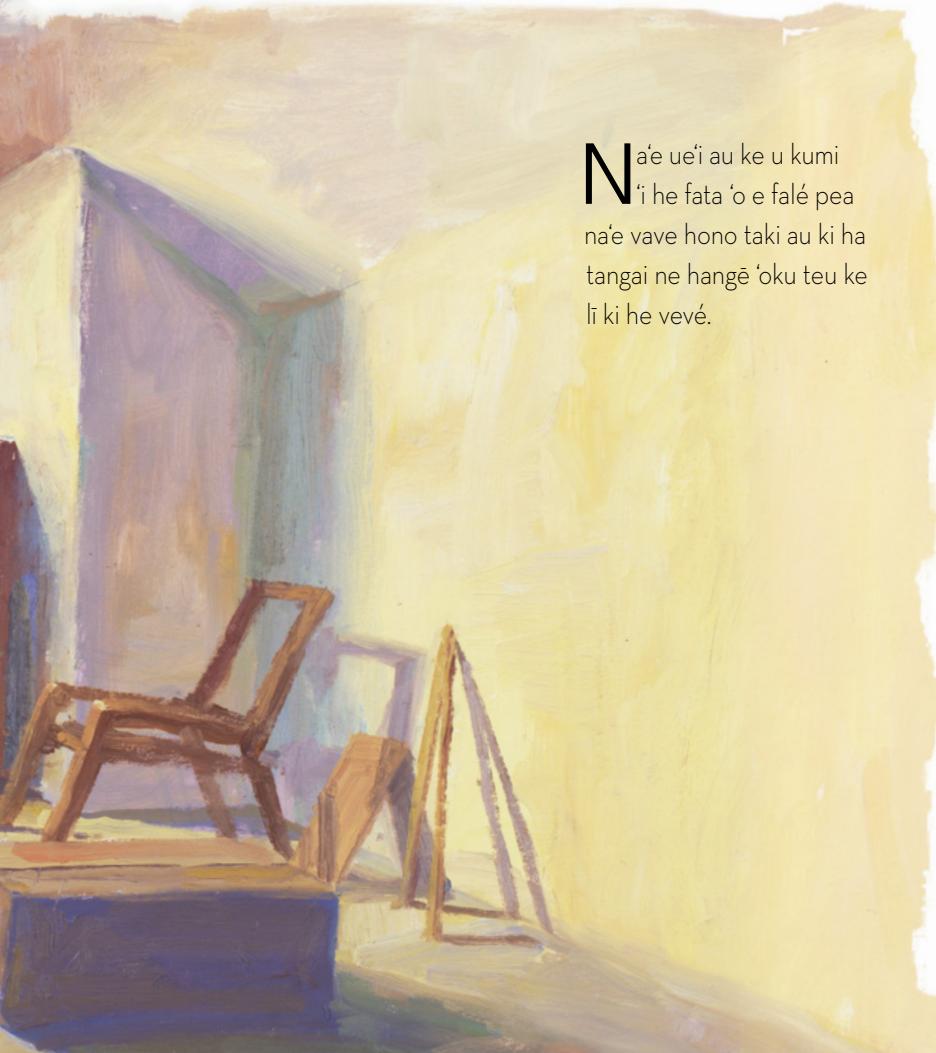
ange 'eku mo'ui leleí. Na'a ku lava 'o kaka mo'unga mo hoku fāmilí kimu'a, ka na'e faka'au ke faingata'a e luelue pē 'i homau feitu'u. Na'e 'ikai te u kei lava e fakamaau fale houa 'e ua 'i he 'aho Tokonakí, pea na'a ku fiefia pē kapau te u lava 'o vekiume. Na'e tokolahi hoku kaungāme'a, ka ko 'eni kuo tokosi'i koe'uhí na'e 'ikai te u kei lava ke feohi mo kinautolu 'o hangē ko ia ne u fa'a fai kimu'a.

Ko e taimi 'ení na'a ku kamata ke toe fakahoko ai e hisitōlia fakafāmilí. Na'e kamata fakatotolo 'e he'eku tama fefiné 'a e tafa'aki 'ene tamái peá ne fakakakato e ngāue ne laui ta'u 'eku ngāue ki aí 'i ha pō pe 'e taha. Ne u

fakakakato ha ngaahi to'u tangata 'i he'eku tafa'akí pea fakahū e 'ū hingoá ki he temipalé ke fakakakato e ngāue. Ne u faka'amua ma'u pē ke u fakaofonga'i hoku fāmilí 'i he ngāue fakatemipalé, ka na'e 'ikai ke lava koe'uhí ko 'eku tu'unga mo'ui leleí mo e fu'u mama'o mei he temipalé.

Ne kamata ke u tangi hili hono fakahū e 'ū hingoá, he na'a ku ongo'i hangē kuo 'ikai ke u tokanga ki hoku fāmilí koe'uhí 'e 'ikai te u 'i ai mo kinautolu 'i he 'aho makehe ko ia 'e fakahoko ai e ouau ma'anau-tolú. 'I he'eku hū ki he polokalama FamilySearch.org hili ha uike 'e taha mei ai ke vakai'i e tu'unga 'o e ngāue fakatemipalé, ne u vakai ki ha me'a fakaofo. Na'e 'ikai ngata pē 'i he kakato e ngāue, ka na'e fakahoko e ngāue 'e he kāingalotu 'i he Temipale 'Akala Kaná! Ne u 'ohovale ke vakai ki hono fakakakato 'e he kāingalotu 'i he tafa'aki 'e taha 'o e māmaní e ngāue fakatemipale ma'a hoku ki'i fāmilí. Ne u toe tangi 'i he'eku fakakaukau ki he ngaahi feilaulau na'e fai 'e he kakai 'i Kaná ke fononga ki he temipalé ma'a hoku fāmilí. 'Oku ou mātu'aki hounga'ia 'i he kāingalotu ko ia 'o e vāhenga Temipale 'Akala Kaná 'i he'enau fai 'a ia na'e 'ikai te u lavá: 'alu ki he temipalé 'o fakahoko ma'a hoku fāmilí 'a e tāpuaki 'o e ngaahi ouau fakatemipalé. ■

Robin Estabrooks, Veisinia, USA

Na'e ue'i au ke u kumi 'i he fata 'o e falé pea na'e vave hono taki au ki ha tangai ne hangē 'oku teu ke lī ki he vevé.

FEHANGAHANGAI MO E FOKI VAVE KI 'API

Fai 'e Jenny Rollins

Na'e mama'o e tamaí 'i ha folau fakangāue, pea ko e tokotaha pē na'a ne talitali au 'i he'eku ketu mai mei he vakapuná ko 'eku fa'eé. Na'a ne fā'ofua kiate au peá ma fetāngihi.

Na'a ku fai e ngaahi sivi faka-faito'o lahi taha na'e lavá, ka na'e 'ikai pē 'ilo ia 'e he kau toketaá pe ko e hā 'a e palopalemá. Na'e faingata'a 'aupito kiate au ke to'o hoku pine faifekaú 'i ha māhina 'e hiva kimú'a hono taimi totonú. Na'a ku ongo'i kuó u tōnounou 'i he 'ikai ke 'osi 'eku ngāue fakafaifekaú.

Fakataumu'a ke Hoko ko ha Faifekau

Na'a ku palani ma'u pē ke u hoko ko ha faifekau. 'I he taimi e 'alu ai hoku tuonga'ane lahí 'o ngāue fakafaifekaú, na'a ku teuteu hangē ha faifekaú pea 'ai mo ha pine hingoa ne u ngaohi ke fakahekeheka ia. Ne toki hokosia pē hoku ta'u 19 'i he taimi na'e fanonganongo ai e liliu 'o e ta'u ngāue fakafaifekaú 'i he 2012, na'a ku 'ilo ko e fanonganongo ko iá ko ha tali ia ki he'eku lotú. Na'a ku tau'olunga fiefia 'i loki, pea fakafonu 'eku fōmú 'i he 'aho ko iá, fokotu'utu'u mo e ngaahi 'apoinimeni sivi mo'ui leleí

'E lava ke hoko e foki vave ki 'api mei he ngāue fakafaifekaú ko ha a'usia fakamamahi, 'o tatau ai pē kapau ko ha 'uhinga faka-emo'ui lelei. Na'e pehē 'ene hoko kiate aú. Ka te ke lava 'o 'ai ia ke hoko ko ha fakalakalaka ki mu'a, kae 'ikai ko ha fakaholomui.

pea fakahū 'eku fōmú 'i loto he uike pē 'e taha. Hili ha uike 'e ua mei ai na'a ku ma'u hoku uiui'i ki he Misiona 'Anahaimi Kalefōniá peá u mavave ki he senitā ako'anga fakafaifekaú 'i ha māhina 'e ua mei ai.

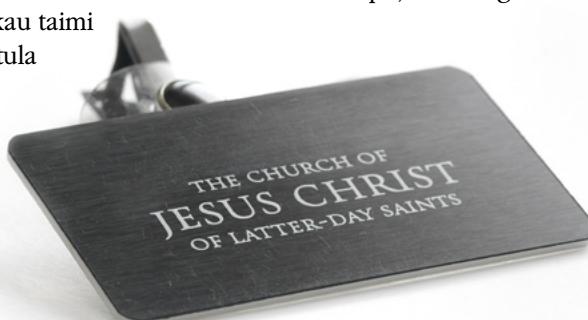
Ne u a'u ki he mala'e ngāue fakafaifekaú mo ha loto vēkeveke 'a ha "taha fo'of'o'ou" ke fai e ngāue pea na'e 'ikai te u fie mālōlō. Na'a ku mātu'aki lele mo hoku hoa faiakó ki ha ngaahi houa aki'i 'e ni'ihi koe'uhí ne ma mātu'aki fiefia ke aki'i. Na'e hoko 'a e ngāue fakafaifekau taimi kakatō ko ha me'a fakanatula lahi taha ia kiate au 'i he

māmaní. Na'a ku ongo'i ta'efeu'unga mo faingata'a'ia he taimi 'e ni'ihi, ka na'e 'ikai ha me'a 'e toe fakafo ange 'i he'eku hoko ko ha faifekaú.

Hili ha māhina 'e valu nai 'o 'eku 'i he ngāue, na'e 'omi ha pasikala kiate au mo hoku hoá koe'uhí na'e si'i e kaá. Ne fuoloa 'eku ta'e heka pasikalá pea na'e 'ikai te u fakapapau'i pē te u lava fēfē 'o tui piva pea heka pasikala, ka na'a ku fiefia pē ai. Hili ha ngaahi uike, na'e kamata ke u ongo'i 'oku langa hoku fa'ahi 'e taha pea fakataimi pē 'ene langá. Na'a ku tukunoa'i pē ia pea hoko atu 'eku ngāue.

Na'e faka'au 'o hokohoko pea fakalalahi ange 'a e langá pea na'e pau ke 'ave au 'e hoku hoá ki falemahaki. Na'e fai ha ngaahi sivi fakafaito'o kiate au ka na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau toketá 'a e tupu'angá 'o 'eku felāngākí.

'I he ngaahi uike hono hokó, na'a ku lotu ki he Tamai Hēvaní ke to'o 'a e mamahí pea ne u ma'u mo ha ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí, ka na'e faka'au 'o toe kovi ange. Na'e tatau ai pē hano ue'i hoku sinó, na'e kei mamahi pē; na'e langa

ma'u pē. Ka na'á ku fakakaukau te u lava 'o anga ki ai pea hoko atu 'eku ngāuē.

Na'á ku pongia 'i ha 'aho 'e taha 'i he ve'ehalá, 'o 'ikai te u toe lava 'o ngaue. Na'e 'ave au ki falemahaki 'o fai ha ngaahi sivi ka na'e 'ikai pē ha ola. Na'á ku feinga ke tauhi lelei 'o tangutu pē he ngaahi sea he tau-'anga pasí mo hoku hoá 'o ako'i e kakaí 'i he'enau tali pasí. Na'á ku tangutu 'i he ngaahi lēsoni 'e nī'ihi mo u'u hoku loungutú ke kātaki'i e mamahí. Na'e faifai pē 'eku fakamā-lohí peá u toe iku ki falemahaki. Na'á ku 'ilo'i kapau te u kei nofo "o ngāue fakafaifekau, 'e faifai pē pea toe lahi ange e palopalemá 'o 'ikai toe lava hano faito'o. Na'á ku ma'u 'a e talí hili ha'aku lotua lahi ia 'oku totonu ke u foki ki 'api 'o fakalelei'i 'eku tu'unga mo'ui lelefí.

Ko Ha Laka 'e taha Ki Mu'a

I he'eku 'ilo'i kuó u foki 'osi mai ki 'apí, na'á ku loto mamahi lahi. Ka na'á ku feinga hoku lelei tahá ke tauhi 'eku tuí mo ako e folofolá. Na'e tali lelei ia 'e hoku fāmilí, ka na'e 'ikai ke 'ilo'i 'e he nī'ihi kehé pe te nau tali fēfē 'a e tu'unga na'á ku 'i aí. Na'a nau toutou fai mai ha ngaahi fehu'i pea na'e faingata'a ke mapukepuke 'eku loto-mamahí. Kaekehe, na'e ta'e amanekina e tā mai ha tangata 'e taha kiate au 'o ne talamai na'e foki vave mai mo hono fohá mei he ngāue fakafaifekaú 'i ha taimi fuoloa atu. Na'á ne talamai 'e malava 'e he 'ahi'ahi ko ení 'o faka'auha 'eku tuí mo 'eku fiefiá pea kuo tu'o lahi 'ene hoko ia ki ha kau faifekau tokolahí ne foki vave mai mei he ngāue fakafaifekaú. Na'á ne pehē

'I ho'o feinga mālohi ke mo'ui angatonú, ko ha fakalakalaka ma'u pē ia.

mai, "Ko e me'a ke ke manatu'i, 'i ho'o feinga mālohi ke mo'ui angatonú, ko ha fakalakalaka ma'u pē ia neongo pe ko e hā e me'a 'e hoku 'oku 'ikai te ke mapule'i."

Na'e hoku ia ko 'eku kaveinga ki he ta'u hono hokó, pea ne u fakafala-la ki ai. Na'e 'ikai te u mei lava 'o lue 'i ha māhina 'e valu, ka na'e kei fakamāu'i pē au 'i he'enau 'ilo na'á ku foki vave maí. Na'a nau pehē na'e 'i ai e nī'ihi ia na'e toe kovi ange honau tu'unga mo'ui lelefí ka na'a nau 'osi pē mei he ngāuē. Na'e 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e 'uhinga na'e 'ikai te u lava ai 'o 'osí, neongo e ngaahi faingata'a ia fakafaito'o. Na'e fakamamahi ke fanongo ki he me'a ni he na'á ku 'ofa lahi 'i hoku misioná, ka na'á ku tui 'oku 'i ai ha taumu'a 'a e Tamai Hēvaní ki hoku 'ahi'ahi'i pea 'e hoku ia ke u laka ai ki mu'a.

Na'á ku toe foki ki he akó pea kamata ke teiti. Ne u kamata faka-tokanga'i 'eku fakalakalaká, ka na'á ku ongo'i te u kī'i ongo'i loto mamahi ma'u pē 'i he'eku fakakaukau ki hoku

misioná. Na'e fakamanatu mai 'e haku kaungāme'a 'e lava 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'u'i 'o fakanonga 'a e mamahí mo e loto 'itá. Te u lava 'o fiefia 'i he taimi te u fakakaukau ai ki hoku misi-oná 'i He'ene tokoní.

Ne u tū'ulutui 'o lotu ki he'eku Tamai Hēvaní. Na'á ku fakamatala kiate Ia kau ki he'eku mamahí mo 'eku feinga ke ma'u ha fakamo'ui mo ha fakafiemālié. Na'á ku kole ke Ne to'o 'a e loto 'ita ne u ongo'i. Hili 'eku lotú, na'e fakaava 'e he 'Eikí 'a hoku matá ke u fakakaukau ki he'eku ngā-ue fakafaifekaú mei He'ene fakakau-kau. Na'e hoku 'eku ngāuē mo 'eku foki vave maí fakatou'osi ko ha konga pē ia 'o e palani 'a e 'Eikí ke tokoni'i au ke u hoku ko e taha 'okú Ne finangalo ki aí. Na'á ku lava 'o 'ilo'i 'a e ngaahi mana kuó Ne 'omi talu 'eku foki mai ki 'apí. Na'e faingata'a 'a e fonongá, ka kuó u ma'u ha nonga he taimí ni 'i he'eku fakakaukau ki he'eku foki vave ki 'apí, he 'oku ou 'ilo'i 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke u ma'u 'a e lelei tahá.

Ma‘á e KAU ‘OSI NGĀUE FAKAFAFEKAÚ: FOUNGA ‘E 6 KE FEHANGAHANGAI MO E FOKI VAVE KI ‘APÍ

‘Oku faingata‘a ‘a e foki ki ‘apí, ka te ke lava ‘o feinga ke hoko ho‘o foki vave ki ‘apí ko ha laka lāngilangi mo ha sitepu mahu‘inga ki mu‘a. Ko e ngaahi me‘a ‘eni na‘á ne tokoni‘i áu:

Ha‘u kia Kalaisi. ‘Oku tatau ai pē pe ko e hā e ‘uhinga na‘á ke foki mai ai ki ‘apí, ‘e lava ke tokoni‘i koe ‘e Kalaisi ke ke fakalelei‘i ia. Ko ‘Ene Fakalelei ‘oku ‘ikai ma‘á e fakatomalá pē; ‘oku hoko foki ko e fakafiemālie, fakakau-kau mahino, mo e fakamo‘ui.

Manatu‘i ‘e lava ke hoko ia ko ha sitepu ki mu‘a. ‘E lava ke hoko e ngaahi me‘a ‘oku hangē ha faka-‘ētungia ko ha makatu‘unga ki he

fakalakalaká ‘i ho‘o mo‘ui taau mo e Laumālié pea fai ho lelei tahá.

Hokohoko atu hono aka e folofolá. Te tau lava ‘o ‘ilo‘i ‘a e folofola mai ‘a e ‘Otuá ‘i he Laumālié Mā‘oni‘oní, mo ha ngaahi me‘a kehe, ‘i he‘etau aka fakamātoato mo mo‘ui ‘aki e folofolá. Mahalo te ke ‘ilo‘i ai kuo ‘omi ‘e he ‘Otuá ha ngaahi vahe kakato ke hoko ko ha fakafiemālie kiate koe.

Ai ke ke femo‘uekina. ‘E malava ke hoko e liliu mei ha mo‘ui ‘i he ngāue fakafafekaú ne fakataimitēpile‘i mo femo‘ekina ki he nofonoa‘o lahi ho taimi fakaumiuminoa mo ongo‘i ta‘efeu‘unga mo loto mamahí, ‘a ia ko e me‘a ia

‘oku fie ma‘u ‘e Sētané. ‘Oku finangalo ‘a e ‘Otuá ke ke “femou‘ekina ‘i he holi lahi” ‘i he ngaahi ngāue leleí (vakai, T&F 58:27) koe‘uhí ko e me‘a ia ‘e tokoni ke ke fiefia ái.

Lotua ha tokoni. ‘Oku talitali mai ‘a e Tamai Hēvaní mo ha ngaahi tāpuaki ‘o e fakafiemālie mo e tataki. Ko e me‘a pē ‘oku fie ma‘u ke ke kole. ‘Oku fie ma‘u e tokoni ‘a e ‘Eikí ke ikuna‘i ha fa‘ahinga ‘ahi‘ahi pē.

Fakakaukau ‘oku ‘uhinga lelei pē ‘a e kakai. ‘E faingofua pē ke kumi ha ngaahi ‘uhinga ke ke ‘ita ki he kakai ‘oku nau tokanga mo‘oni kiate koé ka ‘oku ‘ikai te nau ‘ilo pē te nau tali fēfē ho tūkungá. Tokanga taha kiate kinautolu ‘oku nau poupou‘i koé pea fakamolemole‘i ‘a kinautolu ‘oku nau loto-fakamāu.

Ma‘á e NGAahi ‘OFA‘ANGÁ: FOUNGA ‘E 5 KE TOKONI KI HE KAU FAIFEKAU ‘OKU FOKI VAVE KI ‘APÍ

Na‘á ku ‘ilo‘i ‘i he taimi ne u foki ai ki ‘apí, na‘e ‘ikai ke ‘ilo ‘e he kakai pe te nau tali fēfē au. Ko ha ngaahi tokoni ‘eni ‘oku ou faka‘amu na‘e ‘ilo ‘e he kakaí:

Oua ‘e loto-fakamaau. Ko kinautolu ‘oku nau foki vave ki ‘apí ‘oku nau lolotonga feinga ke fakaakeake pe fakalelei‘i ha me‘a, tatau pē pe ko honau sinó, fakakaukaú, laumālié, pe fāmilí. Anga‘ofa kiate kinautolu ‘oku nau fāinga mo fekuki [mo e faingata‘a‘iá].

Oua ‘e fa‘a ‘eke. Neongo ko e me‘a lelei ke ‘i ai ha kakai ‘oku tokanga, ka ‘e lava ke fakatu‘utāmaki e fa‘a fehu‘i. ‘Oku tatau ai pē pe ko ho‘o ‘uhinga lelei pē

‘a‘au, ‘oua ‘e fehu‘ia ha faifekau na‘e foki vave mai. Poupopou‘i ‘i ha ngaahi founiga kehe ke fakahaa‘i ho‘o ‘ofá.

Tokoni ke nau femo‘ekina. ‘Oku faingata‘a ke liliu mei he maa mo e ngaahi ekitivití ‘i he ngāue fakafafekaú ki he nofonoa‘o mo e ngaahi fili ke fai ‘i ‘apí. Tokoni ke nau fakahoko ha ngaahi me‘a ‘oku fakatupulaki,

fakafiefia, mo ‘aonga ke fai.

Tuku ke nau ma‘u ‘enau fakahā tonu ‘anautolú. ‘Oku tatau ai pē pe ‘e fili ‘e he faifekau ke ne toe foki ki he mala‘e ‘o e ngāue fakafafekaú ko e me‘a pē ia ‘a‘ana mo e Tamai Hēvaní. Poupopou‘i ke nau fekumi ki ha fale‘i fakalangi pea falala kiate kinautolu ke nau ma‘u pē ‘enau ngaahi talí.

Hoko ko ha kaungāme‘a. ‘E hoko ‘eni ko e taha ‘o e ngaahi ‘ahi‘ahi faingata‘a taha ‘i he mo‘ui ‘a ha faifekau na‘e foki vave ki ‘api. Kuo ‘ahi‘ahi‘i lahi e tui ‘a e tokolahi. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ia he ‘ikai te nau lava ‘o fiefia pe fakalakalaka, ka ‘oku nau fie ma‘u ha kaungāme‘a ‘oku loto fiemālie ke ‘ofa ta‘e ‘i ai ha tu‘unga ‘iate kinautolu. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fa‘ú ‘i Tutā, USA.

Falaniseé

Loto Toá i

Fai 'e Mindy Anne Selu

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Oku 'ikai ke fa'a ma'u 'e haniihi tokolahia ha faingamālie ke ako ke hoko ko ha pailate helikopeta. Ka 'i he taimi na'e fakakaukau ai 'a Paea O., ta'u 24, ke kau ki he Kau Tau Falaniseé, ko e me'a pē ia na'e hokó. 'Oku fai 'e Paea hono lelei tahá he taimí ni 'i hono ta'u ua 'i he akó, ke hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e kakai tuí, neongo e 'ātakai 'okú ne 'i aí.

I hono vahe 'a Paea ki ha 'apitanga fakakautau 'oku mama'o 'aki ha houa 'e taha mo e konga mei Pōtou 'i he fakatongahihifo 'o Falaniseé, 'okú ne mama'o ai mei hono kaungāme'a, famili, mo hono kolo tupu'anga ko Lení. Ko e falelotu ofi tahá 'oku houa 'e taha hono mama'o, 'o 'uhinga ai 'a e 'ikai ke ne fa'a feohi mo e kāingalotú he lolotonga e uiké. 'Oku pehē 'e Paea, "Oku 'ikai ke faingofua 'ete hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí 'i he ngāue fakakautau he 'oku lahi e ngaahi 'ahī ahí pea ko ha ongo 'ātakai faikehekehe mo'oni ia. 'Oku faka'anga'i lahi koe 'i he ngāue fakakautau, 'o 'ikai 'i he me'a 'okú ke faí ka ko hai koe." 'Oku faka'amu 'a Paea ke 'ilo 'e kinautolu 'oku nau feohí 'oku 'ikai ke

inu 'olokaholo, ifi tapaka, sio ponokālafi, pe paati—'a ia ko ha ngaahi 'ekitivitī fakakautau angamaheni ia—koe'uhí ko hai ia: ko ha mēmipa 'o e Siasí. 'Oku tokoni 'a e lotú mo e ako folofolá ke mālohi 'ene fakamo'oní lolotonga 'ene faifeinga ke faka'apa'apa'i ia 'e he ni'ihi 'oku nau feohí. 'Okú ne fakamatala "Oku ou feinga ke u lau 'eku folofolá kimu'a peá u toki mohé, pea 'oku ou feinga ke lotu 'i he taimi 'oku faingamālie aí."

'Oku pehē 'e Paea, "Na'e tokoni lahi e lau folofolá mo e lotú kiate au lolotonga 'eku akó ke u 'ilo'i 'oku mo'ui e 'Otua, 'okú Ne 'i ai—'o 'ikai fie ma'u ke u ma'u ha mahino mo'oni ki he toenga 'o e ongoongoleleí." "Na'á ku 'ilo'i pē 'oku 'i ai 'a e 'Otua, pea na'e tokoni ia ke u nofo-ma'u 'i he hala 'oku totonú."

Na'e tokoni'i 'e he fakava'e ko ia 'o e ako folofolá 'a Paea 'i he kotoa 'ene akó pea 'oku a'u pē ki he taimí ni 'i he'ene ako fakakautau. Kimu'a peá ne kau ki he ako fakakautau, na'e ngāue fakafaifekau 'a Paea 'i Moniteleo, Kiupeki, 'i Kānata, pea na'e fakamāloha ai 'ene fakamo'oni mo e mahino ki he ongoongoleleí.

**'Oku falala 'a Piae
ki he lotú mo e
ako folofolá ke ne
hoko ai ko ha fa'i-
fa'itaki'anga 'o 'ene
tuí 'i he'ene hoko
ko ha mēmipa 'o e
Siasí 'i he Kau Tau
Falaniseé.**

'Okú ne pehē, "Ko e folofolá ko e taha ia 'o e ngaahi founiga 'oku lava ke fai mai ai 'e he Tamai Hēvaní ha tali kiate kitautolú."

'Oku 'ikai ngata pē 'i he ma'u 'e Paea ha ue'i fakalaumālie 'i he'ene lotu mo ako faka'aho e folofolá, ka 'okú ne toe hoko foki ko ha fa'ifa'itaki'anga kiate kinautolu 'i honau 'apitanga fakakautau. Neongo 'oku 'ikai lahi ha ngaahi me'a 'okú ne fai tatau ai mo hono kaungāakó tukukehe pē 'enau mate-aki'i fonuá, ka 'oku 'ilo 'e Paea te nau faka'apa'apa'i ia 'i he'ene muimui ki he ngaahi akonaki 'i he folofolá koe'uhí ko ia pe 'ikai neongo 'ene tuí. ■

FAKAMATALA LAHI ANGE KAU KIA PIEA

Ko e hā e me'akai 'okú ke sa'iia ke kai?

'Oku ou sa'iia 'i he Peletoni kāletí (Breton galette) (ko ha me'akai hangē ha uafoló (waffle) 'oku ma'u 'i he fakahihifo 'o Falaniseé). 'Oku ou toe sa'iia foki 'i he maá, siisí, sōsisí, mo e patei (pâté).

Ko e hā ho'o me'a 'oku fai 'i ho taimi 'ataá?

'Oku ou sa'iia ke 'eva mo hoku kau-nāmeá. Taimi 'e ni'ihi 'oku mau 'alu pē 'o kai mo talanoa. 'Oku ou sa'iia ke 'alu 'o fakatau mo hoku uaifí pe 'alu 'o sio faiva. 'Oku ou toe sa'iia foki ke lautohi mo va'inga sipoti. Kae tautautefito ki he lelé mo e kakaú.

'Oku fēfē nai 'a e teiti 'i Falanisē?

'Oku faingata'a ke 'eva fakakaungā-me'a pē mo ha ta'ahine, tukukehe kapau 'oku 'ilo'i 'e he ta'ahiné 'a e founga teiti 'i he 'lunaiteti Siteiti: ko e 'eva fakataha ke maheni pea hoko ko ha kaungāme'a pē. 'Oku feinga e kau taki 'o e Siasí ke lahi e ngaahi 'ekitivití 'a e kau taautaha lalahi koe'uhí 'oku lava ai ke mau feohi mo e ni'ihi kehé 'o fakahoko ha teiti fak-kulupu tokolahí 'aupito—ko e founga ia ne u fetaulaki ai mo hoku uaifi.

KO E SIASÍ 'I FALANISEÉ

Kāingalotu 'e toko 37,812

Ngaahi uooti mo e kolo 'e 107

Senitā hisitōlia fakafāmili 'e 67

Misiona 'e 2

Temipale 'e 1 (lolotonga langa)

FALANISĒ: FAKASITETISITIKÁ

Kakai 'e toko 66 miliona (fakafuofua 'i he 2015)

ngaahi fale nofo'anga faka'e'i'eki

'e 40,000 (nofo'anga fakatu'i 'i he kuonga mu'a, nofo'anga mo e kelekele 'oku lahi, 'ū palasi)

'Oku 'aahi ha kau folau 'eve'eva 'e toko 80 miliona ki Falanisē he ta'u kotoa—ko e fonua folaua lahi taha 'i he māmaní

Fai 'e 'Eletā
Ronald A. Rasband
'O e Kōlomu 'o e Kau
'Apostolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

FOUNGA KE MA'U AI 'A E NGAAHI TĀPUAKI 'O E TEMIPALÉ

Ko e temipalé ko e fale ia 'o e 'Eikí, 'a ia 'oku toe fakamo'oni'i ai e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'u'i 'o fakafou 'i he ngaahi ouau topupatu hangē ko e papitaiso ma'a e pekiá mo e malí, 'a ia 'okú ne fakataha'i e ngaahi fāmilí ki he kotoa 'o ta'engatá.

'Oku ou fokotu'u atu kiate kimoutolu ko e moihi 'i he temipalé ko ha sīpinga mahu'inga ia ke mou takitaha fokotu'u—fakafo'iuitui pe a mo fakafāmili—'i ho'omou fakakaukau ki he tafa'aki 'oku nofo taha ai ho'omou tokangá mo tokanga ki aí **fokotu'u ha fakava'e mālohi 'i ho'omou mo'uí. 'Oku ou 'ilo kuo fakahoko 'eni ia 'e hamou tokolahí, pe a 'oku mau fakamālō atu ai.**

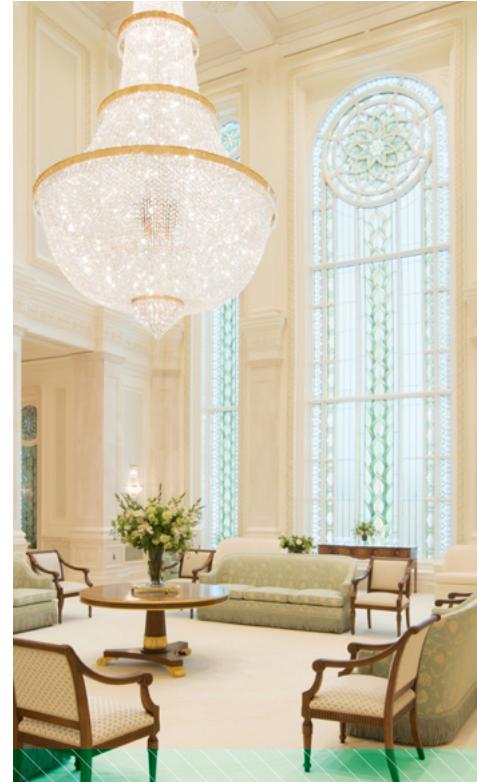
Kuo fakahoko mai 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí ha fakaafe ki he kāingalotu kotoa 'o e Siasí, 'a ia 'oku tau kau kotoa ki ai: " 'Oku poupou'i atu e kāingalotú 'i he 'i ai e taimi pe a mo e faingamālié ke **fetongi ha ní'ihi 'o e ngaahi 'ekitivitī fakafiefiā 'aki e ngāue fakatemipalé**."

'Oku ou fakatauange te tau fakakaukau ki he ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai 'e he kau palōfitá, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā 'i he'etau 'alu faivelenga ki he temipalé. 'Oku 'omi

'a e tala'ofa ko 'ení meia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "**Ha'u ki he temipalé** pea tuku ho'omou ngaahi kavengá 'i he 'ao 'o e 'Eikí pe a 'e fakafonu 'aki koe ha laumālie fo'ou mo e loto falala ki he kaha'ú. Falala ki he 'Eikí, pea kapau te ke fai ia te Ne tokoni'i mo fakanonga koe pe a tataki ho'o laka kotoa 'i he hala 'oku fakatau ki he nānau fakasilesitiale 'o e 'Otuá."¹

Ko ha tāpuaki fakafiemālie 'e taha 'o e lotu 'i he temipalé ko e fakapapau'i 'o e malu mo e nonga mei he ngaahi faingata'a 'oku tau fehangahangai mo ia 'i hotau kuongá. Ko e ní'ihi 'o e ngaahi feitu'u malu taha kuo fokotu'u 'e he Tamai Hēvaní ki hono tānaki Hono kakaí ko e ngaahi temipale 'o e 'Eikí.

'Oku tau lau e fakamatala 'i tu'a he holisi 'o e temipale kotoa: "Mā'oni-'oni ki he 'Eikí / Ko e Fale 'o e 'Eikí." 'Oku ou fakamo'oni ko e ngaahi temipale kotoa pē 'o e 'Eikí ko Hono ngaahi hūfanga'anga ia 'i he māmaní. 'Oku ou fakaafe'i 'a kimoutolu kotoa 'o fakatau ki homou tūkungá, ke toe **lahi ange ho'omou hū he temipalé pea ma'u ho'omou ngaahi tāpuaki mo e malu'i kuo tala'ofa kiate kimoutolu 'e he kau palōfita 'a e 'Otuá. ■**

KUÓ KE FAKA'AONGA'I FĒFĒ 'ENI?

'Oku hoko 'a e nonga 'oku ou ongo'i i he'eku 'alu ki he temipalé ko ha me'a kuó ne fakapapau'i mai ko e temipalé ko e fale 'o e 'Eikí. Koe'uhí ko e ngāue fakakautau hoku fāmilí, kuó u 'āhi ki ha ngaahi temipale kehekehe 'i he māmaní pea kuó u ma'u 'a e ongo tatau—'a e nongá, fakafiemālié, pea mo e Laumālié. Kuo tokoni'i au 'e he nonga 'i he temipalé ke u ma'u ha mahino lahi ange ki hoku tufakanga 'i he mo'u ni pea mo e founiga ke u fakalakalaka aí. Kuó ne toe fakalahi foki 'eku malava ko ia ke fehangahangai mo e loto-mafasia 'o e mo'uí.

Genesee B., Iutā, USA

Mei ha lea 'i he fakataha lotu 'a e 'Univésiti Pilikihami Tongi 'i he 'aho 10 'o Fēpueli 2009. Ke ma'u kakato 'i he lea Faka-Pilitāniā, 'alu ki he speeches. byu.edu.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Thomas S. Monson, lea 'i Dell Van Orden, "San Diego Temple: 45th House of the Lord Dedicated in 'Season for Temple Building,'" *Church News*, May 8, 1993, 12.

'AI HANGATONU

Ko e hā 'oku 'omi ai 'e he
'Otuá ke tau **ongo'i**
femanako'aki 'o
vave ange 'i he **taimi**
totonu ke malí?

Oku 'ikai ke kovi 'a e ngaahi ongo 'o e fetokanga'akí pea 'oku 'ikai kovi 'iate ia pē pea 'okú ne fakahoko ha taumu'a 'i he nofomalí. Ka ko e hā 'oku tau ma'u ai e ngaahi ongo ko 'ení 'i ha ngaahi ta'u lahi kimu'a pea tau toki lava 'o faka'aonga'i ia 'i he founiga totonú?

Ko e mo'uí ni ko hano sivi'i ia 'o e talangofuá pea ko e fono 'o e angama'á ko e taha ia 'o e ngaahi fono mahu'inga taha ke talangofuá ki aí. 'Oku toe faingata'a ange 'a e siví i he kamata ke fatu tangatá (puberty), 'i he taimi 'oku talamai ai 'e he ngaahi kemikale 'i he sinó (hormones) (mo ha 'atakai 'okú ne faka'atā ia) ke tau, "Alu, 'alu, 'alu," ka 'oku talamai 'e he Maama 'o Kalaisí mo e Laumálie Mā'oní'oní (kae pehē ki he folofolá, kau palōfitá, mātu'a, mo e kau takí) ke tau, "Tatali, tatali, tatali." 'I he'etau talangofuá ki he pōpoaki hono uá, 'oku tau fakamo'oni'i ai 'etau tu'unga tāú mo fakahaa'i hotau tu'unga matu'otu'a mo e mapule'i 'o e angama'á, 'a ia ko e "tau'atáina ke fai ma'u pē 'a e fili 'oku totonú he ko e me'a ia 'oku totonu ke fái, neongo hono fai ngata'a" (D. Todd Christofferson, "Mapule'i 'o e Angama'á," *Liahona*, Nōvema 2009, 105).

Hangē pē ko e ngaahi sivi lahi 'i he mo'uí, 'oku hoko 'eni ke tau fakamo'oni'i ai hotau tu'unga taau mo e ngaahi tāpuaki lahi ange 'e hoko maí—'o kau ai 'a e sila 'i he temipalé ki taimi mo 'itānití. ■

Ko e hā 'oku 'ikai ke hoko ai ha **ngaahi**
mana he '**aho ní** 'o **hangē** ko ia
na'e hoko 'i he **taimi** 'o **Kalaisí?**

Ko e ngaahi mana 'a e Fakamo'uí ko e ngaahi "ngāue fakalangi" pea pehē ki he "konga 'o e akonaki fakalangi" (Bible Dictionary, "Miracles"). 'Oku kei hoko pē 'a e faifakamo'uí mo ha ngaahi mana 'i he Siasí he 'ahó ni, neongo 'oku 'ikai ke fakahaa'i ma'u pē kinautolu 'i ha ngaahi founiga fakafo pe a'ikai fa'a fakahāhā ia ki he kakaí koe'uhí ke 'oku toputapu ia kiate kinautolu ne nau a'usia iá. Mahalo te ke fie kumi ha ngaahi mana 'i ho'o mo'uí pe 'i he mo'ui 'a e kau mēmipa ho fāmilí pe ngaahi kuí. Neongo 'oku tau faka'amu ki ha ngaahi mana, ka 'oku totonu ke tau manatu'i oku tali mai ia 'e he Tamai Hēvaní 'i he taimi mo e founiga pē 'A'ana.

Ko e ngaahi maná ko e konga ia 'o e ongoongolei 'o Sīsū Kalaisí. Ko ha faka'ilonga ia 'oku 'i he māmaní 'a e tuí (vakai, 'Eta 12:12), pea ko ha me'afoaki ia 'o e Laumálie (vakai, T&F 46:21). ■

Mālohi Fakato‘ú

& Písitoo‘ó

*Ne faifai pea mau kakato mo hoku
kaungāme‘á kotoa ‘i ha paati, ka
na‘e inu ‘olokaholo e tokotaha kotoa.*

'OKU MAHU'INGA
E KAUNGĀME'A
LELEÍ

"Feohi mo kinautolu 'oku hangē pē ko kimoutolú, 'a ia 'oku palani ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá—'a e ngaahi taumu'a 'oku ta'engatá."

Palesiteni Thomas S. Monson, "Decisions Determine Destiny" (fakataha lotu i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí, Nov. 6, 2005), 4, speeches.byu.edu.

Fai 'e Kiara Blanco

Hoku ta'u 12, na'e fakaafe'i au 'e ha ni'ihi 'o e tamaiki fefine 'i hoku 'apiako fo'oú ki ha paati fai'aho. Ko e fuofua paati ia kuo fakaafe'i au ki ai mo hoku kaungāme'a ko 'eni mei he akó. I he taimi na'á ku kole ai ki he'eku ongomātu'á ha ngofua ke u 'alú, na'e 'ikai te na tali koe'uhí na'e fu'u tōmui e taimi kamata 'a e pātí.

Hili pē ha taimi nounou mei ai, ne u ma'u ha toe fakaafe ki ha paati 'e taha. Ne u toe kole ha ngofua mei he'eku ongomātu'á, ka na'á na toe tali 'ikai pē, pea ne u 'ita. Me'a ní he 'ikai ngofua ke u ki'i fiefia?

Na'e palani leva 'e ha taha hoku kaungāme'a ofi ha paati. Na'á ku kau 'i he ni'ihi na'á ne fuofua fakaafe'i. Na'e 'uluaki kamata e pātí 'i he ngaahi paati kehé. Na'e fakangatangata pē e kau fakaafé pea na'e ofi pē ki homau 'apí. Na'á ku kole ha ngofua mei he'eku ongomātu'á, pea na'á na tali 'io! Na'á ku fiefia.

Na'e a'u ki he 'aho ko iá. Na'e 'ave au he'eku ongomātu'á ki ai peá na talamai te na ha'u he 10:00 p.m. ke mau foki. I he'eku a'u ki he pātí, ne u 'ilo hoku kaungāfefiné. Hili ha miniti 'e uofulu mei ai, na'e te'eki pē ke u sio ki he ta'ahine fai'ahó.

Ne 'osi ha ngaahi miniti si'i mei ai, na'e ha'u ha talavou kiate kinautolu 'o ne fehu'i mai, "Kuo mou ha'u mo ha pa'anga ki he pisitoó?" Na'á ne 'ai ha faka'ilonga ke u 'ilo'i ko e "pisitoó" ko e pia. Na'e 'oange 'e hoku kaungāfefiné ha pa'anga kiate ia. Na'e 'ikai ke

'i ai ha'aku pa'anga, ko ia ne u faka-kaukau ke mavahe mo ha ni'ihi 'o e tamaiki fefiné kae hoko atu 'e he ni'ihi ia ko 'ení 'enau me'a 'oku faí.

Na'e faifai pea a'u mai e ta'ahine fai'ahó—"o tōmui 'aki e houa 'e taha. Ne u talamonū ange kiate ia, pea lolotonga 'ema talanoá, na'e a'u mai ha fu'u loli lahi. Na'e hifo mai ha kau tangata 'e toko nima 'o fakahifo ha ongo puha pia lalahi. Na'e fakatahataha mai e tokotaha kotoa 'o kamata ke tuhotufa atu e piá. Ne 'alu hoku kaungāfefiné ke 'omi ha'anau pia, pea ne u tu'u toko taha pē 'o siofi e to'u tupú 'i he'enau faifeinga ke ma'u ha'anau piá.

Na'e foki mai hoku kaungāfefiné 'o 'omi ha'aku pia. Na'á ku talaange kiate kinautolu, "'Ikai, mālō pē." Na'a nau toe vivili mai pē. Ne u toe pehē ange 'ikai. Na'e kamata ke tā vave hoku mafú, peá u ongo'i faikehe, 'o hangē ha faiva na'e tuku ai au ko e tokotaha ne fai ki ai e faivá 'i ha feitu'u mama'o. Ne u fanongo leva ki he hooni ha me'alele—ko 'eku ongomātu'á! Ne u fai ha ki'i lea māvae, peá u hū ki tu'a 'o lele ki he kaá.

Ne u heka ki loto, 'o fakatau 'eku mānavá. Ne kamata ke u fakakaukau ki he'eku ongo'i manavahé 'i he feitu'u na'á ku 'i aí. Na'e 'eke mai 'e he'eku fa'eé pe 'oku ou sai pē. Na'á ku tali ange, "Io, ka na'e 'i ai e me'a ne u 'ohovale ai?"

Na'e 'eke mai he'eku tamaí, "Ko e hā e me'a na'á ke 'ohovale ai?"

"Na'e inu kotoa hoku kaungāme'a, pea na'á ku fu'u 'ohovale ai mo faka-ongoongo pē ke 'i ai ha me'a lelei 'e hoko. Ne u faka'amu mo'oni ke fai mo mo a'u mai, pea ko 'ení 'enau me'a 'oku faí.

Na'e pehē mai 'eku fa'eé, "Ko e founiga paati ia 'a e māmaní. Ko e 'uhinga ia na'e 'ikai te ma fakangofua ai koe ke ke 'alu ki he ngaahi paati kimu'á."

'I he'eku lotu 'i he pō ko iá, na'á ku fakamālō ki he Tamai Hēvaní 'i he vave ange 'eku ongomātu'á.

Ko kitautolu kāingalotu 'o e Siasí 'oku tau 'i he māmaní, ka 'oku 'ikai te tau hangē ko e māmaní. Na'á ku ako kapau na'e hokohoko atu pē 'eku 'alu ki he ngaahi paati ko iá, mahalo kuó u tō 'i hono maumau'i e Lea 'o e Potó mo e fono 'o e angama'a. Kuo tokolahí hoku ngaahi maheni kuo nau tō 'i he me'a ni, ko e tokolahí tahá 'oku 'ikai te nau kau ki he Siasí, ka na'a mo e kāngalotu 'o e Siasí te nau a'u pē 'o tō 'o kapau he 'ikai ke nau tu'u ma'u.

'Oku ou ongo'i fiefia 'i he'eku fili ke 'oua 'e inú. Na'á ku fakakaukau 'e fakamatalilí'i au 'amui ange, ka na'e iku 'o faka'apa'apa'i lahi ange au 'e hoku kaungāme'a koe'uhí 'oku nau 'ilo'i 'eku tu'unga mo'uí. Hili iá, kuo te'eki te u ilifia ke tali 'ikai ki he me'a 'oku ou 'ilo 'e fakatu'utāmaki kiate aú. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'u 'i Salatilo 'i Mekisikou.

KO E SAIENISÍ
MO 'ETAU FEKUMI KI HE,
MO'ONÍ

‘Oku totonu ke ‘oua ‘e loto-hoha‘a ‘o ka ngali tō kehekehe ho‘o mahino
‘i he ongoongolelei mo e me‘a ‘okú ke ako ‘i he saienisí.

Fai ‘e Alicia K. Stanton

Te ke lava nai ‘o fakakauauloto ki ha‘o ‘alu ki ha toketā ki he kilí ko e lahi ‘a e fuofá pea talaatu ko e faito‘ó ke to‘o ha konga ho totó? E ongo ngali fakavalevale ia kiate koe, ka ne mei faingofua pē ke tui ki ai ‘i he ngaahi senituli kuohilí. I he kuonga mu‘á, na‘e hoko e to‘o totó ko ha faito‘o angamaheni ki ha meimeī fa‘ahinga mahaki fakafaito‘o pē, ‘o kau ai e hakevelá, fahá, pea a‘u pē ki he fuofua ‘o e matá. Na‘e ‘ikai ke fakafehu‘ia ia ‘e ha taha. Ko e hā ka nau ka fakafehu‘ia a? Hili ko iá, kuo lau afe‘i ta‘u hono ngāue ‘aki e to‘o totó ‘i ha ngaahi feitu‘u kehekehe.

Na‘e toki fakafehu‘ia e founág ni ‘i he taimi na‘e kamata ai hono fakakauau‘i e faito‘ó mei he tafa‘aki fakasaienisí. ‘I he taimi na‘e toki vakai‘i fakalelei ai e to‘o totó, na‘e ta‘ofi leva ‘e he kau toketaá hono faka‘aonga‘í tukukehe pē ‘i ha tu‘unga fakafaito‘o pau.¹

‘Oku tau vakai mei he sīpinga fakahisitolia ko ‘ení, ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga hono tali fakamāmani lahi ‘o ha me‘a pe fuoloa hono ngāue ‘aki maí pea mo‘oni ia. Pea ‘oku tau ‘ilo hení ‘e lava ke hoko e saienisí ko ha me‘angāue lelei ia ki hono ‘ilo‘i e mo‘oní.

Ko ha me‘a mahu‘inga ia ki he Kāingalotu ‘o e Siasí. ‘Oku ‘ikai ngata pē ‘i hono ‘omi ‘e he ‘ilo‘i e mo‘oní ha makatu‘unga lelei ange ki hono fakahoko ha fakakauau (‘Mālō pē ka he ‘ikai to‘o hoku totó he ‘ahó ni!’), ka ‘okú ne toe fakalahi foki ‘etau mahino ki he ongoongolelei. Hangē ko ia ne ako‘i ‘e Palesiteni Pilikihami Tongí (1801–77), “‘Oku ‘ikai mo ha toe mo‘oni ka ko e mo‘oni ‘o e Ongoongolelei. . . . Kapau te mou ma‘u ha fa‘ahinga mo‘oni ‘i he langí [pe] māmani, . . . ko ‘emau tokāteliné ia.”²

Ko e Fehangahangai ‘a e ‘Uhingá mo e Founág

Ko e mo‘oni, ko e taimi ‘oku tau talanoa ai kau ki he founaga ‘oku tokoni ai ‘a e saienisí ki he ngaahi mo‘oni ‘oku tau ‘iló, kuo pau ke tau fakapapau‘i ‘oku mahino ‘a e fa‘ahinga mo‘oni ‘e lava ke ‘ilo mei he saienisí—mo ia he ‘ikai lava ke ‘iló. Ko e founaga ‘e taha ko hono ‘eke pe ko e hā e ngaahi fehu‘i ‘e lava pe ‘ikai lava ‘e he saienisí ‘o talí.

‘Oku fakamatala ia ‘e Sisitā ‘Eleni Malekamu, ‘a ia na‘e ako ki he hu‘i kemikalé ‘i he Inisitituti Lenisela Politekinikí ‘i he founág ni: “‘Oku fakamatala‘i ‘e he saienisí ‘a e founág. Ka ‘oku ‘ikai te ne lava ‘o fakamatala‘i e ‘uhinga ‘oku hoko

ai iá.” ‘Okú ne pehē ko e tui fakalotú ‘okú ne fakamatala‘i e ‘uhingá, hangē ko e ‘uhinga na‘e fakatupu ai e māmaní mo e ‘uhinga na‘e ‘omi ai kitautolu ki hení.

Na‘e tui foki mo e tokotaha fisiki ‘iloa ko ‘Alipate ‘Ainisitainí ‘oku kehekehe pea toe fengāue‘aki pē ‘a e ngaahi taumu‘a ‘a e tui fakalotú mo e saienisí.

Na‘á ne tohi ‘o pehē, “‘Oku lava pē ‘e he saienisí ‘o fakapapau‘i ‘a e me‘a ‘oku ‘i aí, kae ‘ikai ko e me‘a ‘oku totonu ke hokó.” “Mavahe mei he ‘atakai [‘o e saienisí], oku kei fie ma‘u pē ke fakahoko ha ngaahi tu‘utu‘uni kehekehe ‘o makatu‘unga ‘i he ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘oku ‘ikai faka‘aonga‘i ai e saienisí.”³

Ko e hā ‘ene ‘uhinga ia ki he Kāingalotu? Uluakí, ‘oku tau ‘ilo‘i pē ‘e feliliuaki ‘a e ‘ilo fakasaienisí. Ko‘uhí ‘oku feinga e saienisí ke ma‘u ha ngaahi founaga lelei ange ke mahino ‘a e “founaga” ‘oku ngāue ai e māmaní. ‘I hono ‘ilo‘i iá, ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke tau fekumi ‘i he ngaahi fakatotolo fakasaienisí fakamuimui tahá ke mahino e ngaahi “uhingá” pe ngaahi fatongia ‘oku “tonotonu” ke tau faí. Te tau lava ‘o fakafalala ki he ongoongolelei ta‘efeliliuaki ‘o Sisū Kalaisí ke ne tokoni‘i kitautolu ke tau fili ‘i he lelei pe koví.

'Oku Nau Fenāpasi Kotoa

Na'e fakamatala 'a Palesiteni

Lāsolo M. Nalesoni ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea ko ha toketā tafa mafu 'iloa, kau ki he founiga 'oku fenāpasi ai e tui fakalotú mo e saienisí.

Na'á ne pehē, "Oku 'ikai fehangahangai 'a e saienisí mo e tui fakalotú." "Oku tupu pē e fehangahangaí mei he ta'e'ilo kakato ki he saienisí pe tui fakalotú, pe fakatou'osi pē. . . . Tatau ai pē pe 'oku ma'u 'a e mo'oní 'i ha loto loki fakatotolo fakasaienisi (laboratory), pe fou mai 'i ha fakahā mei he 'Eikí, 'okú na fenāpasi pē."⁴

Ko ia kapau ne 'i ai ha'o ngaahi fehu'i 'o kau ki he founiga 'oku fenāpasi ai e ngaahi me'a kuó ke ako 'i he kalasi saienisí mo eongoongoleleí, hangē ko e ta'u motu'a 'o e māmaní pe ngaahi tainasoá pe founiga tupu 'a e ngaahi me'a mo'uí (evolution), 'oku lelei ia! 'Oku nau fenāpasi kotoa pē, ka 'oku kei lahi pē ha ngaahi fehu'i he 'oku kei lahi pē me'a 'oku tau kei akó. Na'e pehē 'e Misa Palaieni Tāuni, ko ha mataotao hu'i vai (phramacist) 'i Kiupeki, Kānata, 'okú ne 'amanaki atu ki ha taimi 'e fakahā mai ai e me'a kotoa kiate kitautolu (vakai, T&F 101:32–34).

'Okú ne pehē, lolotonga iá, "'oku fakangatangata pē e malava ko ia ke mahino 'a e ngaahi me'a lilo kotoa 'o hotau 'ātakai 'i he māmaní 'i he ngaahi ngāue fakasaienisi." "I he me'a tatau, 'oku fakangatangata 'etau mahino ki he ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá pea mo 'Ene palani ma'ongo'onga ma'a 'Ene fānaú."

'Oku 'ikai fie ma'u ke fai ha hoha'a 'o ka ngali tō kehe-kehe ho'o mahino 'i he ontoongoleleí mo e me'a 'okú ke ako 'i he saienisí. Ko hono mo'oní, 'oku 'ikai ha me'a 'oku fakahaa'i atu 'e he saienisí te ne lava 'o fakahala'i ho'o tuí.

Ko ia kapau 'okú ke sai'ia 'i he saienisí, ako e me'a kotoa pē te ke ala lavá kau ki he tafa'aki 'okú ke sai'ia aí! 'E lava foki ke 'oatu 'e he tuí ha tokoni. 'Oku pehē 'e Misa Lisiate Katinā, ko ha tokoni palōfesa paiolosi 'i he 'Univēsiti 'o Veisinia Sauté, kuo faitokonia lahi ia 'e he'ene tui ki he ontoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

'Okú ne pehē, "Ko e taimi na'e faingata'a ai e fakatotoló, pea hangē 'oku 'ikai ha me'a 'e 'aongá—'oku pehē pē e fakatotoló he taimi lahi—na'e tokoni'i au 'e he fakakaukau ki he ngaahi tāpuaki 'o e ontoongoleleí ke u ikuna'i ia."

'Oku toe ongo'i foki 'e Misa Tāuni kuo tokoni'i ia 'e he'ene tuí 'i he'ene ngāue 'i he saienisí.

'Okú ne pehē, "Na'á ku ngāue ma'u pē mo e tui ne 'i ai e 'uhinga pea mo e fokotu'utu'u 'i he me'a kotoa pea kapau te u fekumi fakamātoato ki ha fehu'i, 'e faifai pē pea fakahā mai 'e he Tamai Hēvaní 'a e talí kiate au."

Fiefia 'i he 'Ilo Fakasaienisi

'E toe lava foki 'e he'etau tui kia Kalaisi mo 'Ene ontoongoleleí 'o tokoni'i kitautolu ke tau loto fakatōkilalo mo tali e mo'oni 'oku tau fekumi ki aí, 'o tatau ai pē pe 'oku fakasaienisi pe fakalaumālie.

'Oku pehē 'e Palōfesa Katinā, "'oku lahi 'a e ngaahi me'a 'i he saienisí 'oku 'ikai te tau 'ilo ki ai, pea lahi mo e me'a kau ki he 'Otuá 'oku te'eki ke fakahā mai." "Ko ia 'oku mahu'inga ke faka'atā hotau 'atamaí 'i he lahi e fakamatala te tau ma'u, pea 'oua 'e hoha'a."

Hangē ko 'ení, 'oku 'i ai ha ni'ihi ko e 'uhinga pē 'enau tui 'Otuá ko e 'ikai te nau 'ilo ha toe 'uhinga lelei ki he ngaahi me'a 'oku nau mamata ki ai 'i he māmaní. 'Oku ui 'eni ko e tui ki ha "'Otuá ka 'oku hoko pē ko ha tali ki he ngaahi fehu'i kuo te'eki tali 'e he saienisí," pea 'okú ne 'ai e kakaí ke hoha'a ki he ngaahi 'ilo fakasaienisi. 'Oku 'omi e Palōfesa Katinā ha sipinga:

"'Oku 'i ai ha ni'ihi kuo nau tui pē ki he 'Otuá koe'uhí 'oku si'i e ngaahi fakamo'oni 'o e tupu'anga 'o e tupulaki 'a e mo'uí 'i he kuongamu'a ('o 'uhinga kiate kinautolu, 'oku 'ikai lava 'e he fakamatala 'o e founiga tupu mo feliliuaki 'o e ngaahi me'a mo'uí (evolution) 'o fakamatala'i pe na'e fefē 'etau a'u mai ki he tu'unga ko 'ení). Ka ko e hā 'e hoko ki he'etau tuí 'i he taimi 'e 'omi ai 'e ha fakamo'oni fakatu'asino ha ngaahi tali? Ka 'oku fie ma'u ke tau ma'u ha fakamo'oni ki he 'Otuá 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oní'oni, pea lava leva ke tau fiefia 'i ha fa'ahinga 'ilo fakasaienisi pē kae 'ikai hoha'a ki ai."

'I he'etau fakahoko ení, manatu'i 'e lava ke tokoni e saienisí mo e tui fakalotú fakatou'osi ki he'etau fekumi ki he mo'oní, pea ko e aofangatukú, ko e mo'oni kotoa ko iá 'oku mei he tupu'anga tatau: ko e 'Otuá.

'Oku pehē 'e Palōfesa Katinā, "'oku lava 'e he 'Otuá 'o fakahā mai ha me'a pē te Ne finangalo ki ai, kau ai e ngaahi mo'oní'i me'a fakasaienisi kotoa pē." "Pea kuó Ne fakamaa-ma ha kau saienisí, kau tangata 'ilo fo'ou, mo e kau 'eni-sinia—ka 'oku 'ikai ke Ne 'oange kotoa 'a e ngaahi talí kiate

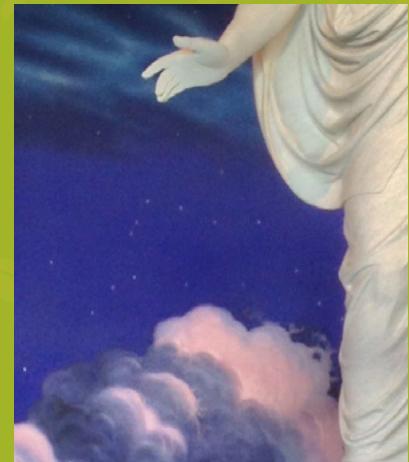
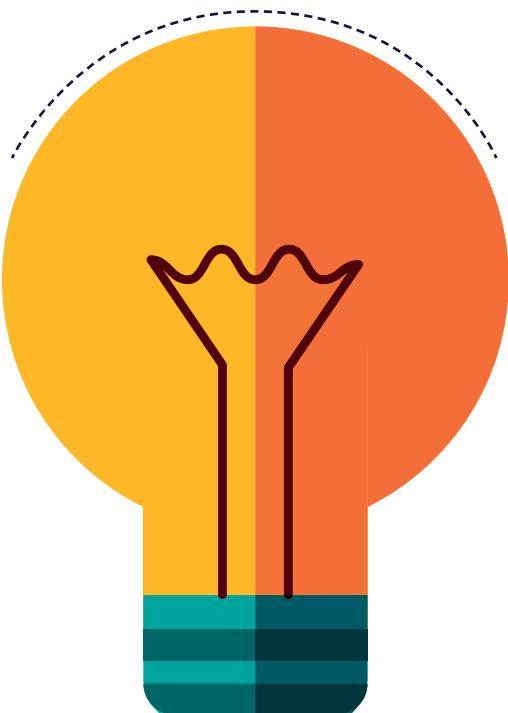
kinautolu. 'Okú Ne fie ma'u kinautolu, mo kitautolu, ke tau faka'aonga'i hotau 'atamaí, ko ia 'okú Ne tuku ke tau fekumi 'i he saienisí, pea ko 'Ene ngaahi fakahā ki he Siasí 'oku fekau'aki ia mo e founa hono fokotu'utu'u 'o e Siasí, kae tautaufitō ki he founa te tau lava ai 'o ha'u kia Kalaisi pea faka-haofi kitautolú.

"E lava ke Ne fakahā fakatāutaha kiate kitautolu ha me'a fekau'aki mo ha kaveinga pē, kae tautaufitō ke tau 'ilo'i 'okú Ne mo'ui pea 'ofa 'iate kitautolu, pea na'e kamata 'e Kalaisi 'a e palani 'o e fakamo'uí, pea 'oku tau ma'u ha palōfita mo'ui ke 'ahó ni, pea 'oku lava ke tau muimui ki he palani 'a e 'Otuá, pea 'oku fe'unga ke tau fai ia." ■

'Oku nofo 'a e taha na'a ne fa'u 'i Iutā, USA.

MA'U ANGA FAKAMATALÁ

1. Hangē ko 'ení, vakai, K. Codell Carter mo Barbara R. Carter, *Childbed Fever: A Scientific Biography of Ignaz Semmelweis* (1994).
2. Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: *Piliikihami Tongi* (1997), 19.
3. Albert Einstein, 'i he "Science and Religion," 'i he Ken Wilber, *Quantum Questions: Mystical Writings of the World's Greatest Physicists* (1984).
4. Russell M. Nelson, 'i he Marianne Holman Prescott, "Church Leaders Gather at BYU's Life Sciences Building for Dedication," *Church News*, Apr. 17, 2015, LDS.org.

FEHU'I & TALI

MO DR. RICHARD GARDNER *Molecular and Cell Biologist*

Na'e founa fefē ho'o sai'ia 'i he saienisí?

Nae hanga 'e he'eku tangata'eiki, ko ha tokotaha ako ki he 'akaú (botanist), 'o 'ai ke u sai'ia he saienisí. 'I he'eku tupu haké, ne u fa'a va'inga 'aki 'ene me'a faka'atá mo ha ngaahi nāunau kehe peá u fanongo ki he'éne talanoa kau ki he 'akaú mo e talingelingá. 'I hoku ta'u hivá nai na'e 'omai 'e he'éne tangata'eiki, ko ha taha ako ki he fa'unga 'o e sinó (geneticist) ha fanga ki'i lango ke u ako ki ai. Ne u to'o e kalasi saienisi kotoa ne u lava 'i he ako mā'olungá pea ne u fiefa taha 'i he ngāue ke tānaki ha fanga 'inisékité. Na'a ku fakapapau'i 'i he'eku kei si'i ke ma'u ha mata'itohi PhD 'i he saienisí he na'a ku sai'ia ke 'ilo ki he founa 'oku ngāue ai e ngaahi me'a pea na'a ku sai'ia he akó.

Kuo fakamālohia fefē ho'o tuí 'e ho'o ngachi tulifua fakasaienisi?

Ko e lahi ange 'eku ako ki he fa'unga 'o ha seló (cell), ko e lahi ange ia 'eku ofó. 'Oku 'i ai ha'aku ongo pousitá lahali 'oku tā mataiki ai e ngaahi me'a faka-kemikale 'oku hoko 'i ha selo angamaheni; 'oku mapule'i lelei 'a e ngaahi me'a ni kotoa. Ne tu'o taha ha'aku faka'alii'ali ia ki ha kalasi lakanga fakataula'eiki na'a ku faiako ai. Na'a ku fakamanatu kiate kinautolu e tā tongitongi 'o Kalaisi (Christus) 'i he Temipale Sikueá mo e ngaahi senitā takimamata kehe 'o e Siasi. 'Oku hā mei mui 'i he tā tongitongi ha tā fakatātā 'o e 'univési, pea 'oku faka'u-hinga'i ia, "Ko 'ení e Tupu'anga 'o e me'a ni kotoa!" Ka na'a ku fokotu'u ange, ke mau fakapipiki 'a e ongo pousitá ko ení mei he tu'a tā tongitongi. 'Oku 'ikai ke faka'ofóofa tatau ia mo e tā valivali 'o e 'univési, ka na'a Ne fakatupu e fa'unga 'o e selo ko 'ení mo 'ilo'i hono fakaikiikí kotoa!

Kuo faitokonia fefē 'e ho'o tuí ho'o ako fakasaienisi?

Ko e taimi na'a ku fai ai ha fakatotolo pea 'i he'eku hoko he taimí ni ko ha faiako saienisí, 'oku mahu'inga 'eku tuí kiate au he 'oku 'ikai ke u lava 'o ma'u ha 'ilo kakato ka ne ta'e'oua ia. Te u ta'efiemālie ka tau ka ako pē ki he founa ngāue 'a e selo kae 'ikai ako ki hono 'uhingá pe ko e hā 'oku tau 'i he māmaní aí.

'Eletā Hugo E.
Martinez

'O e Kau
Fitungofulú

TEUTEU PEA FAKAHOKO

'E liliu ho'o mo'u'i i ho'o teuteu ke fakahoko e ngāue 'a e 'Eikí.

Ne u hoko ko ha faiako semi-
neli 'i ha ta'u 'e ono. Na'a mau
kalasi 'i he 6:00 a.m. he pongi-
pongi kotoa pē 'i hoku 'apí 'i Puerto
Liko. Ko ha ngāue lahi ke teuteu e
lēsoní 'i he 'aho kotoa pē, mei he
Mōnīte ki he Falaite. Ka na'a ku fiefia

HA'U MO HA
LOTO-HOLI KE AKO.

ai, pea na'e tokoni ia ke u fakatupu-
laki ha 'ofa lahi ange ki he to'u tupu
'o e Siasí.

Na'a ku fakatokanga'i ko e konga
lahi 'o e me'a na'e ma'u 'e he kau akó
'i he seminelí na'e makatu'unga ia mei
he'enau mateuteú. Ko ia kapau 'okú
ke fie ako lahi mei ha lēsoni seminelí,
'oku ou fakaafe'i koe ke ke tomu'a aka
e lēsoní pea fakalauloto fakamāto-
ato. Ha'u ki he kalasí mo ha loto-vivilí
ki he 'iló. Ha'u 'o hangē ko ha tamasi'i
si'i, 'o fie ako ma'u pē. Mateuteu koe-
'uhí ke mou lava 'o kau ki he fealea'akí
pea mou lava 'o feako'i'aki. Pea ha'u
mo ha ngaahi fehu'i. 'E lava 'e ha to'u
tupu 'e taha, pe ha potufolofola 'oku
lau, pe mahalo ko ha fakamatala 'a e
faiakó 'o tali ho'o ngaahi fehu'i.

'Oku ma'u e ngaahi fakahinohino
lelei taha lolotonga ha kalasi pe faka-
taha'anga 'a e Siasí 'i he taimi kuó

ke mateuteu aí pea ma'u e ngaahi
ue'i fakalaumālie ko ha ngaahi faka-
kaukau. Hiki kinautolu pea ngāue 'o
fakatatau ki ai. Fekumi ki ha ngaahi
potufolofola pe ngaahi lea lahi ange
'i he konifelenisi lahi pe ngaahi faka-
matala mei he ngaahi makasini 'a e
Siasí 'o kau ki he ngaahi fakakaukaú
ni. Fakalauloto kiate kinautolu 'i
ho 'atamaí mo e lotó pea mateuteu
ke ngāue, koe'uhí ko e taimi pē te
ke ma'u ai e ngaahi mo'oni ko 'ení,
'e me'angāue 'aki koe 'e he 'Eikí ke
tokoni'i e ni'ihi kehé.

Kimui ange aí, 'i he'eku hoko ko
ha palesiteni fakamisiona mo hoku
uaifi, na'a ku 'ilo'i ko e seminelí ko ha
tokoni lahi ia ki he teuteu ngāue faka-
faifekaú. Kuó u mamata 'i ha ngaahi
ta'u lahi ki hono faitāpuekina 'e he
mālohi fakaofo 'o e ongoongolei 'a
kinautolu na'e hoko ko e fānau semi-
neli faivelengá. Kuo nau mo'ui 'aki e
ngaahi me'a na'e ako'i 'i he 'ū lēsoni
ko iá ki he ngaahi pole lahi 'i he'enau

TEUTEU KE LAVA
KE KE KAU ATU.

mo'uí pea kuo nau ikuna'i e ngaahi
faingata'a, 'o a'u pē ki ha'anau toe
foki mai ki he Siasí hili ha vaha'ataimi
'o e māmālohí.

'Okú ke mahu'inga 'aupito ki he
'Eikí. 'Okú ke mahu'inga mo'oni. Ko e
ngāue 'a e to'u tupú ke teuteu pea faka-
hoko e ngāue fakafaifekaú. Kuo pau
ke mahino kiate koe ko e taimi 'okú ke
hokohoko atu ai hono fakahoko e ngā-
ue fakafaifekaú, pea hokohoko atu ho'o
teuteú, 'e fakaivia mo tataki ke lahiange
ho'o tupulakí 'i ho'o hoko ko e faifekau
'a e 'Eikí. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke tui
ha pine hingoa fakafaifekau ka ke toki
ngāue fakafaifekau, he 'oku 'ai kiate
koe 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí 'i ho lotó
koe'uhí ko ho'o ngaahi fuakavá.

'Oku mo'oni tatau pē 'i he hisitōlia
fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé.
Hangē ko 'ení 'i he 'Elia Kalipiané, 'a ia

TE KE LAVA 'O FAI
E NGĀUE KO 'ENÍ.

ne u ngāue aí, ko e ngaahi siteiki ko
ia 'oku nau ngāue 'aki e to'u tupú ko
ha kau faifale'i 'i he hisitōlia fakafāmilí,
'oku peseti lahi ange e kāingalotu 'oku
nau ma'u e ngaahi hingoá mo faka-
hoko e ngāue fakatemipalé. Na'e uiui'i
ha to'u tupu 'e toko 20 'i ha siteiki 'e
taha ke nau hoko ko e kau faifale'i 'i
he hisitōlia fakafāmilí 'i ha ta'u kakato
'e taha kimu'a pea nau toki matu'o-
tu'a fe'unga ke ngāue fakafaifekaú. I
he'enau 'a'ahi ki he 'api 'o e kāingalotu

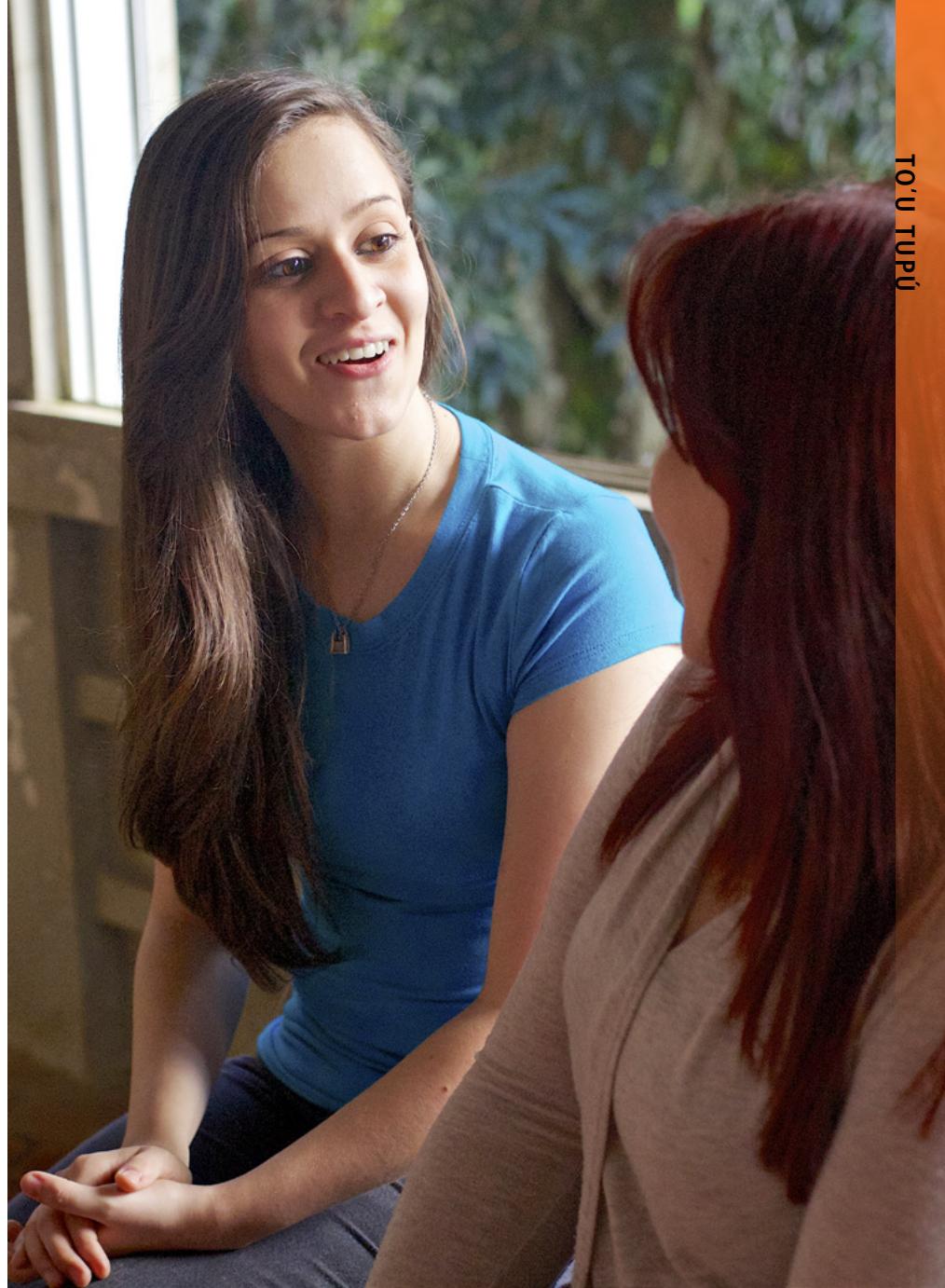
ke fakahinohino'i e founga hono fakahoko 'o e hisitōlia fakafāmilí, 'oku nau fakatalanoa ki he kakai 'i he halá pea fakamatala'i kiate kinautolu kau ki he hisitōlia fakafāmilí mo e tempalé. Ko e ngāue fakafaifekaú ia!

'Oku ou fakatauange pē ko e taimi te nau ngāue fakafaifekaú aí, kuo nau 'osi ongo'i e Laumālié 'i ha founga

TE NE TĀPUEKINA
MO LILIU HO'O MO'UÍ.

mālohi—'amanaki pē 'i honau 'apí, pea ka 'ikai, pea 'i he taimi 'oku nau fakahoko ai e ngāue fakafaifekaú, hisitōlia fakafāmilí, mo e ngāue fakatemipalé. Pea 'i he taimi te nau hū ai ki he senitā ako'anga fakafaifekaú, 'oku ou fakatauange pē he 'ikai ke pehē mai ha taha 'o kinautolu, "Kuó u ongo'i mālohi ange 'a e Laumālié 'i hení 'i ha toe taimi kimu'a he'eku mo'uí." Na'e totonu ke nau ongo'i mālohi Hono ivi tākiekiná kimu'a ange ai.

'Oku 'ofa 'a e 'Eikí 'iate koe. Ko e 'Ene palaní ke ke fakahoko 'a e hisitōlia fakafāmilí, ngāue fakatemipalé mo e ngāue fakafaifekaú. 'Okú ke ma'u e pōto'i ngāué pea mo e 'iló. 'I he taimi 'okú ke teuteu fe'unga aí, te ke lava 'o fai e ngāue ko 'ení. Te ne tāpuekina mo liliu ho'o mo'uí. ■

MANATUA E FAKAMO‘UÍ

Fai 'e Eric B. Murdock

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Oku tāpuekina kitautolu 'i he uike takitaha 'aki e faingamālie ke ma'u e sākalamēnītī 'i he'etau ma'u lotū. Ko hono mo'oní, ko e taha ia e ngaahi 'uhinga 'oku tau 'alu ai ki he lotú 'i he Sāpaté. Ka 'okú ke 'ilo'i nai e 'uhinga 'oku fu'u mahu'inga ai e sākalamēnītī? 'Oku 'i ai ha me'a 'e taha 'oku tau palōmesi ke fai 'oku hoko ai ia ko e taha 'o e ngaahi ouau mahu'inga mo topuputapu taha 'i he Siasí: manatu kia Sisū Kalaisi.

Fakakaukau ki ai: 'oku hoko 'a e manatu ki he Fakamo'uí ko ha konga mahu'inga 'o e ongo lotu tāpuaki'i 'o e sākalamēnītī. 'Oku tau palōmesi ai te tau "manatu ma'u ai pē kiate ia" (T&F 20:77, 79), 'o 'ikai 'i he Sāpaté

pē kae *ma'u ai pē*. 'I he taimi te tau manatu ma'u ai pē ki he Fakamo'uí, 'e hāsino 'a 'Ene ngaahi tu'unga mo'uí mo e akonakí 'i he'etau mo'uí, pea te tau ma'u foki ha ivi takiekina mo ha poupou mālohi 'i he'etau mo'uí.

Founga na'e Tokoni'i Ai 'e he Manatú Ha Talavou

Hangē ko 'ení, 'i he taimi na'e ui ai 'e ha 'āngelo 'a e 'Otuá 'a 'Alamā ko e Si'i ke fakatomalá, na'e tō 'a 'Alamā ki he kelekelé pea 'ikai toe lava 'o lea pe ngaue 'i ha ngaahi 'aho lahi. Lolotonga 'ení, na'e fakamamahī ia 'e he'ene manatu ki he'ene ngaahi angahalá, ka na'a ne "manatu'i . . . [ene] fanongo ki ha kikite 'a [ene] tamaí . . . kau ki he hā'ele mai ha tokotaha 'a ia ko Sisū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, ke ne fai ha fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e māmaní." Na'a ne pehē leva: "Ko 'eni, 'i he nofo 'i hoku 'ata-mái 'a e fakakaukau ko 'eni, na'a ku tangi 'i hoku lotó: 'E Sisū, 'a koe ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'alo'ofa mai kiate au, 'a ia 'oku ou 'i he 'ahu 'o e mamahí, pea kuo takatakai 'iate au 'a e ngaahi sēini ta'engata 'o e maté. Pea ko 'eni, vakai, 'i he'eku fakakaukau ki aí, na'e 'ikai te u toe manatu'i 'a hoku ngaahi mamahí" ('Alamā 36:17-19).

Na'e tataki 'a 'Alamā he'ene fakakaukau pē kia Kalaisí ke ne lotu 'o kole ha 'alo'ofa, 'a ia na'e mole ai 'ene ongo'i halaiá, fakasi'i 'ene mamahí, pea tokoni'i ia ke fakatomala. Te tau lava 'o l'i oa 'etau mo'uí ma'a Kalaisi pea a'usia 'a e fiefia "oku ma'u 'i hono mo'ui 'aki e ongoongoleleí 'o hangē ko 'Alamaá. 'Oku kamata kotoa 'eni 'i he'etau fili ke manatu kia Sisū Kalaisi mo e mālohi 'o 'Ene Fakaleleí.

'Oku hoko mai ha ngaahi
tāpuaki ma'ongo'onga 'i he'ētau
manatu kia Sīsū Kalaisi 'i hono
ma'u e sākalamēnití.

KO HA NGAahi TĀPUAKI 'ENI 'E NIMA 'E HOKO
MAI 'I HONO TAUHI 'ETAU PALŌMESI KE MANATU
MA'U AI PĒ KI HE FAKAMO'UÍ.

1. 'E 'Iate Kitautolu 'a Hono Laumālié.

'Oku fakamanatu kiate koe 'i ho'o ma'u 'a e sākalamēnití he 'aho Sāpaté, 'a e palōmesi ko ia kapau te ke manatu kia Kalaisi, tauhi 'Ene ngaahi fekaú, pea to'o kiate koe 'o Hono Huafá, 'e lava ke 'iate koe ma'u ai pē 'a Hono Laumālié. Koe'uhí 'oku tau mo'ui 'i ha māmani 'oku fonu faingata'a, 'oku faingofua pē ke takihala'i kitautolu. Ka 'o kapau 'oku 'iate koe 'a e Laumālie Mā'onii'oní, "i he mālohi 'o e Laumālie Mā'onii'oní te mou lava ai ke 'ilo'i hono mo'o-ni 'o e ngaahi me'a kotoa pē" (Molonai 10:5). 'E lava 'e he Laumālie 'o e 'Eikí 'o tataki mo tāpuaki'i koe 'aki 'a e fakahinohino, akonaki, mo e malu'i.

2. Te Ne 'Omi ha Mālohi ke Tau Matu'uaki e 'Ahī'ahí

Ko hotau malu'i lelei mo pau taha mei he 'ahī'ahí 'a 'etau tui ko ia kia Sīsū Kalaisí (vakai, 'Alamā 37:33). Te tau lava 'o 'ilo'i 'a e loi 'a Sētané mo fakatokanga'i 'a 'ene ngaahi feinga ke kākaa'i kitautolú 'i he taimi 'oku tau tokanga taha ai kia Kalaisí. Koe'uhí na'e fehangahangai 'a Sīsū mo e 'ahī'ahí ka na'e 'ikai te Ne tukulolo ki ai, te tau lava pē 'o falala kiate Ia 'i he taimi 'oku tau fehangahangai ai mo e ngaahi 'ahī'ahí. Na'e ako'i 'e Nifai ko kinautolu 'oku "piki ma'u ki [he folofola 'a e 'Otuál], 'e 'ikai te nau teitei mate; pea 'e 'ikai foki lava ke ikuna'i 'a kinautolu 'e he ngaahi 'ahī'ahí mo e ngaahi ngahau vela 'a e filí" (1 Nifai 15:24). 'I he'ētau manatua 'a e Fakamo'uí mo 'Ene ngaahi akonakí, 'e lava ke Ne hiki hake mo fakaivia kitautolu 'i he'ētau fehangahangai mo e ngaahi 'ahī'ahí.

3. 'E Tataki Kitautolu 'e He'ene Sipingá

'Oku 'ikai ke fakahā mai pē 'e Sīsū 'a e hala ki he mo'ui ta'engatá; ka 'okú Ne taki 'a e halá. Na'á ne folofola, "Ko au ko e hala, mo e mo'oni, pea mo e mo'ui" (Sione 14:6). Ko hotau fa'ifa'itaki'anga hao-haoá 'a Kalaisi. Na'e ako'i mo fakaha'a'i 'e Sīsū 'a e 'ofá, anga-vaivaí, loto fakatōkilaló, mo e manava'ofá lolotonga 'Ene ngāue

KI HA TOE FAKAMATALA LAHI ANGE KI HE SĀKALAMĒNITÍ

*Ke ako 'o lahi ange ki he Fakamo'uí
mo e sākalamēniti, te ke lava 'o lau:*

- Jeffrey R. Holland, "This Do in Remembrance of Me," *Ensign*, Nov. 1995, 67.
- Cheryl A. Esplin, "Sākalamēniti-ko ha Fakafo'ou ma'a e Laumālié," *Liahona*, Nov. 2014, 12.

'i he māmaní. Na'a Ne faka'aonga'i Hono taimí ke ako'i, tokoni'i, mo 'ofa ki he ni'ihi kehé.

Ko e me'a kotoa pē na'a Ne fakahokó, ko 'Ene talangofua ia ki he finangalo 'o 'Ene Tamaí (vakai, Sione 5:30). Kuo tā 'e he Fakamo'uí i he me'a kotoa pē 'a e sīpinga 'oku totonu ke tau mo'ui 'akí, pea 'okú Ne folofola mai ke tau muimui 'i He'ene sīpingá.

Ka faifai angé 'okú ke puputu'u pe 'ikai 'ilo'i e me'a ke fái, manatu ki he Fakamo'uí. Na'a Ne folofola, "Ko au ko e maama 'o māmani: ko ia 'oku muimui 'iate aú, 'e 'ikai 'alu ia 'i he po'ulí, ka 'e 'iate ia 'a e maama 'o e mo'ui" (Sione 8:12).

4. Te Ne Lava 'o Tokoni'i Kitautolu ke tau Tokoni ki he Ni'ihi Kehé

Na'e fakamu'omu'a ma'u pē 'e Sisú 'a e fie ma'u 'a e ni'ihi kehé 'i He'ene ngaahi fie ma'u 'A'aná. Na'a Ne "fa'a fe'alu'aki 'o fai lelei" (Ngāue 10:38). Na'a Ne fakamo'uí 'a e mahakí pea tokoni'i 'a kinautolu na'e 'iate Iá. I he taimi 'oku tau manatu ai kia Sisú, 'oku tau manatu ki he ngaahi ngāue ta'esiokita 'okú ne fakamatala'i 'Ene mo'ui. 'Oku tau toe manatu'i foki na'a Ne folofola mai ke tau tauhi kiate Ia 'aki 'etau tokoni'i e ni'ihi kehé. "O ka mou ka 'i he tauhi 'o homou kāingá, 'oku mou 'i he ngāue pē 'o homou 'Otuá" (Mōsaia 2:17).

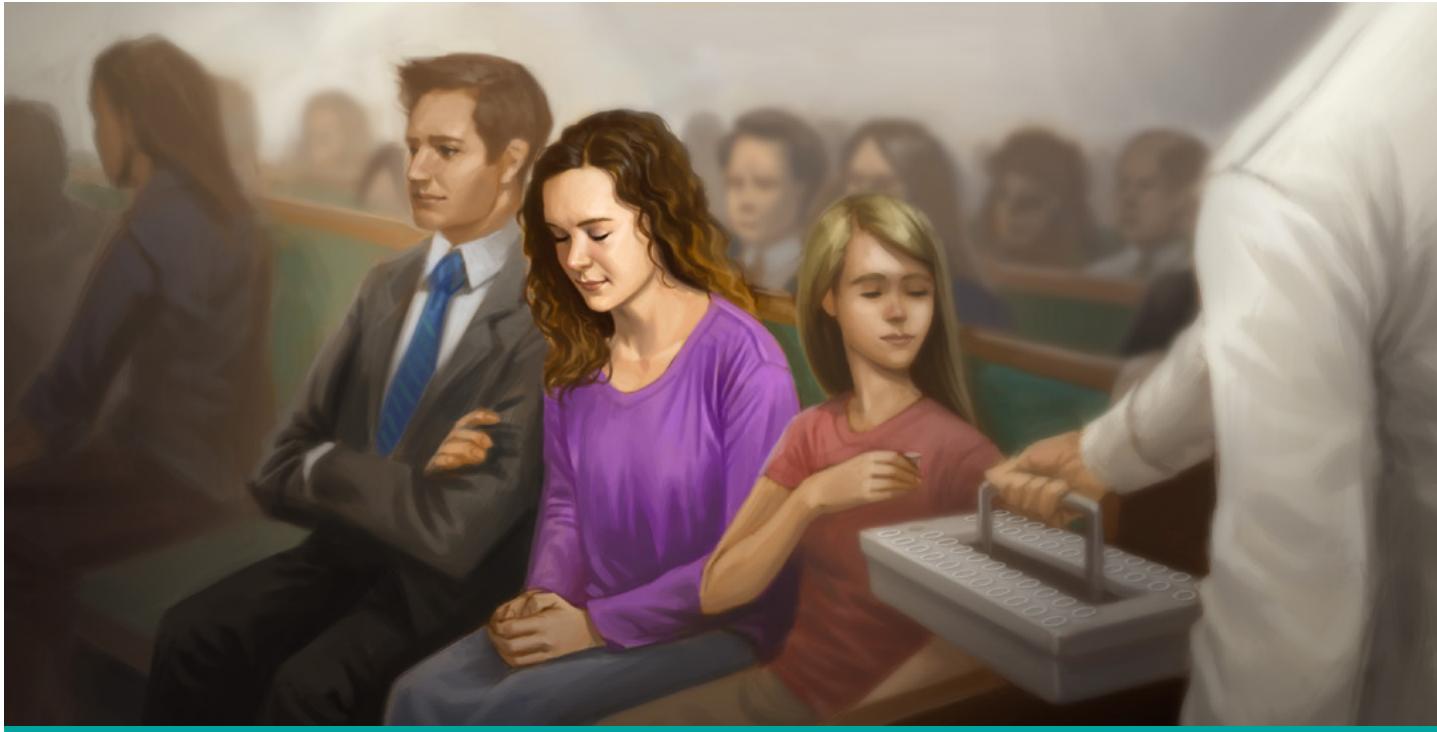
'E faka'ilo 'e he 'Eikí kiate koe 'a e ni'ihi te nau fie ma'u ho'o tokoní. 'E toe fakahinohino foki kiate koe 'a e founiga lelei taha te ke ala tokoni ai kiate kinautolú. 'E fakafiefia mo mahu'ingamalíe ange ho'o mo'ui 'i ho'o fakahoko 'a e fanga ki'i ngāue tokoni iiki mo faingofuá. 'E 'omi 'e he tokoni ki he ni'ihi kehé ha ongo'i nonga mo e fiefia ki ho'o mo'ui.

5. Te Tau Lava 'o Fakatomala.

'Oku tau tōnounou kotoa pē 'i hono tauhi e ngaahi fekaú, 'o a'u pē ki he taimi 'oku tau feinga fakamātoato aí, ka koe'uhí ko e mo'ui mo e ngāue 'a Sisú Kalaisí, 'oku 'i ai pē founiga ke tau toe foki ai.

'I he'etau manatua 'a Sisú Kalaisí, 'oku fakamanatu mai ai kiate kitautolu 'a e me'a'ofa 'o e fakatomalá 'a ia 'oku fakafou mai 'i He'ene Fakaleleí. 'Oku fakaafe'i mai 'e Sisú ke tau fakatomala kotoa pea 'oku tau a'usia ha fiefia 'i he'etau situ'a mei he angahalá 'o tafoki kiate Iá. I he'etau holi fakamaatoato ke liliu mo tauhi e ngaahi fekaú, 'oku tala'ofa mai 'e he 'Eikí, "Ko ia ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, 'oku fakamolemole'i ia, pea ko au ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai" (T&F 58:42).

'I ho'o ma'u 'a e sākalamēnítí, 'okú ke fakapapau ai ke manatu ma'u pē ki he Fakamo'uí. Ko e lahi ange ho'o manatu kia Kalaisí, ko e lahi ange ia 'Ene hoko ko e uho ho'o mo'ui pea te Ne tataki mo fakahinohino'i koe ke ke a'usia 'a e me'a kotoa te ke malavá. 'E faitāpuekina ma'u pē ho'o mo'ui 'i ho'o manatu ma'u pē ki he Fakamo'uí. ■

KO HONO FAKAHAOFI HOKU 'AHO SĀPATÉ'

Fai 'e Mackenzie Brown

Na'á ku tōmu! Na'á ku tui fakavave-vave ha kofu faka'ofo'ofa, hamusi mai ha lipine, faka'uli ki he lotú, tau e me'alelé pea fakatovave atu ki loto. Hōi! Ne u ma'u ha nofo'anga 'i mu'a 'o fe'unga tonu mo e tu'u hake e pīsopé ke kamata e houalotu sākalamēniti.

Na'á ku lea 'i he Sāpate ko iá, ko ia ne u sio fakavavevave ki he'eku malangá, ke fakapapau'i na'e 'ikai ke ngalo ha me'a. Na'e 'ikai hano taimi kuo tuku e houalotu sākalamēniti, pea ne u 'alu ki he Lautohi Faka-Sāpaté. Ko ha toe houalotu sākalamēniti ola lelei ia!

Ka ko ia koā?

Ne kamata ke u fifili 'i he uike hono hokó. Ne hoko mai ha toe Sāpate, pea 'i he'eku tangutu 'i he houalotu sākalamēniti 'o fakakaukau ki he 'uhinga 'o

e sākalamēniti kiate aú, ne u ma'u ha fakakaukau: 'oku ou toe fakatukupaa'i au 'i he uike kotoa pē ke manatu ma'u ai pē kia Sisū Kalaisi, ka na'e fakamā-toato fefē nai 'eku fakahoko iá?

Na'á ku fie liliu, ko ia ne u fakakaukau ai ke u fa'u ha palani fakauike.

- 'I he lolotonga 'o e uiké, te u tuku ha taimi ke fakakaukau ki he'eku tō'ongá pea kole ha fakamolemole ki he'eku ngaahi angahalá. Te u fakapapau'i foki ke vave ki he lotú ke u fanongo ki he hiva talitalí pea ongo'i e Laumālié.

- Lolotonga e sākalamēniti, te u fakakaukau kia Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakalelei. Te u toe vakai'i 'i he fa'a lotu 'a e me'a ne u fakahoko totonú mo e me'a ne u fehalaaki aí. Te u

fehu'i loto pē, "[Eikil, ko e hā 'oku ou kei hala a?]" (vakai, Mātiu 19:20).

- Ne u lotua 'i he 'aho kotoa pē hili e sākalamēniti ha tokoni ke u fakalakalaka pea mo manatua 'a Kalaisi.

'I he'eku muimui'i 'eku palaní, ne faka'au ke u 'ofa mo'oni 'i he sākalamēniti, Ne u sai'ia ke lotu ki he Tamai Hēvaní 'o fakataufolofola kiate Ia fekau'aki mo 'eku mo'uí. Neongo pē ko e hā 'eku tō'onga 'i he uike kimu'a, na'á ku hounga'ia ma'u pē 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi mo e faingamālie ke liliu pea hoko 'o toe lelei angé. Kuó u ako he taimí ni ko e sākalamēniti 'oku 'ikai ma'a e Sāpaté pē; 'oku ma'a e 'aho kotoa pē.

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i Iutā, USA.

'IKAI TUKU KAKATO AI E FAKAKAUKAÚ?

“Okú ke fakakaukau lahi ki he Fakamoúí mo ‘Ene feilaulau fakalelei ma‘áu ‘i he taimi ‘oku kole atu ai ke teuteu‘i, tāpuaki‘i, tufaki mo ma‘u ‘a e sākalamēniti?”

‘Eletā M. Russell Ballard ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

(“Ko e To‘u Tangata Ma‘ongo‘onga Taha ‘o e Kakai Lalahi Kei Talavoú,”

Liahona, Mē 2015, 68.)

Ako ke Hoko ko HA MAAMA KI MĀMANI

Fai 'e Victor de Jesus Cruz Vargas

Na'e fā'ele'i au 'i he Lepupelika Tomini-kení pea ne u tupu hake pē 'i he Siasí. Ne u tupu hake 'i ha kau taki lelei 'a ia na'a nau feinga ke tokoni'i au ke muimui 'i he hala 'oku totonú. Na'a ku faka'amu ke u ngā-ue fakafaifekau mo tokoni ki he ni'ihi kehé.

Koe'uhí na'e hiki 'eku tamaí ki he 'Tunaiteti Siteití 'o feinga ke ma'u ha mo'ui 'oku lelei ange ma'amautolú, na'e tauhi toko taha pē 'e he'eku fa'eé au mo hoku tuofāfiné. Na'a ku fa'a ongo'i tuēnoa 'i he taimi 'e ni'ihi, ka na'e 'ikai pē te u tuēnoa he na'e lava ke u talanoa ki ha fa'ahinga faingata'a pē 'i he'eku mo'ui mo hoku kau takí.

'I he taimi na'a mau hiki ai ki he 'Iunaiteti Siteití, na'e kamata ke 'ahi'ahi'i lahi au. Ne mau ma'ulotu 'i ha k'i kolo tokosi'i pea ne u ma'u ha kau taki lelei na'a nau fie tokoni'i au, ka na'e feinga hoku kaungāme'a 'i he akó ke taki au mei hala 'o e ongoongoleléi. Me'apangó, ne u kamata ke lea ta'etaau ki he'eku fa'eé pea tātātaha ke u fanongo ki he'ene fale'i.

Ne u ma'ulotu 'i he Sāpate kotoa pē, ka na'e 'ikai te u ma'u ha holi mo'oni ke fai ia, pea na'e 'ikai ke u 'ilo'i pe na'a ku fie 'alu 'o ngāue fakafaifekau pe 'ikai.

Ne u fakaava hake 'a e Tohi 'a Molomoná 'i ha pongipongi 'e taha pea na'e fakaava tonu hake pē ki he peesi 'o e potufolofola 'oku ou sa'iia taha aí 3 Nifai 12:14–16:

"Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou fekau kiate kimoutolu ke mou hoko ko e maama 'o e kakaí ni. Ko e kolo kuo fokotu'u 'i ha mo'ungá 'oku 'ikai fa'a fakapuli ia.

"Vakai, 'oku tutu koā 'e he tangatá ha te'elango pea tuku ia ki he lalo puhá? 'Ikai,

ka ki he tu'unga māmá, pea 'oku ulo ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'i he falé;

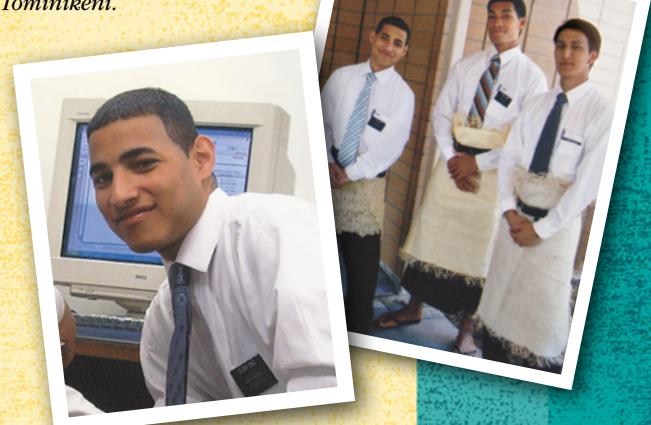
"Ko ia tuku ke ulo pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakaí ni, koe'uhí ke nau mamata ki ho'omou ngaahi ngāue lele'i pea tuku 'a e faka-feta'i ki ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí."

Ne u ma'u ha fiefia lahi 'i hono lau 'ení he na'a ne tokoni ke fakamanatu mai 'a e me'a na'a ku ako 'i he seminelí mo hono fakaofo e palani 'a 'etau Tamai. Ko ia ne u fakakaukau ai ke u feinga ke u hoko ko ha maama ki māmani.

Na'a ku fakaafe'i ki he lotú ha ongo tamai-iki 'oku ou tokoua 'aki. Ko e tokotaha na'e māmālohi, pea na'a ne hoko 'o mālohi. Ko e taha leva na'e 'ikai te ne kau ki he Siasí, pea na'a ku lava 'o papitaiso ia.

Hili ha ta'u 'e taha mei ai na'a ku ma'u hoku uiui'i ke u ngāue 'i Kalefónia, USA. Na'a ku 'ilo'i ta'e toe veiveiu'a 'i he'eku ngāué, ko e ongoongolelei mo'oni 'eni 'o Sīsū Kalaisí. Na'e toe tupulaki ange 'eku fakamo'oni 'i he'eku tokoni ki he ni'ihi kehé, pea ko e taimi kotoa pē na'a ku lau ai e folofolá, na'a ku lau le'olahi ma'u pē 'a e potufolofola 'i he 3 Nifai ke hoko ko ha maama ki māmani. ■

*'Oku nofo 'a e taha na'a ne fa'u
'i he Lepupelika Tominikení.*

Tatau Ai Pē Pe Ko Hai Koe

Fai 'e Linda Davies

Makatu'unga i ha talanoa mo'oni

Na'e fakakaukau 'a 'Enitī, "Oiauē." "Ko e hā 'e hokō i he te'eki ke sila'i au ki hoku fāmilí?"

'oku nau sila ai i he temipalé."

Na'e fakakaukau 'a 'Enitī, "Tuku kehe pē hoku fāmilí." "Oku te'eki ai ke sila 'a Mami ia mo Teti i he temipalé!" Fakafokifā pē kuó ne ongo'i 'oku māfana hono matá, pea kamata ke ne tangi.

Na'e eke ange 'e Sisitā Longo, "'Enitī, 'okú ke sai pē?"

Na'e tali ange 'e 'Enitī i he'ene feinga ke tuku 'ene tangí, "Io." Ka na'a ne ongo'i e tā vave hono mafú lolotonga e toenga 'o e lēsoní.

'I he 'osi e kalasí, na'e tangutu 'a Sisitā Longo i he tafa'aki 'o 'Enitií peá

"Fānau au 'a e 'Otuá, kuó ne fekau mai" (Tohi Hiva 'a e Fānaú, 2).

Na'e fakakaukau 'a 'Enitī i he'ene sio fakavavevave ki he sio'atá, "Tonus ia." Na'a ne tui hono kofu lanu kulokula 'okú ne sa'i'a taha aí. Na'a ne fie ma'u ma'u pē ke ne hā matamatalelei i he 'aho Sāpaté. Na'a ne fakatovave hifo ki he kai pongipongí.

Na'e faka'osi'osi 'e 'Enitī 'ene la'i mā tousi faka'osi mo e hooni mai e kā 'a e fāmili Litá mei he ve'ehalá. 'I he'ene lele atu ki tu'a, na'a ne pehē ange, "Nofo ā Mami ē! Nofo ā Teti ē!" Peá ne 'uma kiate kinaua.

Neongo na'e 'ikai ke kau 'a Mami mo Teti ki he Siasí, ka na'a na poupou'i 'a 'Enitī ke 'alu ki he lotú i he uike kotoa pē. Na'e 'ave ma'u pē ia 'e he fāmili Litá i he Sāpate kotoa talu mei hono papitaiso mo hilifakinima iá. Na'e sa'i'a 'a 'Enitī i he'enau talitali lelei ma'u pē iá mo 'ene ongo'i 'oku nau 'ofa 'iate iá.

Hili e houalotu sākalamēnítí ne hoko leva ki he Palaimelí. Na'e manako 'a 'Enitī i he 'alu ki he kalasi Loto-to'a 'a Misa mo Sisitā Longó. Na'a na anga'ofa, pea na'e mālie ma'u pē 'ena lēsoní.

Na'e pehē 'e Sisitā Longo "Ko e 'ahó ni te tau talanoa 'o kau ki he temipalé". "Ko e hā ha ngaahi me'a 'oku tau 'ilo fekau'aki mo e temipalé?"

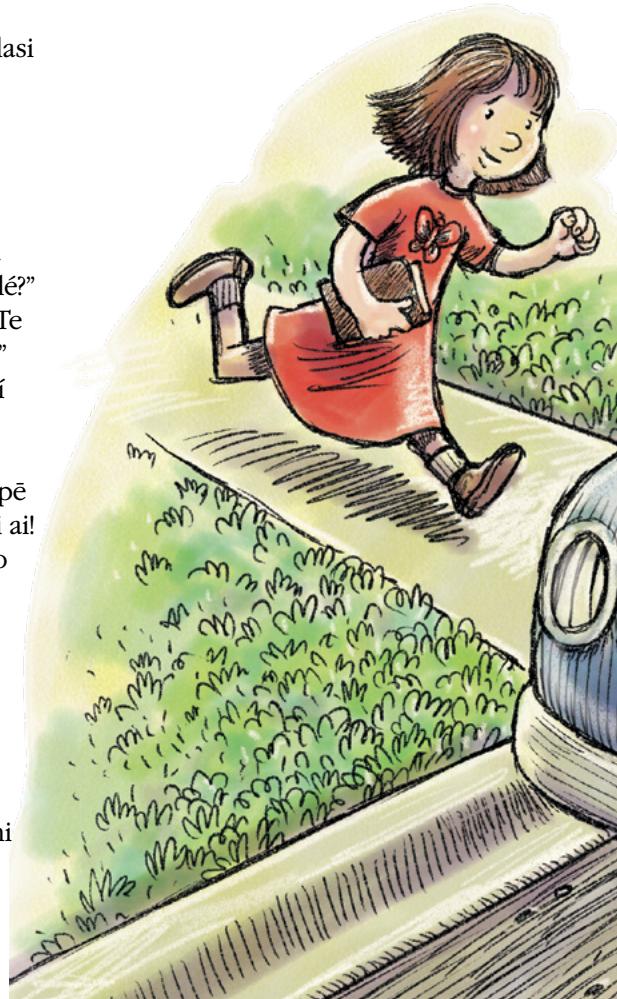
Na'e 'ilo 'e 'Enitī ha tali 'e taha: "Te tau lava 'o fakahoko ai e papitaisó." Na'a ne fiefia he me'a ko iá koe'uhí ko e ta'u kotoa pē na'e 'alu e kau finemui i he uōtī ke fakahoko e papitaiso i he temipalé. 'E vavé ni pē taimi 'e lava ke kau atu mo 'Enitī ki ai!

"Sai 'aupito ia 'Enitī. Ko e hā mo ha toe me'a 'oku tau 'ilo'i?"

Na'e pehē 'e he kaungāme'a 'Enitī ko 'Alisoní, "Te ke lava 'o mali i he temipalé."

Na'e pehē 'e Sisitā Longo, "Sai 'aupito." "Oku toe i ai ha me'a?"

Na'e tānaki atu 'e 'Alisoni, "E lava ke ta'engata e fāmilí i he taimi

ne puke mai 'a 'Enitī. Na'á ne fehu'i ange, "Ko e hā e me'a 'oku hokó?"

Na'e pehē ange 'e 'Enitī, "He 'ikai te u nofo fakataha mo 'eku tamaí mo 'eku fa'eé 'o ta'engata." "Kuo te'eki ke na mali 'i he temipalé. Ko hai te u nofo mo ia hili 'eku maté? 'Oku kei 'ofa nai e Tamai Hēvaní 'iate au neongo 'oku te'eki kau 'eku mātu'á ki he Siasí?"

Na'e sio fakamama'u 'a Sisitā Longo ki he mata 'o 'Enitií. "Oku tatau ai pē pe ko hai koe pea tatau ai pē pe kuo 'osi temipale ho fāmilí pe 'ikai, 'okú ke kei kau ki he fāmili

'o e Tamai Hēvaní. *Te ke lava 'o vāofi mo Ia pea hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga ki he ni'ihi kehé.* Te Ne 'ofa, tataki, mo malu'i ma'u pē koe tatau ai pē ko e hā. 'Okú Ne finangalo ke tāpuaki'i koe mo ho fāmilí. 'Enitī, ko e fānau koe 'a e 'Otuá."

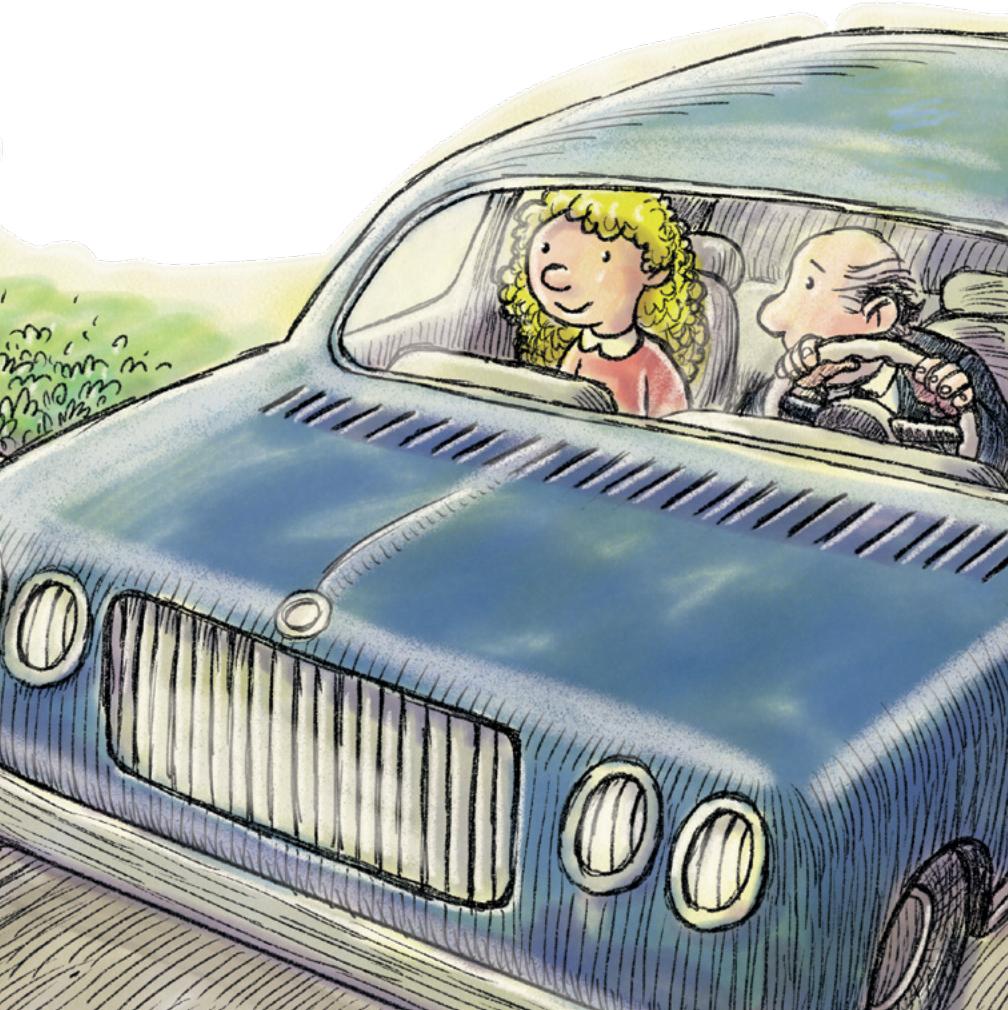
Na'e ongo'i 'e 'Enitū he taimi ko iá 'okú ne fiefia, pea na'e 'ikai ke toe tā vave hono mafú. Na'á ne ongo'i loto māfana. Na'á ne 'ilo'i na'e mo'oni e me'a na'e lea 'aki he'ene faiakó. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i 'Iutā, USA.

KO E HĀ TE KE LAVA 'O FAÍ?

Ko e hā te ke lava 'o fai kapau he 'ikai ke fie kau ho'o mātu'a pe ha taha 'i ho fāmilí ki he Siasí?

- Manatu'i 'oku nau tau'atāina pē ke fili pea 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate kinautolu.
- Fakahaa'i ange ke nau 'ilo'i 'okú ke 'ofa 'iate kinautolu.
- Hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei kiate kinautolu 'i ho'o mo'ui 'aki e ongoongoleleí.
- Manatu'i 'a e ngaahi me'a lelei kotoa pē fekau'aki mo kinautolu.
- Lotua e tokoni 'a e Tamai Hēvaní ke nau ongo'i 'Ene 'ofá pea tataki kinautolu ki he Siasí.

Fe'auhi 'a Kalānesi mo e Haú

Fai 'e Lori Fuller

Ngaahi Makasini 'a e Siasi
Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Na'e sio fakamama'u 'a Kalānesi ki tu'a he matapā sio'ata 'o e kaá 'i he 'asi mai 'a e taulangá. Na'e tētē e 'ū vaká 'i he vaí 'i mu'a 'i ha 'ū fale mo ha falekoloa lanu kehekehe. Ko ha kolo faka'ofo'ofa 'a Koupeniheiken'i Tenima'aké 'oku lahi ai e ngaahi palasí, fale lalahí, mo e pa'aké. Na'e matu'aki kehe ia mei he kolo 'oku ha'u mei ai 'a Kalānesi 'i 'Iutá, USA. Na'e fakakaukauloto 'a Kalānesi ki he ngaahi hala efua na'á ne fa'a lova ai he'ene kei si'i. Ko 'eni na'á ne kau 'i he timi lova 'a e 'Tunaiteti Siteití, pea te ne fe'auhi mo ha tangata Tenima'ake

lova 'iloa 'apongipongi 'i ha fe'auhi lova mahu'inga.

Na'e tu'u e kaá 'i ha falelotu si'isi'i 'a e Siasi pea kuo 'osi kamata ha houalotu.

'I he moulu atu 'a Kalānesi ki mui 'i he lotú, na'e fakatokanga'i mai ia 'e ha taha 'o e ongo faifekau na'á na tangutu mei mu'á he na'á ne hā he fakamatala 'i he ongoongó fekau'aki mo e lova 'apongipongi. Na'e kole ange e palesiteni fakakoló kia Kalānesi ke ha'u 'o fai ha lea.

Hili hono talaange 'e Kalānesi 'a e 'uhinga 'o 'ene 'a'ahí, ne tu'u hake ha ki'i tamasi'i 'o hiki hono nimá. Na'á ne fehu'i ange, "Okú ke pehē te ke mālohi 'i he hau Tenima'aké?"

Na'e 'ikai ke fakapapau'i 'e Kalānesi 'a e me'a ke lea 'akí. Ko e

mo'oni, na'e lelei ange e taimi 'a e tangata lele Tenima'aké 'i he lova mailé 'i he fa'ahita'u ko iá.

Kimu'a pea fai 'e Kalānesi ha talí, na'e pehē ange ha taha 'o e ongo faifekaú, "Io te ne lava." Koe'uhí 'okú ne tauhi e Lea 'o e Potó." Na'á ne kumi 'i he'ene folofolá 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 89. Na'á ne lau e tala'ofa kiate kinautolu 'oku nau tauhi e Lea 'o e Potó te nau "lele kae 'ikai ongosia, pea 'alu 'o 'ikai pongia" (veesi 20).

Ko e hā ha me'a ne mei lea 'aki 'e Kalānesi? Na'á ne 'ilo'i 'oku mo'o ni 'a e Lea 'o e Potó. Pea na'á ne palōmesi 'i he'ene kei si'i te ne tauhi ma'u pē ia. Ka na'e 'ikai 'uhinga ia te ne ikuna'i ai e lova ko'ení. 'Oku fie ma'u foki e akoakó mo e taukeí

FILI 'A KALĀNESÍ

Na'e lova 'a Kalānesi F. Lopisoni 'i he 'Olimipiki 'o e Fa'ahita'u Māfana 'o e 1948 pea na'a ne hoko ko ha faiako lova mā'ongo'onga 'i he kolisí. Na'a ne palōmesi 'i he'ene kei si'i, te ne tauhi ma'u pē 'a e Lea 'o e Potó. Na'a ne 'ilo'i he 'ikai hoko 'eni ke ne ikuna'i ai 'ene lova kotoa pē. Ka na'a ne 'ilo'i 'e lava e Tamai Hēvaní 'o tokoni'i ia ke fai hono lelei tahá 'i he'ene ma'a mo taau pea ma'u 'a e tuí.

ke ikuna. 'I he foki 'a Kalānesi 'i he tuku 'a e houalotú, na'a ne fakakau-kau, "Sai pē, he 'ikai ke 'i he lova 'apongipongi ha taha ia mei he lotú."

'I he faofao 'a Kalānesi 'i he efiafi hono hokó 'o teuteu ki he lová, na'a ne fakatokanga'i e ongo faifekaú mo ha tamaiki tangata 'e toko 17 nai. Ne nau ha'u!

'I he'enau ofi maí, na'e fanafana ange 'e he taha 'o e ongo faifekaú kia Kalānesi, "Kapau kuó ke lele 'i ho'o mo'uí, feinga mālohi ange ke ke lele he pooni." Ko e tokolahí 'o e tamaiki tangatá na'e 'ikai ke nau kau ki he Siasí ka na'a nau ha'u mo honau kaungāme'a ke sio pe 'oku mo'oni nai e Lea 'o e Potó.

Na'e loto-hoha'a 'a Kalānesi. Mahalo he 'ikai ke fe'unga 'ene lelei

tahá 'i he lova ko 'ení. Ka na'a ne lova koe'uhí ko ha tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Kuo pau ke ne ikuna. Ne te'eki ke ne lotu kimu'a ke ikuna, ka na'a ne ma'u ha loki na'e 'ata'atā ke fai ai ha'ane lotu.

Na'a ne lotu, "Tamai Hēvaní, 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni 'a e Lea 'o e Potó, pea kuo te'eki te u maumau'i ia. Fakamolemole 'o tāpuaki'i au ke u ikuna 'i he lova ko 'ení." 'I he'ene lue ki he laine kamatá, na'a ne 'ilo'i na'e fanongo mai e Tamai Hēvaní ki he'ene lotú. Na'a ne falala ki he finangalo 'o e Tamai Hēvaní.

Na'e 'uho'oha pea pelepela e efiafi ko iá. 'I he kamata ke lova 'a Kalānesi, na'e hangē pē ia ko e 'ū lova maile kuó ne 'osi lele aí. Na'e oma e lele 'a e kau lová, pea na'e

mu'omu'a 'a e hau Tenima'aké. Ka 'i he faka'osi'osi 'e Kalānesi e takai hono tolú, ne faka'ohovale 'a e 'ikai te ne toe ongosiá. Na'e kamata ke oma ange 'ene lelé, pea na'e 'ikai te ne mamahi'ia. Na'a mo 'ene lele 'o toe oma angé na'e 'ikai pē te ne mamahi'ia. Na'a ne fakalaka 'i he hau Tenima'aké mo *kei* lele oma pē.

'I he a'u mai 'a Kalānesi ki he afé, na'e kaila mai 'ene faiakó, "Māmālie hifo! He 'ikai te ke a'u ki he tepí!" Ka na'e 'ilo 'e Kalānesi te ne kei lava pē 'o lele. Pea 'i he taimi na'a ne 'osiki ai e lová, na'a ne mama'o 'aki e 'iate 'e 50 (46m) mei he tokotaha lele Tenima'aké! Na'a ne 'ilo'i na'a ne ikuná koe'uhí na'e tali 'e he Tamai Hēvaní 'a 'ene lotú pea koe'uhí 'oku mo'oni 'a e Lea 'o e Potó. ■

Kaungāme'á mo e Túí

Fai 'e Melissa Hart, 'Iutā, USA

**Mālō
e elei!
Ko 'Ivana
au.**

'Oku ou nofo 'i Pokoutā, Kolomupia, pea 'oku ou tu'u 'ali'aliaki 'i hono vahevahe 'o e ongoongolelei mo hoku kaungāme'á mo e fāmilí.

'Oku ou ako 'i ha 'apiako Katolika ma'a e tamaiki fefiné. 'Oku kehekehe ha n'ihi e ngaahi me'a 'oku ou tui ki aí mei he me'a 'oku tui ki ai hoku kaungākó mo e kau faiakó, ka 'oku nau faka'apa'apa'i au, pea 'oku ou faka'apa'apa'i kinautolu. 'Oku nau fie 'ilo ki he'eku tui fakalotú, pea 'oku ou ma'u ha faingamālie ke vahevahe ia mo kinautolu! Ko au 'eni mo hoku kaungāme'á ko Lu'isá.

Na'e eke mai e ha faiako pe 'oku tau tui ki he me'a tatau 'oku tui ki ai 'a e kau Katoliká. Na'a ku talaange 'oku tau tui kia Sisú Kalaisi. Ne u toe fakamatala foki 'o kau ki he Tohi 'a Molomoná, Tohi Tapú, mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

'Oku 'ikai ke kau 'eku tamai ki he Siasí, ka 'okú ne fa'a 'alú ki he ngaahi 'ekitivití 'a e Siasí. 'Oku ou fakamatalili'i ia ko ha "Cath-ormon" (Katolika-Māmonga).

Na'a ku fakaafe'i hoku kaungā-me'a mei he akó ke ha'u ki hoku papitaisó, pea na'a ne ha'u ki ai! 'Oku ou fiefia ne u ma'u e faingamālie ke vahevahe 'a e ongoongoleleí mo ia.

KO E NGAACHI TOKONI 'A 'IVANA KI HE TU'U 'ALI'ALIAKİ

Malimali pea vahevahe 'a e ngaahi talanoa mei he lotú mo e folofolá mo e ni'ihi kehé.

'Alu ki he ngaahi houalotú 'i he Sāpate kotoa pē.

Fakahoko e efiafi fakafāmili i' apí.

Feinga ke lau e folofolá 'i he 'aho kotoa pē.

'Oku faka'ofo'ofa 'a e Temipale Pokoutā Kolomupiá. 'Oku ou fie hū ai ha 'aho koe'uhí ke u ako'o lahi ange ki he ongoongoleleí. Na'a ku ha'u fakataha mo hoku kaungāme'a ko Lolá.

Na'a mau 'a'ahi ki Sōleki Siti i he konifelenisi lahí peá u fanongo ki he lea 'a Palesiteni Monisoni. 'Oku faka'ofo'ofa 'ene ngaahi leá, pea 'oku nau ako'i e ongoongoleleí.

Fai 'e 'Eletā
M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Apostolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

'Oku founiga fēfē hono uiui'i e kau faifekaú?

'Uluakí, 'oku 'initaviu koe
'e ho'o pīsopé mo e palesiteni
fakasiteikí.

Ko hono hokó, 'oku mamata ha
taha 'o e kau 'Apostolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá ki ho la'itaá mo
e fakamatala fekau'aki mo koé 'i
ha komipiuta.

Pea 'i he mālohi 'o e Laumālie 'o e 'Eikí, te nau vahe
koe ki ha taha 'o e ngaahi misiona 'e 409 'o e Siasí.

'Oku nau sio ki homou matá.

*Mei he "Ko e To'u Tangata Ma'ongo'onga Taha 'o e Kakai Lalahi
Kei Talavouú," Liahona, Mē 2015, 67–70.*

?

FĀNAÚ

TULIKI 'O E FEHU'I

'I he taimi 'oku kē ai 'eku fine'eiki mo 'eku tangata'eiki, 'oku ou ongo'i hoha'a 'aupito mo loto-mamahi. Ko e hā te u lava 'o faí?

Te ke lava 'o lotu ki he Tamai Hēvaní. 'Oku tokoni ma'u pē ia ke u ongo'i fiemālie.

Hayden H., ta'u 6, 'Alapeta, Kānata

Ke fakafiefia'i kinaua, te u fai ha talanoa fakakata mo talanoa kau ki he akó. 'I he kamata pē ke na kakatá, 'oku ou ongo'i hono talamai 'e he Laumālie Mā'oni'oní na'a ku fai 'a e me'a totonú.

Elena M., ta'u 12, Kalefōnia, USA

Mākisi: Te u fā'ofua kiate kinaua pea hiva'i ha fo'i hiva Palaimeli ke fakamanatu kiate kinaua 'a Sisū.

Keipi: Tā ha fakatātā homou fāmilí 'i hēvani ke na ongo'i fiefia ange.

Max mo Gabe C., ta'u 6 mo e 10, Kosi, 'Inīta

Te ke lava 'o fai ha lotu ke tokoni ki ho'o fa'eé mo ho'o tamaí ke fakalelei'i 'ena palopalemá pea ngūngū'i ha fo'i hiva 'a e Siasí ke ongo'i fiemālie ai.

Addison S., ta'u 10, Uāsingatoni, USA

'Oku ou 'alu mo hoku ngaahi tokouá mo e tuofāfiné ki homau lokí 'o fanongo ki he Kuaea 'a e Tāpanekalé. Kuo tokoni 'eni ke mau ongo'i nonga.

Ben M., ta'u 11, Pilisipeini, 'Aositelēlia

Te u lotu ki he Tamai Hēvaní pea kole ke Ne tokoni'i 'eku ongomātu'a'i he'ena fakafekikí koe'uhí ke na ongo'i e Laumālié pea fakalelei'i 'ena palopalemá.

Ethan M., ta'u 11, Kalefōnia, USA

FEHU'I HOKÓ

"Te u 'ilo fēfē 'oku ou matu'otu'a fe'unga ke 'aukai?"

'Oku 'i ai nai ha'o fale'i? 'Omi ho'o talí mo e la'i taá kimu'a he 'aho 31 'o Siulai, 2016. 'Oatu kinautolu 'i he 'initanetí 'i he liahona.lsd.org pe 'imeili mai kiate kinautolu ki he liahona@ldschurch.org. (Tohi 'a e "Tuliki 'o e Fehu'i" 'i he kaveingá.) Manatu'i ke fakakau mai e fakangofua ho'o ongomātu'a!

Na‘e Loto-to‘a ‘a e ‘Eikitau ko Molonáí

Na‘e taki ‘e he ‘Eikitau ko Molonáí ‘a e kau tau Niñá. Na‘á ne sai‘ia ke talangofua ki he Tamai Hēvaní. Na‘á ne tokoni‘i e kau tau Niñá ke malu‘i kinautolu mei he kau Leimaná. Na‘á ne fakamanatu kiate kinautolu ‘a e ngaahi tāpuaki ‘a e Tamai Hēvaní. Na‘á ne fakamanatu kiate kinautolu ‘a ‘enau tau‘ataina mo honau fāmilí kae lava ke nau loto-to‘á.

‘Oku tokolahi ‘a e fānau ‘i he akó ‘oku nau faka‘aonga‘i e ngaahi lea ‘oku ou ongo‘i tāefiemālie ai. Ne u lotua mo ‘eku fa‘eé ‘o kole ha loto-to‘a ke ‘ilo‘i ‘a e me‘a lelei taha ke faí. ‘I he ‘aho hono hokó ‘i hēenau kamata ngāue ‘aki e lea ko ía, na‘á ku lea fakalelei ange, “Fakamolemole, tuku múa hono ngāue ‘aki e ngaahi lea ko ía. ‘Oku ou ongo‘i tāefiemālie ai.” Na‘á nau pehē mai, “Sai ia, kātaki fakamolemole.” Na‘á ku ongo‘i fiefia, pea na‘á ku fiefia ‘i hēeku ‘ilo‘i ‘e tokoni‘i au ‘e he Tamai Hēvaní ‘i he taimi te u kole ai ha tokoni.

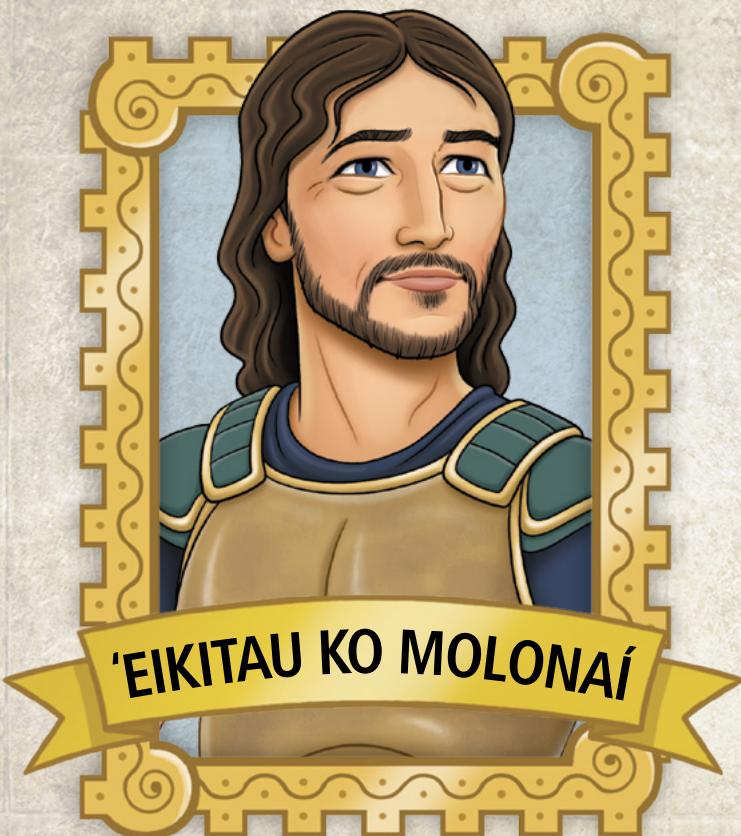
Bella T., ta‘u 10, Veisinia, USA

Grant L., ta‘u 10, Fololita, USA

Kosi, pelu, pea tauhi ‘a e kaati tukupā ko ‘ení!

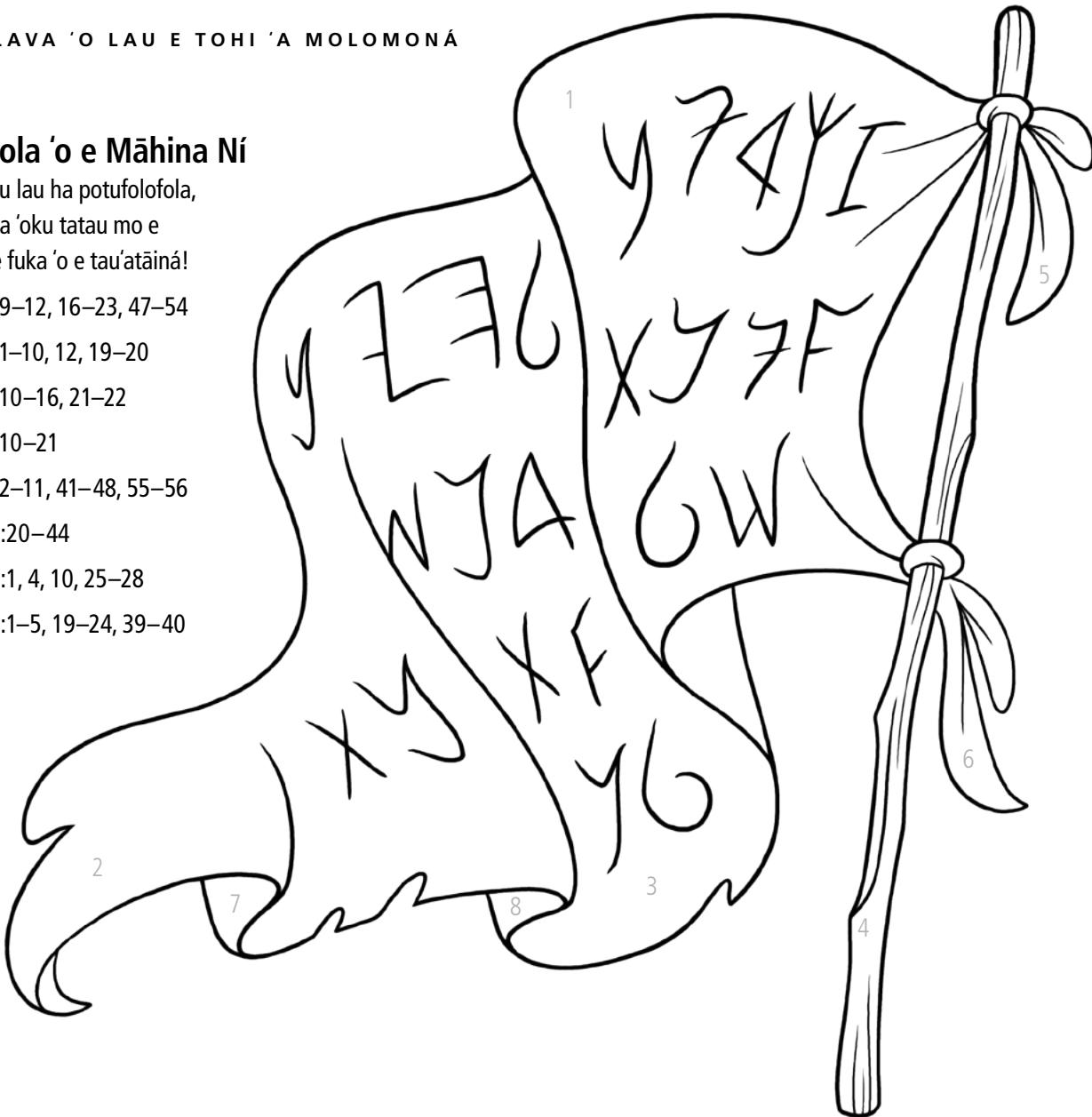
Te u Lava ‘o Loto-to‘a!

- Ako ma‘uloto e ('Alamā 48:11–12)
Lau mo e veesi 17 foki!
- Tokoni‘i ha taha ‘oku hoha‘a pe manava-si‘i ke loto-to‘a. Vahevahe mo kinautolu ho‘o fakamo‘oni ki he Tamai Hēvaní.
- Sio ‘i he vahe 31–33 mo e 35 ‘o e ngaahi talanoa ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘i he scripturestories.lds.org.
- ‘Oku ou fakatukupaa‘i au ke . . .

Potufolofola 'o e Māhina Ní

Ka hili ha'amou lau ha potufolofola,
valivali 'a e 'ēlia 'oku tatau mo e
mata'ifika 'i he fuka 'o e tau'atāiná!

- 1 'Alamā 43:9–12, 16–23, 47–54
- 2 'Alamā 44:1–10, 12, 19–20
- 3 'Alamā 46:10–16, 21–22
- 4 'Alamā 53:10–21
- 5 'Alamā 56:2–11, 41–48, 55–56
- 6 Hilamani 5:20–44
- 7 Hilamani 8:1, 4, 10, 25–28
- 8 Hilamani 9:1–5, 19–24, 39–40

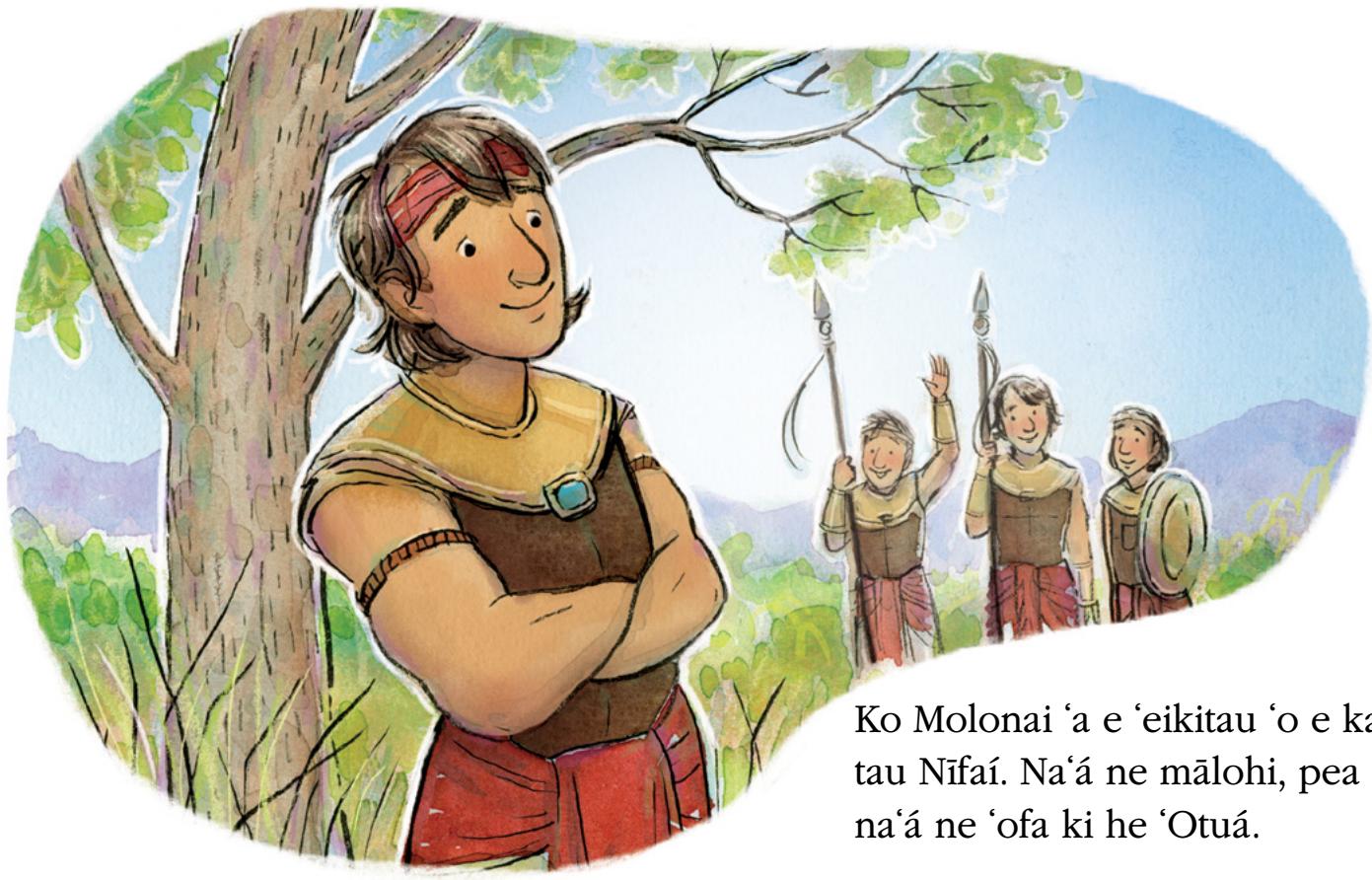

Ko e Fuka 'o e Tau'atāiná

Na'e taki 'e Molonai 'a e kau Nifaí 'i ha tau mo e kau Leimaná ke malu'i honau 'apí mo e fāmilí. Na'e fa'u 'e he 'Eikitau ko Molonai ha "fuka 'o e tau'atāiná" mei hono koté. Na'a ne tohi ha pōpoaki makehe ke fakamanatu ki he kau Nifaí 'a e 'uhinga 'oku nau tau aí: "Ko e fakamanatu ki hotau 'Otuá, mo 'etau lotú, mo e tau'atāiná, mo 'etau melinó, hotau ngaahi uaifi, mo 'etau fānaú" ('Alamā 46:12). Laukonga lahi ange ki ai 'i he peesi 76. Pea fekumi ki ha tukupā laukonga 'e taha 'i he makasini hono hokó! ■

Fuka 'a e 'Eikitau ko Molonaí

Na'e 'i ai ha tu'i angakovi.
Na'á ne fie pule 'i he kakai
Nīfaí.

Ko Molonai 'a e 'eikitau 'o e kau tau Nīfaí. Na'á ne mālohi, pea na'á ne 'ofa ki he 'Otuá.

Na‘e loto ‘a e ‘Eikitau ko Molonaí
ke malu‘i ‘a hono kakaí mei he
kau tau ‘a e tu‘i angakoví.

Na‘á ne fakakaukau ke fa‘u ha fuka ma‘a hono kakaí.

Na‘e fakamanatu ‘e he fuka ‘a e ‘Eikitau ko Molonaí ki hono kakaí ‘oku totonu ke nau muimui ki he ‘Otuá pea malu‘i ‘a honau fāmilí. Pea te nau ma‘u leva ‘a e nongá. ■

Ko e Fānau Paioniá

The loto-fakapapau ♩ = 120–126

Fakalea mo fakatu'ungafasi 'e
Janice Kapp Perry

C Dm⁷ C F G

1. Ko e fā - na - u pai - o - ni - á, _____ Lo - to - to - 'a mo tui la -
2. Ko e fā - na - u pai - o - ni - á, _____ Ve - le - ngā i he 'a - ho

hí, _____ Ke u ha - ngē pē ko nau - to - lú, _____ Fa -
ní, _____ Tau - hi 'a e ngaa - hi fe - ka - ú, _____ Ho -

ka - mā - lo - hia he 'Ei - kí, _____ Mui - mu - i he kau pa - lō -
ko ko e mā - 'o - ni - 'o - ní, _____ Tu - 'u ko e sī - pi - ngā le -

fi - tá, _____ Ko Sa - i - o - ne ke la - ngá! _____ Ma -
le - í, _____ Mu - i - mu - i ha ni - 'i - hí, _____ Ho -

'u e tu - i ke i - ku - ná, _____ Ho - no fi - na - nga - ló i - a.
ko ko ha pa - i - o - ni - á; _____ Fa - la - la ma - i e 'Ei - kí.

© 2016 'e Janice Kapp Perry. Ma'u e totonu fakalao kotoa pē.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e hivá ni ke ngāue 'aki fakatāutaha, faka-Siasi pe i 'api.

Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'ení 'i he tatau kotoa pē 'oku hikí.

Fai 'e Palesiteni
Boyd K. Packer
(1924–2015)

Palesiteni 'o e Kōlomu 'o
e Kau 'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

FANGA KALOKATAILE FAKALAUMĀLIÉ

*Ne u pehē ange, "Launoa." "Oku 'ikai ke
'i ai ha fanga kalokataile ai."*

Na'a ku faka'amu ma'u pē ke u 'alu ki 'Afilika 'o sio ki he fanga monumanú, pea na'e faifai pea ma'u e fai-ngamālie ko iá. . . .

Na'a mau tu'u 'i ha toka'anga vai ke sio 'i he ha'u 'a e fanga monumanú 'o inú. Na'e 'ikai ha 'oha he fa'ahita'u ko iá pea na'e honge vai 'aupito, pea ko ha toka'anga pelepelā pē 'a e me'a ia ko 'ení. 'I he taimi na'e tu'u ai e topava'e 'o e fanga 'elefānitē 'i he pelepelā moluú, na'e tafe 'a e vaí ki he taluó pea na'e inu leva e fanga monumanú mei he 'alū'anga 'o e 'elefānitē.

Na'e tailili 'a e fanga monumanu kae tautaufitō ki he fanga 'anitilopé. Te nau ha'u ki he toka'anga pelepelā pea nau toe tafoki vave pē 'o lele 'i he ilifia lahi. Na'a ku fakatokanga'i na'e 'ikai ke 'i ai ha fanga laione 'e 'iloa peá u fehu'i ki he tokotaha takimamatá pe ko e hā na'e 'ikai ke nau inu aí. Ko 'ene talí 'eni, pea ko e lēsoni ia ke ako mei aí, ko e "fanga Kalokataile."

Na'a ku 'ilo mahalo pē ko 'ene fakakata peá u toe 'eke fakamātoato ange, "Ko e hā 'a e palopalemá?" Ne toe tali mai: "Kalokataile."

Ne u pehē ange, "Laulaunoa." "Oku 'ikai ke 'i ai ha fanga kalokataile ai." . . .

Na'a ne 'ilo ne 'ikai te u tui kiate ia, peá ne fakapapau'i leva ke ne ako'i mai ha lēsoni. Na'a mau toe lele atu

ki ha feitu'u 'e taha 'o tau e kaá 'i ha ki'i tafungofunga 'o fe'unga tonu hifo mo e luo pelepelā 'a ia 'e lava ke mau sio hifo ai ki lalo. Na'a ne pehē mai, "Ko ena." "Ko ē, sio ki ai."

Na'e 'ikai te u lava sio ki ha me'a tukukehe 'a e pelepelā, mo ha ki'i vai, mo ha fanga monumanu ilifia 'oku nau tu'u mei he mama'ō. Ne fakafokifā kuó u sio ki ai!—ko ha fu'u kalokataile lahi 'oku tokoto 'i he pelepelā 'o tatali ki ha monumanu 'e fu'u fie-inua ke ha'u 'o inu. . . .

Na'e anga'ofa kiate au 'a e tokotaha takimamatá 'i he me'a na'e taau mo aú. Na'e mei hoko 'eku pole "fiepotō" ki he'ene 'uluaki tali "ko e fanga kalokataile," ko ha fakaafe ke ne pehē mai "Alu atu 'o sio ke ke a'u ki ai!"

Na'a ku sio au ne 'ikai ke 'i ai ha fanga kalokataile. 'I he'eku pehē ne u 'ilo'i paú, mahalo ne u mei lue atu ke vakai pe ko e hā ne 'i aí. Na'e mei fakatu'utāmaki 'a e fa'ahinga fakakau-kau fie tangata ko iá! Ka na'a ne ma'u ha kātaki fe'unga ke ako'i au.

'E hoku kaungāme'a kei talavou, fakatauange te mou fakapotopoto ange 'i ho'omou talanoa mo ho'omou kau fai fakahinohinó, 'o 'ikai hangē ko au 'i he taimi ko iá. Na'e 'ikai taau mo au pea 'oku 'ikai taau mo kimoutolu 'a e fakakaukau fiepotō ko ia ne u ma'u 'o pehē 'oku ou 'ilo'i e me'a kotoa. 'Oku 'ikai ke u laukau 'aki ia, pea 'oku ou pehē 'oku ou fakamā'ia ke fakamatala'i atu ia kae mahalo 'e tokoni hono fakamatala'i atu ia kiate kimoutolú.

Kuo a'usia 'e kinautolu kuo matu'o-tu'a angé ha ngaahi me'a 'i he mo'uí ni pea 'oku nau fakatokanga atu 'o kau ki he ngaahi fakatu'utāmaki te mou fehangahangai mo iá. 'Oku 'ikai ko e fanga kalokataile lalahi mo lanu kulei pē te ne lava 'o tamate'i koé ka 'oku toe fakatu'utāmaki ange 'a e *ngaahi kalokataile fakalaumālié*, pea toe olopoto mo 'ikai ke fa'a lava 'o sio ki ai, 'o a'u pē ki he fanga manu totolo kuo fakapuli 'o 'Afliká.

'E lava 'e he fanga kalokataile fakalaumālié ko 'ení 'o tamate'i pe fakalavea'i homou laumālié. Te nau lava 'o faka'auha ho'o nongá mo e nonga 'a kinautolu 'oku 'ofa 'iate koé. Ko kinautolu ia 'oku totonu ke tau tokanga ki aí, pea 'oku si'i ha feitu' 'i he māmaní 'oku 'ikai ke nau tokolahi ai. . . .

Me'amālie 'oku tokolahi ha kau fai fakahinohino fe'unga 'i he mo'uí ni ke ta'ofi ke 'oua na'a hoko 'a e ngaahi me'a ni 'o kapau 'oku tau loto fiemālie ke tali ma'u pē 'enau fale'i. ■

*Mei he "Spiritual Crocodiles," Ensign,
May 1976, 30–31.*

NGAAHI 'ILO

Te tau tupulaki fēfē 'i ha māmani mohu faingata'a?

"Te tau lava 'o tupulaki mo fiefia fakafo'ituitui ko e kau ākonga 'a Kalaisi 'oku mo'ui 'i ha māmani angakovi mo moveuveu, kapau te tau tu'u 'alī'aliaki 'i hē'etau 'ofa he Fakamo'uí mo muimui angavaivai ki Hē'ene ngaahi akonakí."

'Ihe Makasini Foki ko 'Ení

MA'Á E KAKAI LALAHİ KEI TALAVOÚ

p.44

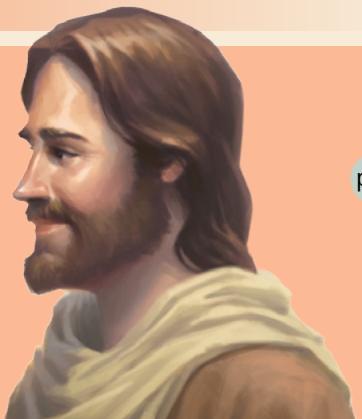
FEHANGAHANGAI MO E FOKI VAVE KI 'APÍ

Na'e fakamamahi e foki vave ki 'api mei he'eku ngäue fakafaifekaú, ka na'a ku 'ilo 'e lava ke hoko ia ko ha fakalakalaka i he'ekunofotaha i he ngaahi me'a e ono ko 'ení.

MA'Á E TO'U TUPÚ

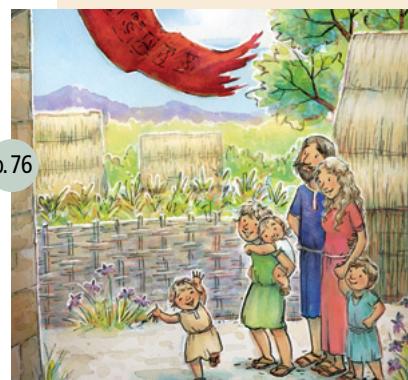
Manatu Ki he **FAKAMO'UÍ**

'Oku tau palomesi i he uike kotoa pē ke manatu ma'u ai pē kia Sisū Kalaisi, pea te tau lava o ma'u ha ngaahi tāpuaki i he 'aho kotoa pē mei hono tauhi e palomesi ko ia.

p.60

MA'Á E FĀNAÚ

p.76

Fuka 'a e 'Eikitau ko Molonaí

Na'e ngaohi e he 'Eikitau ko Molonaí ha fuka ke tokoni ke manatu'i e hono kakaí e ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá, o hangē ko honau fāmilí mo e 'Otuá. 'Oku founa fefē ho'o manatu'i e ngaahi me'a 'oku mahu'inga taha i ho'o mo'uí?

Ke 'ave ha fakamatala fekau'aki mo e Liahoná, kātaki o ī-meili ki he liahona@ldschurch.org.